



CIVIL SZEMLE

Szerkesztőbizottság

Bíró Endre, Belia Anna, Harsányi László, Kirschner Péter,
Kuti Éva, Marschall Miklós, Miszlivetz Ferenc, Németh Ferenc

Szerkesztőség

Főszerkesztő	Nagy Ádám
Főszerkesztő-helyettes	Nizák Péter
Rovatszerkesztők	Csongor Anna (Társadalom és állam) Márkus Eszter (Elméletileg) Nyitrai Imre (Visszahatás) Péterfi Ferenc (Közösségek és civil társadalom) Sebestény István (Világ-nézet)
Olvasszerkesztő	Nemeskéry Artúr

Cikkjavaslatokat, ötleteket, véleményeket a titkar@civilszemle.hu címre várunk.
Előfizethető a www.civilszemle.hu címen.

Támogatóink

ICSSZEM Civil Kapcsolatok Főosztálya
Nemzeti Civil Alapprogram
Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium



Együttműködő partnereink

Civil Szemle Alapítvány
Civitalis Egyesület

ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ

www.ujmandatum.hu
1149 Budapest, Fráter György tér 11.
Tel./fax: (+36-1) 221-0951, 221-8099
E-mail: szerkesztoseg@civilszemle.hu

Felelős kiadó Németh István
Lapterv Zátonyi Tibor
Fotó Zátonyi Tibor

Készült az Kánai nyomdában
Felelős vezető Kánai József

ISSN 1786-3341

■ ■ ELMÉLETILEG

- Balás Endre **A CIVIL TÁRSADALOM SZEREPE A DEMOKRATIKUS JOGÁLLAM INTÉZMÉNYEINEK ELLENŐRZÉSÉBEN** 5

■ ■ KÖZÖSSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM

- Cserhádi Ákos **AZ ÖNKÉNTESSÉG MOTIVÁCIÓI ÉS AZ ÖNKÉNTESSÉG EGY KÜLÖNLEGES TEREPE: A KÖZÖSSÉGI RÁDÍÓ** 17
- Csapody Tamás **A CIVIL SZEMLE ALAPÍTVÁNY PUBLIKÁCIÓS PÁLYÁZATA. 3. POLGÁRJOGI MOZGALMAK MAGYARORSZÁGON** 35

■ ■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

- Kiss Gabriella **CIVIL SZERVEZETEK SZEREPE EGY KÖRNYEZETI KONFLIKTUSBAN. A PEST MEGYEI HULLADÉKÜGY. ESETTANULMÁNY** 51
- Domaniczky Endre **ÖNKORMÁNYZATI CIVIL POLITIKA KIÉPÍTÉSE BUDAPEST XVIII. KERÜLETÉBEN** 65

■ ■ VILÁG-NÉZET

- Kmetty Zoltán **A SVÉD CIVIL TÁRSADALOM EGY ÁRNYALTABB MEGKÖZELÍTÉSBE** 91
- Rajacic Ágnes **A DEMOKRACIA GYERMEKEI. CIVIL FEJLESZTÉS A NYUGAT-BALKÁNON** 107
- Puntigán József **A CIVIL TÁRSADALMI ÉLET A (CSEH)SZLOVÁKIAI, KIEMELTEN A NÓGRÁDI ÉS LOSONCI MAGYARSÁG ÉLETÉBEN** 121
- Kiss Dénes **AZ ERDÉLYI MAGYAR CIVIL SZFÉRÁRÓL** 139

■ ■ VISSZAHATÁS

- Nyitrai Imre **KÖZ-JÓ-LÉT AVAGY A SOKAT MARKOLÁS TUDÁS** 155

■ ■ SZERZŐINK

161

A publikációs pályázat eredménye és tanulságai

A Civil Szemle című, a civil szféra, társadalmi együttműködések, nonprofit szervezetek bemutatásával foglalkozó elméleti folyóirat 2005 nyarán publikációs pályázatot hirdetett az alábbi témákban:

1. Civil szervezetek szerepe a demokrácia intézményeinek kialakításában, ellenőrzésében és fejlesztésében – esettanulmányok és/vagy elméleti anyagok.
2. Esettanulmányok a civil kontroll, a közösségi beleszólás települési illetve kistérségi szintű megvalósulásairól.
3. Polgárjogi mozgalmak Magyarországon – esettanulmányok, elemzések, elméleti tanulmányok, történeti dolgozatok arról, hogy mik is a feltételei e mozgalmak kialakulásának.
4. Határainkon túli magyar, illetve kelet- és közép-európai civil szektor működésének sajátosságai, tanulságos külföldi példák, határokon átnyúló együttműködések.
5. A civil társadalomban releváns folyóirat/még nem recenzált könyvismertető, kritikus bemutatása.

A pályázaton tudományos fokozattól vagy végzettségtől függetlenül bárki részt vehetett. A 2005. szeptember 30-i határidőre a szerkesztőség 36 pályázatot kapott. A pályázók csak az első négy kategóriában nyújtottak be pályaműveket, ezen belül is az első kategória volt a legnépszerűbb. A pályázatok színvonala változó volt, a kifejezetten igényesen megírt, tudományos értékű munkák mellett sok rövid, esszézerű pályamű is érkezett.

A pályázatok tematikus és színvonalbeli eltérése nehezítette az értékelést, melynek fő szempontjai a következők voltak: a téma és a megközelítés eredetisége, a feldolgozás mélysége, alapossága, valamint a cikk, tanulmány nyelvezete, stílusa. A pályaműveket kategóriánként két értékelő (szerkesztő) értékelte, majd a szerkesztőbizottság bevonásával alakult ki a publikációs pályázat végeredménye.

1. Kiss Gabriella: Esettanulmány a pest megyei regionális hulladéklerakó történetéről
2. Cserháti Ákos: Az önkéntesek motivációinak lélektani elemzése
3. dr. Balás Endre: A civil társadalom jellemzői, a civil szektor és a társadalom egyéb alrendszerei

A pályázat különdíjasa Kiss Dénes lett, „Az erdélyi magyar civil szféráról” című munkájával.

A publikációs pályázat nyertese és helyezettei a felhívás szerinti pénzjutalomban részesülnek, valamint lehetőséget kapnak cikkük Civil Szemlében való megjelentetésére. Jelen számunkban a pályázatok legjavából válogattunk.

A Civil Szemle Szerkesztőbizottsága és Szerkesztősége

Előző számunk „Kísérlet a nonprofit szervezetek felmérésére a Társadalmi Igazságosság Index segítségével” című cikkének szerzői közül sajnálatos módon kimaradt Talyigás Katalin neve. Az érintettektől és az Olvasóktól szíves elnézést kérünk.

Talyigás Katalin

1942-ben La Paz-ban született, szociológus, tanár. Korábban a Szövetkezeti Kutató Intézet a bolíviai San Andres Egyetem Szociológiai Tanszéke és az ELTE munkatársa, valamint a JDC Magyarországi Alapítványának főtárgya, a MAZSÖK és a Szociális Innováció Alapítvány kuratóriumi tagja, a Nonprofit Humán szolgáltatók Országos Szövetség elnökhelyettese. Az Esélyegyenlőségi Minisztérium, miniszteri főtanácsadója és az Európa Parlament munkatársa.



A CIVIL TÁRSADALOM SZEREPE A DEMOKRATIKUS JOGÁLLAM INTÉZMÉNYEINEK ELLENŐRZÉSÉBEN

Balás Endre

■ A rendszerváltást követően – a többi kelet-európai államhoz hasonlóan – hazánkban is robbanásszerűen megnőtt a civil szervezetek száma. Az „alapítási láz” éveiben – 1991–92-ben – a szektor növekedési rátája 45%-os volt.¹ Ez a növekedési ütem a későbbiekben jelentősen lelassult, 1999-re a bővülés már nem érte el a 2%-ot sem. Az alapítási láz *jogi alapját* az alapítvány mint jogintézmény újjáélesztése és az 1989. évi egyesülési törvény kiadása jelentette, *gazdasági hátterét* pedig azok az 1990-ben megjelent adótörvények biztosították, melyek adómentességet adtak, és lehetővé tették az alapítványoknak nyújtott támogatások teljes körű leírását. A fejlődéshez mind-ezek mellett hozzájárultak a *társadalomban* lezajlott változások is. Megjelent a diktatúrából szabaduló állampolgárok azon igénye, hogy kiszorítsák az államot azokról a területekről, ahol annak jelenléte nem szükségszerű. Felszínre törtek azok a törekvések, hogy a polgárok saját környezetükben maguk határozzák meg a szükséges változásokat, az őket közvetlenül érintő kérdésekben pedig önállóan döntsenek. Rálátásuk legyen a központi hatalom tevékenységére, és befolyásolni tudják annak működését. Ez a civil igény gerjesztette a rendszerváltás folyamatait, és ez kell hogy érvényesüljön ma is, a demokratikus jogállam intézményeinek ellenőrzése során.

Dolgozatom első felében megpróbálom felvázolni, mit értek civil társadalom alatt, mik azok a fogalmi ismérvek, amelyek a civil szervezeteket jellemzik, majd Niklas Luhmann társadalmi alrendszerekről alkotott elméletének segítségével megpróbálom fogalmilag elválasztani a civil szektort a társadalom egyéb alrendszereitől, a civil társadalmat a nonprofit szektortól. Az esszé második felében pedig kifejtem, hogy – a hatalmi ágak elválasztására tekintettel – miért van sorsdöntő szerepe napjainkban a civil társadalomnak a jogállamiság ellenőrzésében.

I. Civil társadalom – nonprofit szektor

A kilencvenes években több megnevezés is elterjedt a társadalom öntevékeny csoportjaira vonatkozóan, melyeket a köznyelvben szinonimaként szoktunk használni. Nevezzük őket civil szervezeteknek, nonprofit szervezeteknek, nem kormányzati szervezeteknek (NGO), harmadik szektornak. Több fogalommeghatározás is napvilágot látott, de mivel a szektor olyannyira széttagolt, oly sok féle szervezetet, társadalmi együttműködést foglal magába, minden definíció kisebb nagyobb mértékben sántít. Valahogy úgy vagyunk vele, ahogy Szent Ágoston volt az *idő* fogalmával. Tudta, mi az idő, de elmondani nem tudta, nem talált olyan definíciót, amely lefedte volna a jelenség pontos meghatározását. A legtöbb szerző a civil szféra fogalmát ismérveinek leírásával próbálja megadni.

Az Európai Bizottság által kiadott Fehér Könyv úgy határozza meg a civil társadalom fogalmát, hogy felsorolja azokat a szervezeteket, amelyek ide tartozhatnak. Így ide sorolja a munkavállalók és a munkáltatók érdekképviseleti szervezeteit, a nem kormányzati szervezeteket, a karitatív és szakmai szervezeteket, az egyházakat és azokat a szervezeteket, melyek az állampolgárokat bevonják a helyi közéletbe.² Meg lehet határozni a civil szféra körvonalait abból a szempontból is, hogy mely jogintézmények tartoznak e körbe. Györffy Gábor ez alapján ide sorolja az alapítványt, a közalapítványt, az egyesületet, a közhasznú társaságot és a köztestületet.³ A szakirodalomban elfogadott többségi álláspont azokat a szervezeteket sorolja a nonprofit szektorba, amelyek egyéni vagy közösségi szükségletek kielégítése céljából, állampolgári kezdeményezés alapján jönnek létre, önmaguk által, jogszabályi keretek közt meghatározott saját belső szabályzataik alapján működnek, szervezeti hierarchiával rendelkeznek, működésüket tagi befizetésekből és adományokból finanszírozzák és nem profitorientáltak. Öntevékenyen működnek, tagságuk önkéntes, az állami szektortól független (közhatalmi jogosítványokkal nem rendelkezik), egyszóval autonóm. Ezek a jellemzők megfelelő képet is adnak a szektor körvonalairól, nagyjából visszaadják azt, amit általában nonprofit szféra alatt érteni szoktunk. A fogalommeghatározásnak az az egyetlen problémája, hogy nem minden civilnek tekintett szervezet rendelkezik a fent leírt összes jellemzővel. Szinte mindegyik felsorolt ismérv csak úgy érvényes, ha elé tesszük az „általában” szócskát. A lehatárolás egy olyan új formáját szeretném bemutatni, mellyel talán pontosabban körül tudjuk határolni a vizsgált szektort.

Úgy vélem, hogy pontosabban meg tudjuk határozni a civil társadalom fogalmát Niklas Luhmann társadalmi alrendszerekről alkotott elméletének segítségével. Eszerint „egy-egy társadalmi alrendszert egy-egy bináris kód (vagy más kifejezéssel: univerzális értékduál) köré való szerveződés tud lehatárolni”.⁴ E bináris kódok köré szerveződik az egyes társadalmi alrendszerekben az uralkodó kommunikáció, cselekvés, a rekrutációs és szelekciós mechanizmusok. Ilyen bináris kód például a tudomány alrendszerében az igaz/hamis értékpár, a művészetben a szép/csúnya, a gazdaságban pedig a rentábilis/nem rentábilis duál. Ezek teszik lehetővé az egyes alrendszerek

egymástól való pontos elhatárolását. Amennyiben az értékduálók más társadalmi alrendszerekben is szerephez jutnak, a társadalmi alrendszerben zavarok jelenhetnek meg. Úgy gondolom, hogy fentiek alapján a civil társadalmat mint alrendszert a *közösségi érdek/magánérdek* értékpár alapján tudjuk elválasztani a társadalom többi alrendszerétől. Mindazok a szervezetek, mozgalmak, akciók melyeket elsősorban a társadalom közösségi érdeke determinál, a civil társadalomba sorolhatók.

Mindehhez két kiegészítésre van szükség. Először is, ahogy Pokol Béla megállapítja, el kell választani egymástól az univerzális értékduál professzionális szintű és hétköznapi alkalmazását.⁵ Így például a civil társadalomba tartozó tevékenység egy egyszerű adományozás, de az adományok szervezett formában történő gyűjtése mint magasabb szintű tevékenység, elválasztandó tőle. Szintén civil cselekedet a szomszédban lakó idős hölgy részére az ebéd házhozszállítása, de ha ez szervezett formában történik, az már több ennél. Pokol Béla tehát javasolja a társadalmi alrendszerek határainak leszűkítését a professzionális intézményrendszerek szintjére. Nyilvánvaló, hogy minőségileg magasabb szintű tevékenységet tud folytatni egy szervezet, mint az egyén. A civil társadalom magába foglalja az állampolgárok azon önszerveződéseit is, melyek nem öltenek szervezeti formát, nem rendelkeznek bírósági bejegyzéssel, szervezeti hierarchiával. A civil társadalom cselekvései közé sorolandók a tüntetések, bojkottok, akciók, mozgalmak, szolidaritásból fakadó cselekedetek, amelyek nem köthetők egy konkrét szervezethez.⁶ A civil társadalom tágabb kategória, melynek *professzionális eleme a nonprofit szektor*, nem professzionális eleme pedig a szervezeti hierarchiával nem rendelkező állampolgári megmozdulások.

Másrészt le kell választanunk a nonprofit szférától az állam, illetve a helyi önkormányzatok által végzett közösségi célú tevékenységeket. Ezek ugyanis a közigazgatás területére tartoznak, amely már a jogi alrendszer része. Itt a jog bináris kódja, a jogos/jogtalan duál érvényesül. E szférában csupán áttételesen – a jogszabályokon keresztül – jelenik meg a közösségi érdek mint motiváló tényező, melyet a politikai szféra tud becsatornázni a jogba. Mindezek alapján nem tekinthetők a nonprofit szféra részének az Országgyűlés, valamint a helyi önkormányzatok által létrehozott közalapítványok, illetve közhasznú társaságok, valamint a törvény alapján létrejött közhatalmi funkciót is betöltő köztisztviselők sem. Ezek ugyanis a közigazgatás közvetlen ellenőrzése alatt működnek, állami, illetve önkormányzati feladatellátási formaként.

Sok olyan civil szervezetet ismerünk, amely a nonprofit tevékenység mellett profitorientált tevékenységet is végez. Vannak emellett – szerencsére egyre nagyobb számban – olyan gazdálkodó szervezetek is, amelyek széles körű jótékonyági feladatokat is ellátnak. A lehatárolás az alapján történhet, hogy melyik tevékenység az elsődleges. Ha elsősorban a rentábilis/nem rentábilis értékduál határozza meg a tevékenységet, akkor a gazdasági alrendszerhez sorolandó a szervezet (forprofit szféra), ha pedig a közösségi érdek/magánérdek értékpár a domináns, akkor a szervezet a nonprofit alrendszer része.

A társadalom egyes csoportjainak érdekében tevékenykednek a politikai pártok. Szempontrendszerükben jelen van a közösségi érdek is, azonban cselekvéseiket nem

ez mozgatja elsősorban. Tevékenységük célja a politikai hatalom megszerzése és megtartása. A politikumban mint a társadalom egyik alrendszerében működő bináris kód a *kormányra kerülni/ellenzékben maradni* értékpár. Ha egy szervezet elsődlegesen a kormányzati pozíció megszerzésére törekszik, politikai szervezetnek tekintendő, ha viszont tevékenységét elsősorban a közösségi érdek érvényesítése határozza meg és nem kíván közvetlen politikai hatalomhoz jutni, a civil társadalom része. Nem tartoznak tehát a civil társadalom körébe a politikai pártok sem.

A nonprofit szféra egyéb társadalmi alrendszerektől való elhatárolása mellett célszerű a szférán belül is elválasztani egymástól a különféle szervezeteket. Maga a civil szféra ugyanis nagymértékben heterogén, a nonprofit szektor társadalmi alrendszerén belül további alrendszereket tudunk elhatárolni. Éppen ezért nem sikerül találni olyan definíciót, amely egzakt módon lefedi az egész szektort. A szféra kezelése érdekében éppen ezért szükség van az azt alkotó szervezetek osztályozására. A sokféle próbálkozás közül Sebestyén István tipizálását tartom a legcélszerűbbnek.⁷ Sebestyén István aszerint csoportosítja a szervezeteket, hogy kik az alapítói, milyen tevékenységet folytatnak, kinek nyújtanak szolgáltatást, milyen cél elérésére törekednek és a cél eléréséhez milyen eszközöket vesznek igénybe. Így megkülönbözteti az alapítványokat aszerint, hogy csupán egy intézmény vagy speciális cél érdekében tevékenykednek, vagy a társadalom szélesebb körét érintő problémák kezelését végzik. Vannak továbbá azok az alapítványok, amelyek rendszeres adománygyűjtést és osztást is végeznek. Aztán megkülönbözteti az egyesületeken belül a csak a tagság számára szolgáltatást nyújtó szervezeteket a kisebb vagy nagyobb környezetnek szolgáltatást nyújtó szervezetektől, továbbá azokat a szervezeteket, amelyek állami illetve önkormányzati feladatokat is ellátnak. E különbségtételre azért van szükség, mert a szektor vizsgálata nem végezhető el átfofóan, csupán egyes részelemeinek lehatárolt elemzésével. A nonprofit szektor elemzése mellett célszerű lenne a civil társadalomba tartozó, de szervezeti formát nem öltő – így a nonprofit szektorba nem sorolható – polgári megmozdulások, akciók elemzése is.

2. Civil részvétel a demokratikus ellenőrzésében

A továbbiakban arra a kérdésre próbálok választ adni, miként jelenik meg a civil társadalom mint a társadalom egyik alrendszere a demokratikus jogállam intézményeinek ellenőrzésében.

2.1. A hatalmi ágak elválasztásának jelentősége

Bibó István akadémiai székfoglalójában (Az államhatalmak elválasztása egykor és most) rámutatott arra, hogy a hatalomkoncentráció önkényre vezet. Az államhatalmat ezért belső tagozással úgy kell felépíteni, hogy létrejőjenek benne olyan me-

chanizmusok, melyek nem engedik a hatalom egy kézben történő koncentrációját. Ezen elv felismerésével alakította ki a XVIII. századi Angliában Locke a hatalmak elválasztásának nagy hatású elméletét. A hatalomkoncentráció megakadályozására Locke szerint az emberi szabadság megóvása céljából van szükség. A király számára vétőjogot biztosít a parlamenttel szemben, így az uralkodó a törvényhozás *ellen-súlyaként* jelenik meg. Locke elmélete alapján aztán a francia Montesquieu kimondta az államhatalmak elválasztásának elvét. Eszerint a törvényhozó, a végrehajtó és az igazságszolgáltató hatalomnak mind személyileg, mind szervezetileg egymástól függetlenül kell működni. A törvényhozó hatalommal szemben a végrehajtásnak biztosított elsőbbséget, arra hivatkozva, hogy ha a kormány nem fékezi a parlamentet, az a törvényhozás önkényéhez vezethet. Locke és Montesquieu elméletében az ellenőrzött hatalom az emberi szabadság megóvásának biztosítékaként jelenik meg. Hatásukra az *Emberi és polgári jogok nyilatkozata* külön kiemeli, hogy nincs alkotmánya az olyan társadalomnak, amelyben a hatalom megosztása nem biztosított. Montesquieu-vel szemben Rousseau szerint a legfőbb szuverén a nép, így a törvényhozó hatalom is a népet illeti meg. Szerinte a népet képviselő törvényhozásnak kell alárendelni a végrehajtó hatalmat. A hatalommal szemben tehát kettős követelmény érvényesül: egyrészt hogy ne összpontosuljon egy kézben, másrészt hogy ne legyen ellenőrizetlenül gyakorolható. A második feltétel tulajdonképpen feltételezi az első, hiszen a hatalmi ágak csak akkor tudnak ellenőrzést gyakorolni egymás felett, ha megosztottak. A hatalommegosztás tehát az ellenőrizhetőség biztosítója is egyben.

Bibó István említett munkájában megállapítja, hogy a hatalomkoncentráció kialakulásával szemben a funkciók tagolásával és egymással szemben álló hatalmi centrumok kiépítésével lehet hatékonyan fellépni. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a modern államokban megjelentek a hatalomkoncentráció új jelenségei. Ilyennek tekintik az államhatalom gazdasági kiterjeszkedését, a propaganda (sajtó, rádió) szerepének megnövekedését, illetve a technokrácia megjelenését. Mindezek mellett kialakultak a XVIII. századhoz képest új, egymással versengő hatalmi centrumok is. A társadalomfejlődés pedig azt eredményezi, hogy egyre több ilyen hatalmi gócpont képződik. Ezek lehetnek formálisak, szervezetileg szabályozottak, mint például az Alkotmánybíróság, a helyi önkormányzatok, a Nemzeti Bank vagy az ombudsman intézménye. De lehetnek informálisak is. A formális hatalmi gócpontok a közjog keretein belül működnek, tételes jogi normák állapítják meg hatáskörüket, lehetőségeiket más hatalmi tényezők ellenőrzésére. Ez az úgynevezett fékek és ellensúlyok rendszere. Az egyes hatalmi ágak kölcsönösen ellenőrzik egymást, kölcsönösen hatással vannak egymás működésére. Az állami hatalmi struktúrák ellenőrzésében azonban napjainkban részt vesznek államon kívüli tényezők is: civil szervezetek, érdekcsoportok, pártok és a média. Így lehetőség van a hatalom szélesebb körű, államon kívüli forrásból származó ellenőrzésére is. Az államon kívüli szervezetek formális hatalommal nem rendelkeznek ugyan, de mély társadalmi beágyazottságuknak köszönhetően képesek a nyilvánosság, a figyelemfelhívás erejével nyomást gyakorolni a hatalom

birtokosaira. A demokrácia érdekében elengedhetetlen, hogy e mechanizmusok az államhatalomtól függetlenül tudjanak működni.

2.2. A civil társadalom szerepe a rendszerváltás során

Mint ismert, a két világháború között nagy számban alakultak egyesületek, önképző körök, az egyesületi tevékenység tömegjelenséggé, a társadalom mindennapi életének részévé vált.⁸ Hasonló mondható el az alapítványok szerepéről is. E két civil együttműködési forma kulcsszerepet játszott a szociális ellátás terén és a társadalmi problémák kezelésében a múlt század húszas-harmincas éveiben. A világháború után azonban a pluralizmust tagadó új rend nem kegyelmezett a civil törekvéseknek sem, az ígéretes fejlődés megtört. Az alapítványt mint jogintézményt megszüntették, az egyesületi életet pedig elsorvasztották. A diktatórikus állam az egész társadalmat totális ellenőrzés alá kívánta vonni, és ebben az elképzelésben nem volt helye az alulról jövő kezdeményezéseknek, az öntevékeny autonóm polgároknak. Nem csupán a profitorientált gazdasági szervezeteket, hanem a nonprofit szférát is felszámolták. Gyakorlatilag egy egyszektorú gazdaság jött létre, ahol a társadalom minden tevékenységét az állam határozta meg. Ez a polgárokra oktrojált rendszer magában hordozta bukásának okait, melyek közt a piaci mechanizmusok kizárása mellett fontos szerepet játszott az állampolgári, alulról jövő kezdeményezések akadályozása is.⁹ A politikai rendszerben nem érvényesült az államhatalmi ágak elválasztása, minden hatalom egy kézben összpontosult. Nem léteztek a hatalmat informálisan ellenőrző mechanizmusok sem, a kívülről való ellenőrzés lehetőségeit elfojtották.

1972-ben a hatalom módosította az Alkotmányt, elismerte az állampolgárok egyesülési szabadságát. Valójában azonban a részletszabályok nem biztosították az egyesülési jog akadálytalan gyakorlását, ugyanis az egyesületalakítás kezdeményezését is be kellett jelenteni. Az egyesület pusztá szervezése is megtiltható volt, ha a hatalom úgy ítélte meg, hogy a szervezet céljai az állami, társadalmi, gazdasági renddel ellentétesek. A létrehozott egyesületek ugyan politikai célokat nem tűzhetnek ki maguk elé, szellemiségükben azonban ellenzékiek voltak. Pusztá létük is az állami egyeduralom, a központi kézi vezérlés tagadásán alapult. A nyolcvanas évek elején repedezni kezdtek a rendszer gazdasági alapjai, a totális összeomláshoz azonban a polgárok öntudatra ébredése vezetett. A demokratikus átmenet biztosításához szükség volt ugyanis a civil kezdeményezésre. Mivel pártok nem működhetek, a rendszerváltó kerekasztal-tárgyalásokon az ellenzék az államhatalmon kívüli civilek képviselték. Az átalakulást tehát az biztosította, hogy megjelent egy államon kívüli ellenőrző tényező, amely ugyan formális hatalommal nem rendelkezett, mégsem volt figyelmen kívül hagyható. Az állam gazdasági meggyengülésével párhuzamosan erősödött a totális államot lebontani kívánó erők tömegbázisa. A civil kezdeményezésnek és a civil részvételnek így jutott alapvető szerep a rendszer megdöntésében.

Az alapítványok jogrendszerbe való visszaemelésére 1987-ben került sor, az egyesülési jogról szóló törvényt pedig – amely már megfelelt a jogállami elvárásoknak – 1989-ben fogadta el a Parlament. A rendszerváltással a gazdaság egyszektorosból újra háromszektorosra vált. A pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló 1989. évi XXXIII. törvény elfogadását követően a rendszerváltó erők pártokká alakultak, hogy közvetlenül vehessenek részt a hatalomért folyó demokratikus versenyben. A civil szervezetek ezt követően sokat veszítettek politikai töltésükből, de úgy gondolom, hogy a jövőben egyre inkább vissza fogják nyerni azt.

2.3. A civil társadalom mint önálló hatalmi ág

Egyes szerzők alapvető feltételnek tekintik a nonprofit szervezetekkel szemben a politikai tevékenység kizárását. Ezt az álláspontot úgy kell helyesbíteni, hogy a civil szervezetek nem végezhetnek *közvetlen* politikai tevékenységet, azaz céljuk nem irányulhat a politikai hatalom megszerzésére (mint az első fejezetben láthattuk, erre valók a pártok). A vegytiszta politikamentesség azonban elképzelhetetlen, hiszen a politika nem más, mint részvétel a közösség ügyeiben. A civil szervezetek tehát nem lehetnek politikamentesek, csupán a pártpolitikától kell hogy távol tartsák magukat.

Az alapítványok és az egyesületek fontos szociális, egészségügyi és közművelődési szolgáltatásokat nyújtanak az állampolgárok számára. Részt vesznek többek között a kultúra, az oktatás, az ismeretterjesztés, a környezetvédelem, a sport, a turizmus, a bűnmegelőzés és a fogyasztóvédelem alakításában is. A civil szervezetek a szféra heterogenitásának köszönhetően a társadalmi élet szinte minden területén jelen vannak. Tevékenységükkel nagymértékben segítik az államot a legkülönbözőbb szakfeladatok ellátásában, így az államnak is érdeke, hogy azokba a tevékenységekbe, amelyek nem igényelnek feltétlenül közhatalmi jogosítványokat, a civil szerveződések minél szélesebb körben bevonja. A nonprofit szektor lehetőséget nyújt egyes szolgáltatások államtanítására, megfelelő adójogi szabályok segítségével pedig elérhető, hogy az állampolgárok önállóan döntsenek arról, mely szervezeteket milyen mértékben kívánják támogatni, milyen célok elérését tartják fontosnak. Ez az állampolgári döntési szabadság, a felelős állampolgári tudat kialakulását segíti elő.

A sokféle feladatban való részvételnek köszönhetően a civil szervezetek képviselői széles látókörrel rendelkeznek az egyes szakterületek vonatkozásában. Elsősorban szolgáltatásokat nyújtanak, szakmai tevékenységet folytatnak, nagyrésztük tevékenysége politikailag teljes mértékben semleges. Fenntartják azonban az igényüket arra, hogy a tevékenységükhöz kapcsolódó állami döntésekkel kapcsolatban véleményüket nyilvánítsanak. A hatalomgyakorlók érdeke ezzel szemben azt diktálja, hogy a szervezetek tartsák távol magukat a politikától, tartózkodjanak az aktuálpolitikai állásfoglalásoktól. Ha pedig meg kívánják szólalni a köz ügyeiben, támogassák a hatalom törekvéseit.

A társadalomnak azonban szüksége van olyan szervezetekre, amelyek pártsemleges, szakmai szempontokra tekintettel, figyelik a politikai életet, és a szakmailag

védelmi érdekek képviselőire létrehozott társadalmi szervezeteknek a törvény a környezetvédelmi államigazgatási eljárásokban ügyféli jogállást biztosít. Így a szervezetek közreműködhetnek területfejlesztési, területrendezési tervek és környezetvédelmi programok kidolgozásában, részt vehetnek a környezetvédelmi engedélyezési eljárásokban, külön véleményezési joguk van a környezettel kapcsolatos állami és önkormányzati jogszabályok tervezetei vonatkozásában. Így lehetővé válik a civil szervezetek álláspontjának becsatornázása az állami, helyi önkormányzati döntésekbe. Környezetszennyezés vagy környezetkárosítás esetén a szervezet jogosult fellépni a környezet védelme érdekében, intézkedést kezdeményezhet és pert indíthat. Talán ennek is köszönhető, hogy a civil tevékenység szerepe a környezetvédelmi ágazatban a leghatékonyabb.

Önmagában a piacgazdaság és a jogállami intézményrendszerek megléte még nem biztosítja a demokrácia érvényesülését. A civil szervezetek a hatalom külső kontrollját nyújtják, amely szervezeti keretet biztosít a polgárok részére a demokratikus ellenőrzésben való részvételre. Az állami intézmények ellenőrzése mellett információszoigáltatási, valamint felvilágosító tevékenységet látnak el, továbbá érdekképviseleti és jogvédő szerepük is van. E jogvédő szerep erősödését segítené elő a közérdekű kereset (*actio popularis*) jogintézményének kiterjesztése is. Jelenleg a Polgári törvénykönyv biztosít a fogyasztói, szakmai, gazdasági érdek-képviseleti szervezet számára keresetindítási jogot, ha a gazdálkodó szervezet szerződéskötéskor tisztességtelen általános szerződési feltételt használ, valamint a már említett környezetvédelmi törvény ad ügyféli jogosultságokat a környezetvédelmi érdekek képviselőire létrehozott társadalmi szervezeteknek.

A civil szervezetek ellensúlyt biztosítanak az állami szerepvállalás kiterjesztésével és a centralizációs folyamatokkal szemben. Heterogenitásukból kifolyólag elősegítik a pluralizmus megerősödését, bennük manifesztálódnak a társadalomban egyébként is jelen lévő kulturális, etnikai és vallási különbségek. Biztosítják a társadalom védelmét, csökkentik a demokratikus deficitet. A közügyekben való részvétel joga a politikai alapjogok közé tartozik, ennek gyakorlását is elősegíti a civil társadalom, melynek révén az állampolgárok artikulálni tudják véleményüket, és az akaratuknak megfelelő magatartásra tudják sarkallni a döntéshozókat. Az állampolgárok a civil szervezeteken keresztül bele tudnak szólni a központi politikába, javaslatokkal, kezdeményezésekkel élhetnek az állami szervezetek felé, véleményt nyilváníthatnak az egyes döntésekkel kapcsolatban.

A polgárok közösen jobban tudják érvényesíteni érdekeiket úgy helyi, mind országos szinten. A közös fellépés lehetőséget teremt arra, hogy befolyásolhassák környezetük fejlődését, a civil szervezetek pedig elősegítik az állampolgárok közéletben való szervezett részvételét is. Az együttes fellépés elősegíti az állampolgári öntudat megerősödését. A XXI. századra az egyén elidegenedett környezetétől, és azt látjuk, hogy egyre nagyobb a kiábrándulás a közéletből is. Az egyén úgy érzi, hogy védtelen az államhatalommal szemben, annak befolyásolására nincs képessége. A közvetlen demokrácia gyakorlására a tömegdemokráciák korában nincs lehetőség, a köz-

vetett demokráciában pedig csak a pártok kívánnak részt venni, monopolizálva a hatalomgyakorlást. Úgy vélem, hogy a demokrácia sérelméhez vezethet az, ha a pártok a politizálást a parlament monopóliumaként fogják fel, és a szélesebb társadalmi csoportoknak csupán a négy évente tartandó parlamenti választásokon és a közvetlen demokrácia (népszavazás, népi kezdeményezés) intézményi keretein belül biztosítanak beleszólást a köz ügyeibe. Ez a megoldás azonban fogyatékos. A kormányzat természetes törekvése a társadalom tagjainak széles körű ellenőrzése, hatalmának kiterjesztése. Ennek korlátozását is elősegíti a civil társadalom, melyben az egyének egymással összefogva, közösen próbálják befolyásolni mikro- vagy makrokörnyezetük képét. A civil szervezetek által lehetőség nyílik a politikába való direkt beleszólásra, a közvetlen demokrácia megvalósítására.

A civil együttműködéseknek emellett nem elhanyagolható mentális szerepük is van. Az önkéntesen végzett munka – gyakorlati hasznosságától függetlenül – fontos lelki szükségletet is kielégít, elősegíti, hogy az egyén hasznosnak érezze magát, előmozdítja a társas érintkezést, csökkenti a társadalom tagjai közti elidegenedett-ség érzését. Az önkéntes munka öröme az egyén hasznosságtudatát is erősítheti.¹¹ Az öntevékeny szervezetek tehát nem csupán a társadalomra, hanem a bennük tevékenykedő tagokra is jótékony hatással vannak. Egy civil szervezet aktív tagjaként széles körű társadalmi kapcsolatokra tehet szert az egyén. A társadalom tagjai között kialakul egy informális háló, amely még nagyobb erőt biztosít a szférának. Az öntevékenységgel arra ösztönzi a társadalom tagjait, hogy tudatos állampolgárokként viselkedjenek. Ne az államtól várják problémáik megoldását, hanem kezdeményezzenek, együtt lépjenek fel a közös célokért. A civil eszme terjedése így előmozdítja a demokrácia meggyökerezését a kisemberek szintjén is.

Érdekes kérdéseket vet fel az a kezdeményezés, amely az Országgyűlés kétkamarássá történő átalakítását célozza. E tervek szerint a Parlament „felsőházában” helyet kaphatnának a civil szervezetek képviselői, ezáltal a döntéshozatali mechanizmusban közvetlenül, kikerülhetetlenül jelenne meg a civil érdek. Nincs megegyezés azonban a tekintetben, hogy melyek lehetnének azok a szervezetek, amelyek képviselőket delegálhatnának a Parlamentbe. A taglétszám, a közhasznúság mértéke vagy a vagyon nagyságrendje határozná meg, hogy kik lehetnek majd tagjai a Parlament második kamarájának, esetleg a civilek maguk delegálnának képviselőket egy küldöttgyűlésen? Úgy gondolom, hogy a civil társadalmat mozgató értékek és érdekek oly mértékben széttagoltak, hogy nincs mód a szféra reprezentatív képviselőtére. A jelölés csak felesleges vitákat és sértődéseket eredményezne. Emellett kérdéses az is, hogy az egyik államhatalmi ágban részt vevő személyek „civilnek” tekinthetők-e a szó klasszikus értelmében. Meg kell természetesen jegyezni, hogy a magyar Országgyűlés kétkamarássá alakítására a közeljövőben nincs reális esély.

Hazánkban a rendszerváltás után kiépültek és stabilizálódtak a jogállam intézményrendszerei, működőképes a fékek és ellensúlyok rendszere. A politikai rendszer azonban olyan irányba halad, amely könnyen a Bibó által felvázolt hatalomkoncentráció kialakulásához, a politikai pluralizmus elsorvadásához vezethet. Könnyen lehet

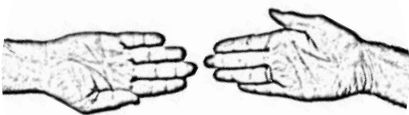
ugyanis, hogy a 2006-os országgyűlési választásokon mindössze két párt fog bejutni a Parlamentbe. Ez önmagában nem lenne probléma, hiszen az Egyesült Államok Szenátusában és a brit Parlamentben is két párt vesz részt a munkában. A sajátos hazai viszonyokat ismerve azonban fennáll a veszélye annak, hogy a két párt háttéralkukon az állampolgárok előtt eltitkolt megállapodásokat köt. A színpadon egymásnak feszülhet a két erő, izzhat az Országház a parázs vitáktól, a színpalak mögött azonban zavartalan lehet a kooperáció, érvényre juthat a kéz kezét mos elve. Pszeudo-többpártrendszer alakulhat ki. Egy ilyen helyzetben növekedhet óriásira a politikai pártok mellett el nem kötelezett – de politikai értékpreferenciákkal természetesen rendelkező – civil szervezetek szerepe. Az aktív pártpolitikusok ugyanis könnyen feladhatják elveiket pragmatikus célokért. Ezért van szükség arra, hogy mellettük olyan szervezetek álljanak, akik figyelik a tevékenységüket, és a nyilvánosságához fordulnak, ha a demokratikus intézmények működését látják veszélyben. A politikusok felelősségre vonására négyévente kerülhet csupán sor, a civil szervezetek azonban egy folyamatos ellenőrző szerepet tölthetnek be a pártok mellett, és ha rendellenességet tapasztalnak, a nyilvánosságához fordulhatnak. Ehhez persze anyagiilag és személyileg független szervezetekre van szükség. Sajnos a mai helyzet az, hogy a nonprofit szervezetek jelentős forráshiánnyal küzdenek, működésük ezáltal kiszolgáltatott a döntéshozóknak.

Amint látható, a civil társadalom napjainkban önálló hatalmi ágat képez, tevékenysége nem korlátozódik csupán az állam bizonyos területeken történő helyettesítésére. Fontos szerep jut számára mind a központi, mind a helyi hatalom ellenőrzésében. Ezek mellett pedig – az állampolgári részvétel biztosítása útján – elősegíti a társadalom nagykorúvá válását, felébreszti a polgárok felelősségtudatát. Ahhoz, hogy a szféra mindezeket a funkciókat be tudja tölteni, további erősödére van szüksége, de a folyamatok biztatóak.

Jegyzetek

- 1 Bíró Endre: Nonprofit szektor analízis 23. o. (Budapest, 2002.)
- 2 Adam B. Seligman: A civil társadalom eszméje 236. o. (Kávé Kiadó Budapest, 1997.)
- 3 Györfly Gábor: A nonprofit szervezetek és tevékenységük 19. o. (NIOK–Soros, Budapest)
- 4 Pokol Béla: A jog szerkezete 15. o. (Rejtjel Kiadó Kft. 1998.)
- 5 Pokol: 22. o.
- 6 Bíró Endre: Nonprofit szektor analízis 2. o. (Budapest, 2002.)
- 7 Sebestyén István: A nonprofit szektor funkcionális megközelítése (http://www.nonprofit.hu/files/4/7/6/476_Nonprofit%20prizma.DOC)
- 8 Kuti Éva: Hívjuk talán nonprofitnak 16. o. (Nonprofit Kutatócsoport, Budapest 1998.)
- 9 Harsányi László: A nonprofit szektor szabályozásának vitás kérdései. (<http://www.emla.hu/nosza/anyag/ch02.html>)
- 10 Bíró Endre: Nonprofit szektor analízis 1. o. (Budapest, 2002.)
- 11 Kuti Éva 97. o.





AZ ÖNKÉNTESSÉG MOTIVÁCIÓI ÉS AZ ÖNKÉNTESSÉG EGY KÜLÖNLEGES TEREPE: A KÖZÖSSÉGI RÁDIÓ

Cserhádi Ákos

■ Bevezetés

■ Még egyetemista voltam, amikor közvetve és szinte egészen véletlenül bekerültem egy rádióstúdióba, amely egy közösségi rádióadóhoz tartozott. Az akkor még számomra ismeretlen műsorkészítők elmondták, hogy ők önkéntesek. Bevallom, nem nagyon értettem. Tudtam és értettem azt, hogy valaki valamit önként elvállal, de azt nem igazán, hogy emberek hosszú ideig egy tevékenységet mindenféle haszonszerzés nélkül végezhetnek. A rádiózás mellett nagyon megtetszett ez a világ – s van, hogy kételkedve szemlélem, van, hogy nagy hittel és lelkesedéssel figyelem – de a lényeg, hogy ott maradtam.

Később mint végzős pszichológushallgató kezdtem el jobban beleásni és „belegondolkodni” magam az önkéntesség mögött rejtőző motívumokba és az önkéntesség pszichés aspektusainak témájába. Kisebb vizsgálatokat végeztem, hogy néhány kérdésre választ leljek. Az alábbi dolgozat tulajdonképpen ezeket a vizsgálatokat, a mögöttük rejlő gondolatokat foglalja össze.

De kezdjük az elejéről...

Do ut des, tartja a római mondás, mely szerint *adok, hogy adj!* Segíteni valakin olyan önzetlen cselekedet, amely számunkra igazi előnyökkel nem jár, „csupán” a segít-

ségnyújtásból fakadó felemelő érzéssel. Valljuk meg, a XXI. század elején olyan gondolatok ezek, amelyekre mindennapi tapasztalataink könnyen rácsfolhatnak. Már maga a római mondás is sejtet valamit a segítségnyújtás háttéréről – amit nevezhetünk akár a *valamit, valamiért* elvének is.

Bárkiben felmerülhet a kérdés, miért segít valaki egy másik emberen. Valami haszna kell, hogy legyen, ha valaki segít a másikon. A motivációk tanulmányozásakor, a szociálpszichológiai kutatások eredményeiből tudjuk, hogy az emberek cselekedetei legtöbbször valamiféle hasznossági elvet követnek. Ha valami nem egyértelműen tűnik hasznosnak az egyén szempontjából, akkor el kell gondolkodnunk cselekedete közvetett hasznán.

Dolgozatom „főszereplői” – az *önkéntes munkavégzők* – tulajdonképpen segítségnyújtók, akik valamilyen szempontból segítenek a társadalom széles körén – de az ő szavukkal élve: *csak teszik a dolgukat* –, tevékenykednek lakókörnyezetükben, tevékenykednek szociális szervezetekben. Habár a segítségnyújtás nem teljes egészében fedi le az önkéntesség fogalmát, lényegét tekintve nagyon hasonló ahhoz, motivációit tekintve pedig szinte ugyanaz.

Dolgozatom célja tehát annak feltárása, hogy az önkéntes munkavégzőket – az önkénteseket – mi motiválja, mi az az indok, mi az a „hajtóerő”, amiért ezek az emberek szabadidejük egy jelentős részét olyan tevékenységgel töltik ki, amelynek *látzólag* semmi haszna nincs számukra. Számomra a bűvös szó a *látszólag* volt.

Úgy vélem, számtalan olyan motiváció rejlik az önkéntesek tevékenységének hátterében, amely nagyon is racionálissá teszi, sőt érthetővé, hogy ezek az emberek, miért végeznek bármiféle munkát is, szabadidejükben – ingyen.

Megfigyelések, elméletek és preconcepciók

A pszichológia klasszikus területei nem foglalkoznak különösebben az önkéntességgel, illetve az önkéntesség pszichológiájával – így és ebben a formában – nem rendelkezik vastagabb szakirodalommal. Ha azt a viselkedésformát próbáljuk pszichológiai szempontból körüljárni, amelynek lényege, hogy valaki valamit mindenféle ellenszolgáltatás nélkül végez, akkor a *proszociális viselkedés* és az *altruizmus* szakirodalmában kell elmélyednünk. Felhasználhatjuk a szociálpszichológia azon eredményeit, amelyek a *kooperációra* és az *együttműködésre* vonatkoznak, mindenképpen át kell tekintenünk a *munkapszichológiai kutatások*, valamint a *motivációs pszichológia* idevágó részeit is.

A segítségnyújtás

Proszociális viselkedés alatt azt a magatartásformát értjük, amely mögött a segítségnyújtás szándéka húzódik meg. Ezen belül az *altruizmus* olyan magatartásforma, amelynek célja valaki másnak a megsegítése a személyes jutalmak reménye nélkül.

Néhányan amellet érvelnek, hogy „vegytiszta” altruizmus nem létezik, és hogy a segítő viselkedést így vagy úgy, de mindig önző érdekek motiválják. Én magam szintén ezen a véleményen vagyok, csupán az „önző érdekek” kifejezés provokatívan erős mivoltával nem értek egyet.

A segítségnyújtást motiválhatják a lehetséges jutalmak, és akadályozhatják a költségek és kockázatok. Ezek lehetnek érzelmi költségek és nyereségek is: az emberek gyakran azért segítenek, hogy enyhítsék az *áldozat szenvedése fölött érzett fájdalmukat és részvétüket*.

A segítségnyújtás költségei változatos formákat ölthetnek: elveszett idő, erőfeszítés, zavar, pénz, a környezet rosszallása vagy fizikai veszély.

Az érem másik oldala a segítségnyújtásból származó számos nyereség. Ezek a jutalmak sokszor kézzelfoghatóak: az áldozat hálája, a segítség viszonzása, a bárméskodók éljenzése vagy az esti híradóban való szereplés borzongató gyönyöre. Az altruizmus kifizetődő, sokszor szó szerint. Még gyakoribb azonban, hogy a segítségnyújtás önmagában rejti saját jutalmát: *meg vagyunk elégedve magunkkal, mivel segítettünk másokon*. Az ilyen belső jutalmak sokszor erőteljesebben motiválhatják a segítségnyújtást, mint a külső nyereségek. Mivel a segítségnyújtás jó érzéssel tölt el, az emberek gyakran azért segítenek másoknak, hogy emelkedett hangulatukat megőrizték.

Motivációk, szükségletek

Az emberi természet mozgatórugói mindig bizonyos hiányállapotok, szükségletek kielégítése felé hajtanak bennünket. Vannak alapvető motívumok, amelyek viselkedési elemei egyszerűen felfejthetőek, de vannak olyan összetett motívumok, amelyek mögöttes tényezői nem annyira egyértelműek. Véleményem szerint az önkéntes tevékenységről is azt kell gondolnunk, hogy háttérében olyan összetett motívum, motívumok állnak, amelyek elemi szükségletekre vezethetőek vissza – például a *szerepet szükségletére, a befogadás-befogadottság, illetve a közösséghez való tartozás szükségletére* vagy az *alkotás, valami létrehozásának igényére*.

A humanisztikus Maslow motivációkról alkotott elméletét vettem alapul, akinek igen népszerűvé vált elmélete szerint mindannyian szükségleteink szerint cselekszünk, és hét egymásra épülő motívumát a következőképpen osztotta fel – léteznek a legalapvetőbb biológiai motívumok, a biztonsági szükségletek, a szeretet és a megbecsülés szükséglete, a kognitív szükségletek, az esztétikai és az önmegvalósítási motívumok. Ezek olyan alapvető szükségletek, amelyek mindannyiunkat meghatároznak. Életünk egészében, a legalapvetőbb cselekvésekben is tetten érhető szükségletláncolatról van szó, amelyet a dolgozat hátralévő részében többször említek majd, alkalmazva az önkéntességre, illetve annak egy speciális területére: a közösségi rádiózásra.

Igények és motivációk a munkavégzés pszichológiájának szemszögéből

A munkatevékenység dinamikájának kezdetén, majd folyamatos fenntartásában vágyak, szükségletek, kívánságok, elvárások, törekvések működnek mint indító-, hajtó-, fenntartóerők. A személyiség igénypotenciáljának jellemzője, hogy „*irányul*” (nem marad meg önmagába bezártan), még hozzá vagy a jelen állapottól különböző, ahhoz képest valami érték többletet mutató állapot elérésére, illetve létrehozására, vagy pedig elégedettsége nyugalmanak fenntartására.

Ezek alapján a személyiség alapigényei:

- Önmegvalósítás
- Alkotás, alakítás
- Értékazonosulás
- Szabadság és kapcsolódás.

Amikor az alapigények minőségi tartalmában különbségeket teszünk, nem szabad ezeket egymástól elszigeteltnek tekinteni. Vagyis a valóságban – bár különböző módon és mértékben – mindegyik jelen van. Például az *alkotás és alakítás igénye* szükségképpen tartalmazza az *értékazonosulás igényét*, elválaszthatatlan az emberi kapcsolatok szabad létesítésének és fenntartásának igényétől, és ugyancsak szükségképpen megnyilvánul benne az *önfejlesztés, önalakítás igénye* is. Ezekből az alapigényekből a dinamikus irányuló motívumok válnak hatékonyvá.

A legjobb idevágó meghatározást Csirszka Jánostól kell kölcsönöznöm. Az ő meghatározása szerint „*motívumon az igényekből származó és valamely cél megvalósítására irányuló szelektív ösztönzést értünk, amely az egyén és környezete viszonyának megváltoztatását illetve fenntartását célozza*”. (Csirszka János, 1966) A motiváció funkcionális szerkezetét jellemzi, hogy az elővételezett cél sajátos értékei szintkülönbséget és ezzel mintegy dinamikus teret hoznak létre, amely elindítja, illetve fenntartja a cél megvalósítására irányuló energiaáramlást. Csirszka rendszere szerint a legjelentősebb és leggyakoribb motívumok a következőképpen foglalhatóak össze:

Munkatevékenységre irányuló motívumok:

- A tevékenység jellege
- Változatosság
- Elmélyülés

Munkakörülményekre irányuló motívumok:

- Jövedelem
- Tárgyi miliő
- Személyes egyéni kapcsolatok
- Közösségi kapcsolatok

Élethelyzetre irányuló motívumok:

- Társadalmi érdek
- Biztonság, presztízs

Általános érvű motívumok:

- Erkölcsi érték
- Önmegvalósítás

És hogy miért is fontosak ezek számunkra? Úgy vélem, hogy a fizetett munkatevékenység és az önkéntes munka – jelen időben, Magyarországon – fordítottan aránylik egymáshoz. A fizetett munka sok esetben egyetlen motiváló eszközzel bír: a munkabérrel. Sajnos megtörténhet, hogy ez az egyetlen eszköz minden más körülményt felülír. Más dolgozat és komolyabb téma a végére járni, hogy miért alakult ez így, de tény, hogy rengeteg munkavállaló kénytelen alkalmazkodni, legalapvetőbb igényeit is alárendelni a saját megélhetését biztosító munkának, ami a későbbiek során számos pszichés problémát termel ki.

Az önkéntes munkavégzés esetében viszont az önkéntes dönthet arról, hogy mit csinál és hol, hiszen munkájában rejlik az értéke – ez elsősorban az őt „foglalkoztató” alapítványnak, szervezetnek fontos. Így bizonyos szabadságot élvez, ami az önkéntes munka egy nagyon fontos alapmotívumát adja – de erről később ejtenék szót.

Ezek tehát azok a legalapvetőbb elméletek, amelyek rendkívül fontosak az önkéntesség háttérének megértéséhez. De mit sem ér az elmélet, ha nem használjuk, így hát itt az ideje, hogy kitérjek részletesebben azokra a gyakorlati vizsgálatokra, amelyeket a témával kapcsolatosan végeztem.

Miért önkéntesek az önkéntesek?

Más okokból és más munka kapcsán, önkéntesekkel felvett interjúkat elemeztem, szám szerint ötven darabot. Az interjúk jó néhány szervezet önkéntes munkatársaival készültek. Korcsoport szerint is heterogén réteg képviseltette magát (20–50 év között), anyagi háttérük, társadalmi tagozódásuk és értékítéletük alapján is meglehetősen változó volt a vizsgált közösség. Ez a kutatás szempontjából azért is szerencsés, mert a vélemények, tapasztalatok egy szélesebb társadalmi mintát ölelnek fel.

Olyan kérdésekre kerestem válaszokat, amelyek mind a motivációra vezethetők vissza. Az interjú vezérfonala tematikus volt, inkább egy témára fókuszáló kérdéseket tartalmazott, ugyanakkor ezen belül szerepeltek életúttal kapcsolatos kérdések is.

Az interjúkat tematikus módszerrel rekonstruáltam, és a motivációra vonatkozó kategóriákat határoztam meg, illetve soroltam be ennek megfelelően a válaszokat.

A szemantikus tartalomelemzés módszerével olyan tipikus mozzanatokat, motívumokat kerestem az interjúkban, amelyek a különböző háttérrel rendelkező önkéntesek esetében újra és újra felbukkannak. A szakirodalmak alapján, amelyek az önkéntesek belső motivációs háttérét próbálják megragadni – még ha nem is a psi-

chológia módszertanával – már előre feltételezhető volt, hogy melyek lesznek azok az itemek, amelyek ki fognak emelkedni az interjúkból.

Azokat a motívumokat említem meg itt, amelyek az ötven elemzett interjú legalább húsz százalékában megjelentek, vagyis ha tízszer említettek egy konkrét dologra vonatkozó állítást, akkor már feljegyeztem magamnak, mint tipikus motívum. Ezek alapján a következő itemeket találtam:

- *Az önkéntes segítők az „élet iskoláját járják”, a professzionális segítők elméleteket tanultak meg, azt próbálják sokszor erőltetni.*
- *Az önkéntesek elhivatottabbnak vélik magukat*
- *Ezt látta a családban (az önzetlen segítség hagyomány a családban, ezt folytatja)*
- *Beteljesítetlen életút*
- *Szórakoztatóbb segíteni, mint mondjuk pihenni*
- *A munka szabadsága és kötetlensége*
- *Nincs munkahelyi alá- és fölérendeltségi viszony*
- *Vallásosságra utaló említések (Isten, a gondoskodás, Jézus tanításai)*
- *Misztikus világlátás (erős túlvilági hit, túlvilági jutalmak a tevékenységükért, gyakori biblikus utalások)*
- *Külső kontrollosságra utaló említések*
- *Professzionális segítőkkel szembeni szkepticizmus (kötött feladataik vannak, csak pénzkereső munkának vélik a hivatásosak és ezáltal segítő tevékenységükben is határt szabnak)*

Úgy tűnt az említések számából és a tipikusan ismétlődő motívumokból, hogy érdemes megkülönböztetni kilenc faktort. *Ezek a faktorok a legtöbbször ismétlődő és egy csoportba sorolható lényegi motívumokat fogják át.* Az alábbiakban felsorolom a faktorokat, amelyeket saját magam neveztem el, valamint röviden leírom tartalmukat. Néhány tipikus részletet is válogattam az interjúkból.

I. A pozitív munkahelyi körülmények hiánya, sikertelenség

Nagyon sok önkéntes panaszkodott a munkahelyi viszonyokra és állapotokra. Ezek közül több olyan probléma vetődött fel, ami sajnálatos módon a munkavállalók jelentős részét érinti – gondolhatunk itt a kiszámíthatatlan körülményekre, az állandó instabilitásra, a hirtelen változásokra, a nem megfelelően rögzített munkaállapotokra. Ezeket önmagukban nem tudnám kizárólagosan az önkéntesekre kivetíteni. Ami viszont különbség lehet, hogy az önkéntesek számtalanszor kifogást tettek a (fizetett) munkahelyeiken tapasztalható *rossz kollegiális viszonyok* miatt (37 említés), az *elvégzett feladatok sikertelensége* miatt (21 említés), számtalan említés történt arra, hogy *hiába dolgoznak* azt különösebben nem érdekel senkit (17 említés), *nincs visszajelzés* a munkájukról (16 említés), és talán a legkiemelkedőbb tényező, hogy a legtöbb önkéntes úgy érzi, a *munkája nem kézzelfogható* – nem látják a célját, nem

látják a végeredményt, és ennek következtében a *munkájuknak nincs kézzelfogható eredménye* (28 említés).

Legegyszerűbben úgy foglalnám össze ezen faktor tartalmát, hogy az *önkénteseknek külön fontos, hogy munkájuk konkrét és látható eredménnyel bírjon*. Például számtalan említés irányult arra, hogy az irodai, adminisztratív munka mennyire céltalan – „*mert a papírtologatások végén nem látni, mi is történt valójában*”. Úgy tűnik, számtalan önkéntes azért vállal önkéntes feladatokat, mert ott van egy konkrét cél, egy kézzelfogható eredményesség és az ebből fakadó sikerélmény. Ez még az anyagi juttatásnál is fontosabb nekik. A későbbiekben említtem majd a vállalati önkéntességet is, ami rendkívül érdekesen mutat rá erre az önkéntes motivációra.

Első faktorként választottam tehát a *pozitív munkahelyi viszonyok hiányát*.

Illusztrációk

„*A munkahelyemen senkit nem érdekelt, mi van velem, hogyan végzem a munkám, csak az, hogy adott időpontra kész legyek. Ez engem eléggé zavart.*”

„*Sokszor megőrülök a monotonitástól és a főnökömtől, aki mindenért piszkál, mindent ellenőriz...*”

„*Hiába javasol az ember bármit is, senkit sem érdekel...*”

„*Soha senki sem veszi észre, hogy nem történik semmi. Bemész, leveszed a polcra az aktát, lepecsételed, átfaxolod, telefonálsz, munkaebédelsz, hazamész. És közben jól megélsz a semmiből. Ettől még nem történik semmi. Sokszor érdekelne, hogy ki épít házat?!...*”

„*A múltkor kimentünk a szülőkkel, kifestettük a gyerek osztálytermét, és az ott volt. Tudtuk, hogy megcsináltuk. De amikor ott ülsz a bíróságon, magam is sokszor elnevetem magam, hogy mennyi felesleges papírt gyártunk. Ha én nem csinálnék semmit ott, fel sem tűnne... Elképesztő, hogy mennyi ember nem csinál semmit...*”

2. Munkahelyi hierarchia

A másik kiemelkedő faktor a *munkahelyi hierarchiának az elutasításából* fakad. Ahogy az előbbiekből is kitűnik, az önkéntesek inkább a kollegiális, baráti légkört kedvelik a munkahelyükön. Szeretik, ha főnökük nem annyira merev, inkább munkatársi kapcsolatban van velük (31 utalás). Fizetett munkahelyeiken „*katasztrófálisnak*” értékelik – főleg Magyarország esetében – a főnök-beosztott viszonyt (23 utalás).

Sokan elmondják, hogy az önkéntes munka többek között azért is vonzó, mert egy csoport, egy közösség dolgozik valamilyen cél érdekében, s bár vannak vezetők, ők inkább csak amolyan koordinátorok, akik szinte baráti viszonyt tartanak fent velük. Erre utal, hogy az önkéntes szervezeteken belül a munkatársak kortól és „beosztástól” függetlenül tegeznek egymást.

Illusztrációk

„Nem szeretem a merev munkahelyi szabályokat. Nem szeretem, ha valaki úgy beszél velem, mintha az ő jóindulatától függnék. Az állások bizonytalanságával végül is állandóan sakkban lehet tartani – nem csak engem – bárkit. Nevetséges, hogy ezzel mennyire visszaélnék. Vagy inkább siralmas...”

„Számomra fontos, hogy a főnökeimmel baráti viszonyban legyek, a fizetett munkahelyemen mindig éreztetik, hogy én egy beosztott vagyok, és ne nagyon patogjak...”

„Most szinte lehetetlen kifogni olyan munkahelyet, ahol a főnököd ne kezdene ki veled... Ha nem csinálsz meg valamit azért, ha megcsinálsz, akkor azért, mert rosszul...”

„Annyira nincs munkalehetőség, hogy tudják, bármit megtehetnek veled, mert te meg is teszed. Mert ha kirúgnak, nincs másik munkahely, és két hónap is elég, és kint találsz magad az utcán... úgyhogy...”

3. A megbecsülés

Az első faktorra utal vissza a megbecsülés igénye is. Ez vonatkozik egyrészt az elévített munka megbecsülésére (17 említés), másrészt az emberi, munkatársi megbecsülésre (34 említés).

Illusztrációk

„Tudod, az a jó ebben a munkában (önkéntes munkája), hogy megbecsülnék téged is, meg azt is, amit csinálsz. Nem fizetik meg, de azért jólesik, amikor tudod, hogy valami olyat tettél, aminek volt értelme és még meg is köszönik...”

„Amikor kitisztítottuk azt a területet a gyerekek miatt, akkor még egy fából készült kis emléktáblát is elhelyeztek a tisztáson. Az előző munkahelyemről meg 12 év után úgy jöttem el, hogy még azt sem mondták, köszi, hogy itt voltál... Hát ennyi...”

„Ma nincs megbecsülés a munkahelyeden. Olyan vagy, mint valami gép, persze tisztelet a kivételnek. Dolgoztam olyan munkahelyen, ahol tényleg megbecsültek, csak hát nagyon kevés volt a pénz. A legrosszabb, amikor se pénz, se megbecsülés.”

„Kit érdekel, hogy mennyit fizetnek, ha közben úgy beszélnek velem, mint egy utolsó kutyával?!”

4. A segítségnyújtás igénye

Az önkéntesekben természetesen léteznie kell egy olyan személyiségállandónak is, ami elővételezi számunkra, hogy segítőkészebbek és nagyobb valószínűséggel segítenek is másokon. Az interjúk alapján úgy tűnik, hogy ez a tendencia nem annyira markáns (14 említés), de ez persze betudható annak is, hogy egyrészt nehéz erre rákérdezni (inkább a beszélgetésekből indirekt módon, más kapcsán jelenik meg),

gusi, orvosi tevékenységet kívánna meg. Így azok az emberek, akik nem válhattak egy-egy szakma professzionális művelőivé, ezen önkéntes szervezeteken keresztül mégiscsak végezhetnek hasonló feladatokat, hasonló szerepeket vehetnek fel. Ennek a faktornak a valódi tartalma azonban szervezet, és tevékenység-specifikus. Megmutatkozott például a közösségi rádiósok körében, ahol a beteljesíthetetlen életút a rádiós műsorvezető, hírszerkesztő stb., de nem jelentkezett olyan szervezetek esetében, mint mondjuk a *Service Civil International Hungary (SCI)*.

Ez a faktor sem egyértelműen jelenik meg (tulajdonképpen csupán 11 utalás történt rá, s ebből 9 egy tevékenységi körből), de mint érdekes motívumnak találván érdemesnek találtam rákérdezni.

A faktor összefüggésben állhat a *múlttal kapcsolatos sérelmek és az intézményekkel szembeni ellenállás* motívumával is.

Illusztrációk

„Tulajdonképpen olyan munkát végzek, amit sohasem szerettem igazán. A szüleim miatt vagy a pályaválasztás idején még nem tudtam igazán, mit is szeretnék, vagy hova kellene mennem továbbtanulni, ezért lettem műszaki rajzoló. Valójában sohasem szerettem.”

„Ha megfigyeled, rengeteg ember végez olyan munkát, amihez sem tehetsége, sem érzéke nincs. Most is bármikor elvégezhetesz egy egyetemet – végül is már szóbelik sem nagyon vannak... így aztán az, hogy valakinek van valamiről papírja, önmagában még semmit sem jelent...”

„Én éveken át végzem a dolgom, csupán az élet hozta úgy, hogy nem tanulhattam, de azt hiszem, többet érek, mint bármelyik tehetségtelen, akinek van diplomája... És elég sokan vannak...”

„Akkor nem úgy álltam még a dolgokhoz, mint most... Nem tanultam, de az, hogy már több mint tíz éve ezt csinálom, több mindenre megtanított. Ami az eredeti foglalkozásom, azt nem szeretem... Itt jól érzem magam, néha gondolkodom is azon, hogy elmegyek valami főiskolára vagy egyetemre tanulni, de aztán mindig másképp alakul... Meg idős is lennék hozzá...”

„Azért is örülök, hogy itt tevékenykedhetek, mert végre azt csinálom, amit gyerekkorom óta szeretnék. Jó a légkör, a hangulat, a munkatársak is, de a legjobb tényleg az, hogy végre olyasmivel foglalkozhatok, ha csak hetente pár órára is, amit igazán szeretek.”

6. Misztikus, vallási látásmód

A vallási világnézet egy elég markánsan kiemelkedő faktor. Több önkéntes önmagát vallásosnak mondta (39 utalás), legalábbis vallásának megfelelően morális életet élnek (31 utalás).

Megfigyelhető több önkéntesnél egyfajta *külső kontrollosságra* utaló motívum, vagyis sokuk összefüggésbe hozza tevékenységüket azzal, hogy valahol, valamikor

majd megmutatkozik a segítségük jutalma (23 említés), legyen ez a túlvilág (8 említés), vagy a „földi életben” a sors majd megjutalmazza őket (19 utalás). Mindezekből úgy tűnik, hogy számukra a segítségnyújtás vagy az önkéntesség kapcsolatba hozható vallásosságukkal, s habár nem lehet kijelenteni, hogy túlvilági szebb lét miatt végeznek ilyen jellegű munkát, de az talán kiderülhet, hogy erősebben hisznek „a jó tett helyében jót várj” mondás igazságában. (Egyébként az önkéntesek történeteikben is igen sokat hivatkoznak a bibliai irgalmas szamaritánus történetére.)

Illusztrációk

„A Biblia tanításai szerint próbálok élni... Segítek annak, akinek szüksége van rá.”

„Azt hiszem, azért kell segíteni, meg azért kell mindig törekedni a jóra, mert egyszer a sors visszaadja mindazt, amit tettél. Ha jó ember vagy, jó dolgokra számíthatsz, ha rossz ember vagy egyszer úgyszólván beüt... Ha nem ma, akkor holnap... vagy valamikor”

„Azt veszem észre, hogy amikor segítetek valakin, vagy egyszerűen csak adok pár forintot valami koldusnak az utcán, akkor történik valami jó velem utána. Ez olyan, mintha valaki látná azt, hogy mit csinálok, és ha jó vagy, jól jársz.”

„Vallásos embernek tartom magam, a szüleim is mélyen vallásos emberek voltak. Ők nevelték belém, hogy segíteni kell az elesetteken, de persze halászni megtanítani fontosabb, mint odaadni a halat. Ezt is nagyon fontos tudni.”

„Ha van túlvilág, akkor mi mindent megtettünk, hogy bekerüljünk oda... Persze ez most vicc, de tényleg hiszem, hogy amit teszel, és ami jót teszel, mondjuk segítesz, azt visszakapod.”

7. Múlttal kapcsolatos sérelmek

Ahogy azt már a beteljesítetlen életút kapcsán említettem, sokszor megfigyelhető tendencia mutatkozik abban is, hogy az önkéntesek a múltjukkal kapcsolatosan néhány életpizód kapcsán sok történést meglehetősen sérelemmel említenek.

Erre történő utalást mindössze kilenc alkalommal figyeltem meg, mégis érdekesnek tartom megemlíteni, mert valójában beleillik abba a képbe, ami egyrészt kapcsolódik a beteljesítetlen életút kapcsán már leírtakhoz, másrészt az intézményekkel szembeni ellenérzéseik – ami a következő faktor – igen kiemelkedő említés-száma miatt is.

Illusztrációk

„Őszintén megvallva, nem nagyon szeretem a friss egyetemről kijövő orvosokat. Mondjuk, az idősebbeket se nagyon... Az, hogy ki járhatott egyetemre nem feltétlenül attól függött, hogy milyen okos vagy értelmes vagy. Ma meg mindenkit felvesznek.”

„Én nem tanulhattam, de azt hiszem, többet érek, mint akiknek nem tudom hány diplomájuk van”

„Ahogy emlékszem, mindig ott tettek be nekem, ahol csak tudtak.”

„Az előző rendszerben az olyanokat, mint mi, végig megpróbálták lenyomni... Különben most is, csak más módszerekkel: nem kapsz állami pénzt, nem nyersz pályázatokat – és persze tudod, hogy minden le van osztva. Tudják mennyire fontos vagy, de pénzt nem kapsz, és szép lassan megfojtanak.”

8. Intézményekkel kapcsolatos szkepticizmus, ellenállás

Ahogy már említettem is, az önkéntesek igen szkeptikusak az intézmények, az állami szféra működésével kapcsolatban. Nem nagyon hisznek az állami intézmények eredményességében (44 utalás), hasznosságában (23 utalás), működési rendszerében (14 említés).

Visszagondolva az első faktorra láthatjuk, hogy saját munkájuk kapcsán milyen fontos számukra a siker, a kézzelfogható eredményesség, és talán pont ennek hiányát érzik az állami intézmények működése kapcsán. Mivel saját önkéntes tevékenységük igen közel áll az állami intézmények által ellátott – vagy hivatalosan ellátni kívánó – feladatokhoz, ezért talán nem is véletlen, ha úgy érzik, munkájuk eredményesebb a hivatalos intézményeknél – főként ismerve a magyarországi intézmények működési rendszerét.

Illusztrációk

„Úgy tűnik, hogy az állami intézmények teljesen bénultan állnak a problémák előtt. Nem is nagyon hiszem, hogy megoldódnának a problémák a közeljövőben. A mi szervezetünk legalább fel tud mutatni valamiféle eredményt, de az intézmények csak önmagukat tartják fenn.”

„Én már rég nem hiszek a szociális védőhálóban, meg az ilyen maszlagokban. A legtöbb minisztériumban csak sok pénzért aktákat tologatnak.”

„Nem különösebben hiszek az egyetemi képzésben. Azt hiszem, az élet iskolája sokkal fontosabb.”

„Az az igazság, hogy befizetjük az adót, és ennyiben ki is merült az állam szerepe. Ha jól belegondolunk, akkor ugyan mi a fenét kapunk az államtól.”

9. Szociális érzékenység

Az interjúkból egyértelműen kitűnik az önkéntesek szociális érzékenysége, ami a valóságosság faktorral és a segítségnyújtás igényének faktorával is összefüggésbe hozható. A valóságosság faktorral azért, mert ezek az emberek világnézetük, életfilozófiájuk miatt is nagyobb valószínűséggel segítenek, s pontosan ezzel összefüggésben, a tartalmában erre irányuló faktorral is kapcsolatba hozható.

A szociális érzékenység faktor tartalmába beletartozik még az a gondolat is, amely szerint nem igazságos a társadalmi vagyoneelosztás (14 utalás), a gazdagok vagyonszerzésének következménye a szegénység, amely intézményi keretek között

már alig orvosolható (12 utalás). Ez utóbbi az intézményi keretekkel szembeni ellenállást erősítheti.

Illusztrációk

„Ha megnézed, rengeteg szegény embert látsz, és mellettük nagyon gazdag embereket. Ez nagyon nem jó.”

„Sokkal igazságosabb társadalmi vagyoneelosztásra lenne szükség, de ilyen állami vezetők mellett...”

„Pokoli érzés, amikor végigsétálsz Pest utcáin, és azt látod, hogy az aluljárókban hajléktalanok vannak, virágot áruoló nyolcvanéves nénik, kóbor kutyák... Ha jó napod volt, akkor is elsírod magad.”

„Valamikor az arisztokraták képesek voltak a saját vagyonukból adni, most semmi ilyet nem tapasztalok. Magánvillák épülnek, de hol látod, hogy bárki is adna pénzt egy múzeumra, egy akadémiára vagy egy színházra. Na, majd ha ezt látom, egy picit el fogom hinni, hogy valaki nem igazágtalanul gazdag.”

A faktorok felsorolása, az összutalások százalékos arányaival

Faktorok	Utalások száma 50 interjú alapján	Az utalások aránya (%)
A pozitív munkahelyi körülmények hiánya, sikertelenség	47	94
Munkahelyi hierarchia	33	66
A megbecsülés igénye	35	35
A segítségnyújtás igénye	14	28
Beteljesítetlen életút	11	22
Misztikus, vallási látásmód	39	78
Múlttal kapcsolatos sérelmek	9	18
Intézményekkel kapcsolatos szkepticizmus, ellenállás	44	88
Szociális érzékenység	37	74

Ez a vizsgálat általánosságban véve mutat rá az önkéntesek világnézetére – elsősorban munkafelfogásokra – illetve azokra az attitűdökre, személyiségmotívumokra, amelyek jellemzik az önkénteseket. Az interjúk alapján elkülönített kilenc faktor és a tipikus mondat elemek felhasználásával egy 63 ítemes kérdőívet szerkesztettem, amit aztán további önkéntesekkel és 50 olyan munkavállalóval vettem fel, akik nem végeznek önkéntes munkát. A kapott eredmények a kontrollcsoport felhasználásával még erősebbé váltak – a fent említett kilenc faktor mindegyikében szignifikáns különbség mutatkozott az önkéntesek és az önkéntességet egyébként elutasító munkavállalók körében –, a kilenc faktor egyértelműen az önkéntesekre vonatkozó tartalommal bír.

A következőkben az önkéntesség egy egészen különleges területére szeretnék kitérni: a közösségi rádiózásra.

Az önkéntesség egy speciális közege: a közösségi rádió

A közösségi rádiózást mindig is az önkéntesség különleges területének tartottam – bár elmondhatjuk, hogy ahány tevékenység, annyi fajta önkéntesség létezik. A rádiózást viszont egy lényeges szempontból különlegesnek és speciális önkéntes munkavégző terepnek tartom.

Ez a szempont pedig az, hogy a rádiózás esetében az *egyéni törekvések és érdekek kerülnek előtérbe* a klasszikus, másokon való segítségnyújtást megcélzó önkéntes tevékenységekkel szemben. Az a fajta személyes törekvés, amit nevezhetünk *önmegvalósításnak, az alkotási vágy kielésének*, sokkal hangsúlyosabb oka ennek a fajta önkéntes munkának, mint mondjuk kórházban segédkezni vagy árvízkárosultakon segíteni, ahol pontosan azok a proszociális értékek és viselkedésformák határozzák meg a motivációkat, amelyekről korábban már szót ejtettünk.

Mindezekkel összefüggésben úgy tűnik, hogy azok az emberek, akik a közösségi rádiót választják mint önkéntes munkavégzési terepet, nem elsősorban az önkéntes-séget választják, hanem a rádiós tevékenységet. Két mondatban mindenképpen érdemes meghatározunk azokat a témánk szempontjából fontos és lényegi különbségeket, amelyek a közösségi rádiókat megkülönböztetik a „hagyományos rádióktól”. Az első ilyen különbség, hogy a közösségi rádiót – vagy szabad rádiót – önkéntesek működtetik, bevételeit, nonprofit módon, a rádió fenntartására, fejlesztésére fordítják; a működésével kapcsolatos fontosabb döntéseit demokratikusan hozzák meg, valamint független a hatóságoktól és a kereskedelmi csoportosulásoktól.

A legfontosabb különbség azonban, hogy *a szabad rádióknál bárki megszólalási lehetőséget kaphat*, olyan nyílt alkotó közösség, amelynek *bárki tagja lehet* – aki a legalapvetőbb értékeivel és normáival egyetért. Ez a rádiózási forma, mint ahogyan az elnevezése is mutatja, a működtető rádiózó közösségért van, valamint a társadalom, „nagyközösség” közös értékei mellett áll ki. (*Civil Rádió Kiskatéjából szemezgetve*)

Én a leírtakból *három kulcsszót* emelek ki: *az egyéni törekvéseket és az önmegvalósítást*, valamint a *közösséget*. Ha mindabból indulunk ki, amit a motivációk kapcsán már említettünk – vagyis a hiányállapotok valamiféle viselkedést indítanak be, amellyel az adott személy a legoptimálisabban el tudja érni, vissza tudja állítani életvezetését a számára legkedvezőbb állapotba, és ezt a „képletet” alkalmazzuk a közösségi rádiózás esetére, akkor ez több érdekes dolgot vethet fel.

Tekintsünk egy pillanatra a rádiózás ezen formájára úgy, mint a pszichés hiányállapotot visszaállító viselkedésformára. A pszichológia szempontjából visszafelé haladunk tehát, ami felveti rögtön a kérdést: *melyek azok a hiányállapotok, amelyek helyreállító viselkedési mechanizmusa a rádiózás lenne?*

Ennek a kérdésnek a megválaszolására kezdtem 2003-ban egy interjúsorozatot tíz önkéntes, közösségi rádióssal.

Egyedüli jó módszernek a mélyinterjút tartottam, mert nem létezik egyértelműen erre a témára és kérdésfelvetésre kidolgozott teszt vagy tesztsor, másrészt olyan mögöttes információkra voltam kíváncsi, és olyan motivációkat feltételeztem, amelyek „csak úgy elhangzanak”, és talán még az adott személy előtt sem tudatosak.

A tíz rádiós a Civil Rádió műsorkészítője volt, hat nő és négy férfi, hárman a 20–30 éves korosztályból valók voltak, ötven 30 és 50 év közöttiek, ketten pedig nyugdíjasok.

Az alapkérdések, amelyeket minden interjúalanyunk feltettem, egyszerűek voltak:

- *Mióta dolgozik a rádióban?*
- *Végzett-e már máshol is önkéntes munkát?*
- *Mi volt az a legfőbb indok, amiért a rádióba jött?*
- *Szereti-e ezt a munkát, tevékenységet?*
- *Mi az a legfőbb indok, amiért ezt a munkát végzi?*
- *Dolgozik-e valahol máshol is, esetleg nyugdíjas?*
- *Milyen munkahelyi tapasztalatai vannak hagyományos munkahelyeken?*
- *És hogyan értékeli azokat az itt végzett tevékenység tükrében?*
- *Hogyan értékeli a rádiós közösséget?*

A tíz interjút szemantikus tartalomelemzésnek vetettem alá. Választendenciákat próbáltam kiszűrni. Az értékelést két részre bontanám: egyrészt a munkatevékenységre vonatkozó válaszokra, valamint az életvezetést és a motivációkat tartalmazó válaszokra. A leglényegesebb elemeket emeltem ki.

A munkatevékenységre vonatkozó válaszok

Ami számomra nagyon pozitív volt, a korábban ismertetett vizsgálat eredményei ebben az interjúsorozatban is visszaigazolódni látszottak. A rádiós műsorkészítők a fent említett kilenc faktor munkával kapcsolatos itemjeit alátámasztották. Ezeknek az embereknek ugyanúgy fokozott igényük volt a kreatív munkavégzés, a mechanizmusoktól mentes munka, a szabad légkör és a munkahelyi közösség szerepe. Bár itt nem volt kontrollcsoport, amivel szemben egyértelműen kijelenthetném, hogy a közösségi rádióban tevékenykedő önkéntes műsorkészítők érzékenyebbek ezekre a munkahelyi körülményekre, azonban a választendenciákból leszűrhető volt, hogy a kiválasztott interjúalanyoknak ugyanolyan fontos szempont a munkahelyeken tapasztalható légkör, a körülmények, a munka kreativitása, a főnök-beosztott viszony, mint az előző vizsgálat önkénteseinek. Ezek az emberek többre értékelték ezeket a dolgokat, mint az a fizetés nagyságát – még akkor is, ha ez a létbiztonságukat veszélyeztette.

A tíz interjúalany közül többen fordultak meg jó pár munkahelyen, illetve szellemi szabad foglalkozásuként keresték meg a fizetésüket.

Előzetesen azt gondoltam, hogy interjúalanyaim a rádiót mint a munkavégzésük egyik terepét pontosan azért választották, mert a közösségi rádiózásból adódóan az nyílt és demokratikus értékekkel bíró alkotóközösségként vonzza őket, amelyet példaként állíthatnak szembe a „hagyományos” munkahelyekkel. Nem egészen ez történt.

Az interjúalanyok számtalan esetben elégedetlenségüket fejezték ki a rádióval szemben – sokszor hiányolták a *személyi visszajelzést a rádiót vezető stáb részéről, elégedetlenek voltak a körülményekkel, a technikai háttérrel, a megbízhatósággal.* Úgy érezték, hogy *nem látják át a közösség egészének munkáját, nem érzik magukat elég közel a vezetőséghez, nem működik jól a szervezet egészét átfogó kommunikációs háló.* Mindegyik interjúalany többet várt el, több támogatást magától a rádiótól – személyesebb kapcsolatokat, főként a vezetőséggel.

Viszont elismerték, hogy *nincs munkahelyi hierarchia, legalábbis ennek negatív érezhető hatása nincs, elismerték, hogy kreatív munkát végeznek, hogy a rádió maximális lehetőséget nyújt számukra saját elképzeléseik megvalósításához.*

Az életvezetést és a motivációkat tartalmazó válaszok

Azokat a válaszokat soroltam ide, amelyek magánéleti, személyes vonatkozásúak – amelyek jól elkülöníthetőek a munka világától.

Amikor arra a kérdésre kerestem a választ, hogy ezeket az embereket mi vonzza a rádióhoz, ráadásul annak tükrében, hogy mint „munkahellyel” nem is maradéktalanul elégedettek, akkor rá kellett jönnöm, hogy az életvezetésük valamilyen problémáját vagy hiányát próbálják itt megoldani, megtalálni. Ez persze így némi magyarázatra szorul.

Az életvezetés gyűjtőfogalma alatt az élet egészét átfogó folyamatokat érthetjük, ide sorolva annak minden történéését, a pályafejlődést, a párkapcsolatokat. Interjúalanyaim arra a kérdésre, hogy *mi volt az a legfőbb indok, amiért a rádióba jött,* nem tudtak és nem is lehetett egyértelmű választ adni. A mélyinterjú pontosan az ilyen esetekre alkalmazva kiváló módszer, hiszen a nem egyértelmű információk mögött felsejlő választendenciákból elég jól lehet következtetni.

A beszélgetések során *olyan kifejezések és utalások kerültek elő, mint a magány, a nyugdíjaskor feleslegességérzése, kreativitás és az alkotási vágy kiélése, az önmegevalósítás, a közösséghez tartozás, a valami fontos dolog mellett való elköteleződés.*

Ezek a fogalmak pedig olyan hiányállapotokként kerültek szóba, amelyek megoldása, illetve a megoldás felé vezető egyik út a rádiózás lenne.

Illusztrációk

„Talán azért is vagyok itt (a rádiónál), mert otthon nem sok mindent tudnék csinálni. Nyugdíjasként megengedhetem magamnak azt a luxust, hogy azt csináljam, amit szeretek.”

„Ha egy nap úgy kelsz fel az ágyadból, hogy már egy vagy két éve nyugdíjas vagy... a gyermekeid önálló életet élnek... már nem sok minden marad, legfeljebb olyan dolgok, hogy bebizonyítsd másoknak, de főként magadnak és tényleg leginkább önmagadnak, hogy azért nem vagyok én még olyan felesleges ember, aki csak a halált várja.”

„Ritka pillanatokban szoktam csak magamnak bevallani, hogy miért is csinálom. Nem szeretek felkelni olyan korán reggel, meg hihetetlen nagy nyűg, amikor rákészsülsz a műsorra, de a világ legjobb érzése, amikor beleszólsz a mikrofonba, és azt a zenét teszi be a technikus, amit én vittem be. Egyébként a rendes munkám nem áll semmiből, középületek előtt reggeltől délutánig egy helyben... a világ talán legunalmasabb munkája.”

„Szeretek rádiózni, mert nagyon régi vágyam volt, hogy üljek egy mikrofon előtt, éjszaka van, meg Doors szól, szádban cigaretta, és érces hangon belevágsz. Azután közgazdász lettem... szóval életem egyik nagy vagánykodása ez a rádiózás... lehet azért, mert focizni nem szeretek.”

„Valami hiányzott... vagy hiányzik az életemből... Nem is tudom hogyan fogalmazunk... Szóval mindig szerettem volna valami komoly dolognak a része lenni. Graffitiztünk meg összejártunk, de tudod, ezek a bandák hamar szétpattannak... Mindig kerestem egy közösséget, akikkel lehet valami közöset csinálni. Nem tudom, ez a rádió mennyire az a hely, de valójában majd két éve itt vagyok...”

Végkonklúziók

A tíz megkérdezett önkéntes műsorkészítő interjúanyagának elemzése után látható volt, hogy ezek az emberek valamiféle pszichés igényüket próbálják a rádión keresztül kielégíteni. Természetesen mindenki más miatt választja a rádiót – a *magányos a közösséget keresi; az önmegvalósító és az alkotó a lehetőséget; a munkafolyamatból kiesett, a nyugdíjas a rendszeres feladatokat és a munkán keresztül önmaga jó értelemben vett fontosságát; a befogadásra váró személy pedig a külső jelvényekkel ellátott nagycsoport befogadását és a csoportot.*

Nagyon leegyszerűsítve, van egy életvezetési probléma és van egy azt kielégítő intézmény. Egészen érdekes ebbe komolyan belegondolni, és hadd szóljak most saját szakmám, de leginkább annak megítélése ellen.

Nem igazán létezik arra vonatkozóan precíz kimutatás, hogy évente mennyien keresnek fel pszichológusokat kisebb-nagyobb problémák miatt. Az azonban tény, hogy a pszichológus segítségét igénybevevő ember megítélése negatív. Nincs ennek Magyarországon még olyan kialakult hagyománya és kultúrája, hogy a „pszichológushoz járás” ne valamilyen stigma legyen. Szakemberhez pedig többnyire olyan problémákkal fordulnak az emberek, amelyek itt most szóba kerültek. Azt gondolom, és határozott véleményem, hogy *a közösségi rádióknak és a közösségi rádiózásnak van egyfajta erőteljes pszichológiai kiegyensúlyozó szerepe.* Minden olyan pszi-

chés hiányt kielégít, amellyel az életvezetésük során apróbb problémákkal rendelkezők bírnak. Ha például a magát értéktelennek érző nyugdíjas, a magányos, a közösségből kimaradt emberek nem kötődnének egy ilyen nyílt közösséghez, lehet, hogy a pszichiátriai intézmények valamelyikében lennének kartotékadat. És amíg egy rádióban dolgozni presztízs, addig pszichológushoz járni stigma – másfelől megközelítve pedig, amíg egy probléma ilyen egyszerűen kezelhető, akkor ilyen egyszerűen kell kezelni. Sokszor szoktam használni az eredeti mondás kifordításával élve, hogy jobb ma egy közösségi rádió, mint holnap egy pszichológus, de mindezen állításaimhoz néhány kitéelt még hozzá kell csatolnom.

Egyrészt nem minden közösségi rádiónál tevékenykedő emberre lehet „ráfogni”, hogy valamilyen életvezetési problémája van, vagy ilyen jellegű indíttatásból végzi a munkáját. Azt sem lehetne egyértelműen kijelenteni, hogy a közösségi rádiózás valami újfajta terápiás forma vagy mentálhigiénés, preventív intézmény. Az viszont tény, hogy két dolgot nagyon jól csinál: kreatív, alkotó munkát kínál, amiben az ember kiteljesedhet, valamint a közösségen keresztül elfogad és befogad. Freudot idézve, a lelki egészséghez a munka és a „szeretve levés” kell.

Másik fontos kitételem, hogy tíz ember interjúja nem mutat meg mindent, nem vonhatunk le belőle messzemenő és általános igazságokat, mint ahogyan azt sem mondhatom – megfelelő bizonyíték hiányában –, hogy ezek az emberek egyértelműen megtalálják a problémáik kezelését a rádióban és a rádiózás tevékenységében.

De, és dolgozatom zárásaképpen is, meg kell valamit említenem. Ez az interjú-sorozat 2003-ban történt. A minap, amikor a műsorkészítők listáját néztem, láttam, hogy ez a tíz műsorkészítő még mindig a Civil Rádióban dolgozik, és csinálja folyamatosan a műsorát.

Felhasznált szakirodalom

- Buda Béla (1994): A közösség gyógyító ereje. In: *Mentálhigiéné. A lelki egészség társadalmi, munkaszervezeti, pszichokulturális és gyakorlati vetületei. Tanulmánygyűjtemény.* Budapest: Animula Kiadó.
- Czike Klára (2001): Önkéntesség számokban. Doktori disszertáció. *Esély*, 6. sz.
- Csirszka János (1966): *Pályalélektan.* Budapest: Gondolat Kiadó.
- Dr. Dávidné-B. Hídvégi Julianna (2001): Kapuprogram. In: *Adni=kapni. Tanulmányok az Önkéntesek Nemzetközi Évének magyarországi kutatásaiból.* Grafit Public Kiadó.
- Eliot R. Smith–Diane M. Mackie (2001): *Szociálpszichológia.* Budapest: Osiris.
- Galampos Rita (2003): Az önkéntesség az oktatásban, az önkéntes munkából való tanulás. In: *Önkéntesség Magyarországon konferenciakötet.* Önkéntes Központ Alapítvány.
- Hábencius Judit (2001): Az önkéntesség személyes és közösségi motivációi. In: *Adni=kapni. Tanulmányok az Önkéntesek Nemzetközi Évének magyarországi kutatásaiból.* Grafit Public Kiadó.
- Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1993.* Budapest: KSH.
- Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1999.* Budapest: KSH.
- Péterfi Ferenc (2003): Az önkéntességről. In: *Önkéntesség Magyarországon – konferenciakötet.* Önkéntes Központ Alapítvány, 2003.
- Rácz Tiborné (2001): Az önkéntesség fogalma, az önkéntes segítség egyéni és társadalmi hasznossága. In: *Adni=kapni. Tanulmányok az Önkéntesek Nemzetközi Évének magyarországi kutatásaiból.* Grafit Public Kiadó, 2001.
- www.civilradio.hu/kiskate.htm

A CIVIL SZEMLE ALAPÍTVÁNY PUBLIKÁCIÓS PÁLYÁZATA

3. POLGÁRJOGI MOZGALMAK MAGYARORSZÁGON

Csapody Tamás

■ Szövetségbe forrt szervezetek

- (Alba Kör, Hadkötelezettséget Ellenzők Ligája, Magyarországi Jogsértettek Egyesülete, Erőszakellenes Fórum)

■ A kelet-európai rendszerváltás alapvetően megváltoztatta a politikai feltételeket a társadalmi mozgalmak számára. Megnyílt a lehetőség arra, hogy a közéleti szférában öntevékeny szervezetek, köztük az önálló alszektort jelentő jogvédő civil szervezetek jelenhessenek meg. Az általunk tárgyalt négy társadalmi mozgalom, az Alba Kör (AK), a Hadkötelezettséget Ellenzők Ligája (HEL), a Magyarországi Jogsértettek Egyesülete (MJE) és az Erőszakellenes Fórum (EF) egyike sem jöhetett volna létre a rendszerváltás előtt, hiszen a honvédelmi kötelezettségekkel szemben nem volt lehetséges nyíltan és egyesületi formában tiltakozni. A rendszerváltás után létrejött négy szervezetnek azonban voltak már az 1989–1990 előtti időszakra visszanyúló mozgalmi előzményei.

Mozgalmi előzmények

Az Alba Kör mozgalmi és szellemi előzményei között kell megemlíteni a Bulányi György piarista szerzetes által 1948-ban alapított Bokor római katolikus bázisközösséget, amelynek 30 tagja tagadta meg a katonai szolgálat teljesítését (1976–1990).

(1) A Bokor – az ún. békeegyházakhoz hasonlóan – teológiai, vallási alapokon állva képviseli az erőszakmentesség eszméjét és utasította el a honvédelmi kötelezettségek teljesítését (sor- és tartalékos katonai szolgálat, honvédelmi oktatásban való részvétel, katonakönyv átvétele). A Bokor a katolikus egyházon belül is radikálisnak számító nézetei miatt szembekerült saját egyházával (magyar katolikus egyház és a vatikáni hierarchia), továbbá a pártállammal. A katonai szolgálatot vallási alapon elutasító más egyházakkal (Magyarországi Jehova Tanúi Egyház, Magyarországi Krisztusban Hívó Nazarénus Gyülekezet, Heted Napi Adventista Reform Mozgalom [reformádventisták]) szemben a Bokor honvédelmi kötelezettségekkel kapcsolatos ügyei átpolitizálódtak, amiben az is közrejátszott, hogy a Bokor törekedett arra, hogy nézetei és az ebből eredő gyakorlata itthon és külföldön egyaránt nyilvánosságot kapjanak (a magyar demokratikus ellenzék szamizdat kiadványai, Szabad Európa Rádió, a szabadvilág egyházi és állami sajtóorgánumai). A Bokor katonaság megtagadójának esetei, amelyek egyben állampolgári jogvédő tevékenységként is felfoghatók, így váltak a második nyilvánosság révén viszonylag ismertté. Ez az ismertség vezetett el oda, hogy a későbbi Alba Kör alapító tagjai közül ketten felkeresték a Bokor első (1979) katonai szolgálat megtagadóját, dr. Merza Józsefet. (2) (A találkozás alkalmá több mint szimbolikus volt, mivel arra az első szabad magyar választásokról szóló közéleti Bokor-rendezvényen került sor 1989-ben.) (3). Az Alba Kör megalakítására – immár az egyik Bokor taggal kiegészülve – a következő év elején került sor (1990. május 15.) (4)

A Bokor katolikus bázisközösség szellemi és szervezeti előzménye a másik három, általunk tárgyalt jogvédő-polgárjogi szervezetnek is. A Bokor ugyanis a rendszerváltás előtt részt vett állampolgári jogvédő szervezet alapításában (Halálbüntetést Ellenzők Ligája), aktívan volt jelen a Kelet–Nyugat Párbeszéd Hálózat Körnek (KNYPHK) a kelet–nyugati katonai leszerelést célzó, a polgári szolgálatot követelő és civil párbeszédet szorgalmazó munkájában. A Bokor egyben alapító tagja volt a civil szerveződésként indult és a rendszerváltás folyamatában fontos szerepet játszó Szabad Kezdeményezések Hálózatának is. (5) A Bokor a maga bázisdemokráciára épülő, ugyanakkor hierarchikus felépítésével, szervezettségével és politikai kultúrájával a politikai tiltakozások terén és a honvédelmi kötelezettségek viszonylatában tapasztalati előnnyel rendelkezett, amit kész volt továbbadni és másokkal megosztani. A Bokor a rendszerváltást megelőzően és a rendszerváltás időszakában a jogvédő mozgalmi alszektorban katalizátorként és „mozgalmi mentorként” lépett fel. Társadalmi elfogadottsága, társadalmi tekintélye és mobilizációs ereje lehetővé tette, hogy segítse új jogvédő civil mozgalmak létrehozását. A Bokor elvi és gyakorlati támogatását az AK, a HEL, a MJE és az EF egyaránt élvezte, miközben a rendszer-

váltást követő másfél évtizedben fokozatosan veszített bázis- és mintaadó szerepéből. A politikai tér megnyílása után, a mozgalmak intézményesülésének szakaszában mindez természetesnek is mondható, hiszen mindez összefügg a Bokor belső útkeresésével és a külső, társadalmi körülmények változásaival, a közéleti szerep megítélésének átalakulásával. Mindazonáltal a Bokorban meglévő emberi, kapcsolati, tudás- és anyagi tőke ezen négy szervezet esetében nem lett domináns, ami mutatja azt, hogy ezek a mozgalmak önállóak lettek és maradtak, bármennyire is magáénak érezte a Bokor az Alba Kört és a Hadkötelezettséget Ellenzők Ligáját, vagy bizonyos körökben az AK-t a Bokor fedőszervezeteként tartották nyilván (pl. Magyar Katolikus Püspöki Kar).

A Bokor bázisközösség a maga mintegy 2000 fős tagságával fontos potenciális mobilizációs háttérrel jelentett a polgári jogvédő tevékenységet folytató civil szervezeteknek. Ez a mobilizációs potenciál azonban nem került „felhasználásra”, mivel a Bokor belső problémái miatt a tanulmány tárgyává tett négy szervezet vonatkozásában a Bokor-tagok nem vállaltak szerepet. A Bokor katonai szolgálatmegtagadói, a katonakönyvüket visszaküldők, a polgári szolgálatot vállalók stb. formális tagságot ugyan vállaltak az AK-ben, a HEL-ben és az EF-ban, de inaktívnak bizonyultak, és még eseti jelleggel (pl. tüntetés) sem lehetett mozgósítani őket. Ez egyben törést is jelentett a Bokor tevékenységében, hiszen a katalizátor, a bázis, a mentor szerepét nem tudta (vagy nem akarta) civil és jogvédő és egyesületi formában tovább folytatni. A Bokor segítségével megalakult szervezetek mögül lassan elfogyott a Bokor, ami a Bokor részéről a közéleti „küldetésének” feladását, az AK és a HEL részéről pedig a munkaképes tagság és az utánpótlás biztosításának elvesztését jelentette. Ezen nem változtat az a körülmény sem, hogy a Bokor profiljában nagyobb hangsúlyt kapott „a harmadik világ” és a környezetvédelmi tematika, hogy létrejöttek a jogi személyiséggel bíró saját szervezetei és egyesületei (pl. Harmadik Világ Alapítvány, Bokor Öko Csoport /BOCS/ Alapítvány). Az AK és különösen a HEL esetében mindez azért bír különös jelentőséggel, mert – mint ahogyan azt majd látni fogjuk – esetükben olyan heterogén szervezetekről van szó, amelyek maguk is részcsoportokból állnak. Ezek a részcsoportok pedig versengő helyzetben voltak egymással az ideológiai és „stratégiai” dominancia elnyeréséért. (Más elvi alapon álltak és adott esetben más – morális, kevésbé politikai – stratégia és tematika alapján kívánták elérni ugyanazon vagy hasonló céljaikat.) Vagyis azáltal, hogy a Bokor az AK-ben és a HEL-ben vezetői és a tagsági szinten nem vagy csak alig képviselte magát, az erőszakmentességgel és honvédelmi kötelezettségekkel kapcsolatos nézeteit nem érvényesülhetek: nem voltak jelen a döntéshozó centrumokban.

Az Alba Kör mozgalmi, történeti előzményei között kell még megemlíteni a rendszerváltás előtt működő, majd betiltott Dialógus Békecsoportot (DB/1982), a politikai okból katonai szolgálatmegtagadóvá lett Keszthelyi Zsolt köré szerveződő demokratikus ellenzéki csoportot (KZSB/1984) és a rendszerváltást közvetlenül megelőző válság időszakában létrejövő Keszthelyi Zsolt által megalakított katonai szolgálatot megtagadók körét (KSZK/1989) s végül a már említett Kelet–Nyugat Párbeszéd Hálózat

Kört (KNYPHK/1985). Az Alba Kör a DB-hez és a KZSB-hoz eszmei módon kötődött, míg KNYPHK az Alba Kör közvetlen mozgalmi előzményének tekinthető.

A Hadkötelezettséget Ellenzők Ligájának esetében történeti előzménynek – a Bokor bázisközösségen kívül – elsődlegesen az Erőszakellenes Fórumot és az Alba Kör, másodlagosan a Magyarországi Jogsértettek Egyesületét kell tekinteni. Az Erőszakellenes Fórum és a HEL létrehívója továbbá fennállásuk alatt végig első számú embere ugyanazon személy volt (Farkas Henrik/FH), aki először az EF-ot, majd pedig a HEL-t hozta létre. (6) A korábban megalakult EF hármás célkitűzése közül az egyikre, az általános hadkötelezettség megszüntetésének céljára hozta létre Farkas Henrik a HEL-t. Tehát „mozgalmi leágazás” történt, az EF egyik céljának megvalósulására egy önálló mozgalom jött létre, míg a mozgalmat generáló, szellemidonor-mozgalom továbbra is megmaradt. Azonban nemcsak az EF, hanem az Alba Kör esetében is hasonló „önállósodás” történt, hiszen az AK egyik alapvető célja is az általános hadkötelezettség megszüntetése volt. Addig azonban, amíg az EF „leadta” vagy „tovább adta” a hadkötelezettség megszüntetésének tematikáját és más célkitűzéseire tudott koncentrálni, addig az AK – ebben a témakörben – „megkettőzte önmagát”. Az Alba Kör ugyanis tovább képviselte önállóan is az általános hadkötelezettség eltörlésének ügyét, miközben személyes és szervezeti szinten egyaránt részt vett a HEL ügyvivői testületében. Ez az AK esetében aktivitáscsökkenéssel és aktivisták elvesztésével, míg a HEL esetében infrastrukturális háttér biztosításával, szervezeti és személyes bázis kialakulásával, mobilizációs többlettel járt együtt. Az AK tehát egyszerre nyert és veszített a HEL létrejövetelével, miközben a polgárjogi mozgalmi szektor egyértelműen nyert az újabb szervezet megalakulásával.

A HEL esetében az Alba Kör nemcsak mozgalmi kiindulópont volt, hanem mozgalmi pályájuk ettől kezdve párhuzamosan haladt. A tágan értelmezett hadkötelezettség ügyeiben egymást kiegészítve, ikermozgalomként funkcionáltak, miközben a két mozgalom között alapvető és összeegyeztethetetlen elvi különbségek feszültek. Voltaképpen egy specifikációs folyamat vagy másként megfogalmazva egy mozgalmi munkamegosztás, az állampolgári jogvédő, érdekvédelmi és lobbimunka differenciálódása játszódott le. Az AK és az Erőszakellenes Fórum esetében azonban egy redukciós folyamatról is beszélhetünk, hiszen célkitűzésük megvalósulására immár külön szervezet figyelt akkor is, amikor más irányú mozgalmi feladataik aktuálisan sokkal fontosabbnak bizonyultak (pl. AK: NATO-csatlakozás ellenzése, EF: kézi-fegyver használatát szabályozó jogszabály). Mindkét mozgalom profitált a HEL-nek mint új mozgalmi integrációnak a létrejövetelével, mert egymás „komparatív” előnyeit így ki tudták használni.

A Magyarországi Jogsértettek Egyesületének Magyarországon nincsenek mozgalmi előzményei. A MJE alapítói 1987-től kezdve szenvedték el azokat a megrázó kódtatásokat (sorkatonai fiaik elvesztését), amelyek nyomán a rendszerváltást követően létrehozták szervezetüket (1990).

Az Erőszakellenes Fórumnak – az említett Bokor bázisközösségen és az AK-n kívül – szintén nincsenek mozgalmi előzményei. Az alapító Farkas Henrik kezdetben a

Zöld Párt Erőszakmentes Csoportjában tevékenykedve először az Erőszakmentes Fórumot (EMF) hozta létre (1991. július 19.). Ez a szervezet nemcsak nevében, de elveiben is különbözött a negyedév múlva megalakult, jogutód Erőszakellenes Fórumtól (1991. november 16.). Az elvi-ideológiai különbség abból ered, hogy – a mozgalomalapító szerint – az erőszak-ellenesség nem teljesen azonos az erőszakmentességgel, a kettő között eseti, strukturális, időbeli különbségek vannak. (Az EF ellenezheti pl. a fegyvertartási jog kiterjesztését anélkül, hogy a fegyverek rendvédelmi szervek általi használatát ellenezné vagy az EF ellenezhet egy konkrét fegyveres akciót anélkül, hogy bizonyos célok elérésére indított háborús cselekményeket elítélné.)

Pólus és ellenpólus

A nemzetközi nem kormányzati szervezeteknek (NGO) a működési terület szerint történő besorolást alapul véve, a négy civil szervezet egyaránt polgárjogi tevékenységet folytató szervezet (polgárjogi szervezetek). (7) A magyarországi nonprofit szervezeteket tevékenységcsoport szerint számba vevő felosztás alapján a négy szervezet egyaránt érdekképviseleti, jogvédő és politikai szervezet. (8) A négy civil jogvédő szervezet közös elvi-ideológiai és gyakorlati (praktikus) platformjának a hadkötelezettséggel összefüggő jogok érvényesítését kell tekinteni (emberjogi, állampolgári jogi, jogvédő és ezekkel összefüggő politikai tevékenység). Minden esetben az elméleti és gyakorlati közös nevező az általános hadkötelezettség-ellenesség (ÁHE). (Ez, mint „legkisebb ideológiai és praktikus áteresztés” (minimálprogram) a HEL egyedi célját tükrözi, miközben természetesen a HEL számára ez volt egyben a maximális ideológiai keresztmetszet is.) A négy szervezet éppen ezért a béke tematikájában érdekelt nemzetközi NGO-ok körében a sorozásellenes és hadkötelezettséget elutasító szervezetek közé sorolható (Anti-Conscription=AC és Campaign Against Conscription=CA). (9) A négy szervezet az ÁHE tematikája alapján természetes szövetségese egymásnak és ezért kerültek hálózatszerű kapcsolatba. Társadalmi szinten tudták együtt opponálni a hadkötelezettség ügyét, tudtak szembehelyezkedni a sorozáspárti civil, párt- és államhatalmi szervezetekkel. A civil jogvédő alszektorban rajtuk kívül nem is akadt más szervezet, amely a honvédelemmel kapcsolatos tematikában az opponáló oldalt jelenítette volna meg. Együtt alkották meg a honvédelem ügyével valamilyen szinten és módon foglalkozó népes civil (NGO, társadalmi szervezetek) világában a honvédelem ügyét nem támogató pólust (ÁHE pólus). Ezt a pólust a Honvédelmi Minisztérium (HM) „a honvédelem alapvető kérdéseiben a HM-től eltérő nézeteket valló társadalmi szervezetek” kategóriájaként említi. (10)

Az ÁHE-pólus másik oldalán „a honvédséghez közel álló” és „a honvédelem érdekében tevékenykedő”, a HM eszmei és esetenként anyagi támogatását élvező mintegy száz társadalmi szervezet áll (HKÁ pólus). (11) A HKÁ szervezetei között megtalálhatók a honvédelem ügyét vagy annak valamelyik aktuális célját népszerű-

sító NGO-ok és ezen kategórián belül a kormány által szervezett ún. GONGO-k, a félig állami és félig független ún. QUANGO-k valamint a szervezetet létrehozó állami oldal által finanszírozott és szándékai szerint működő nem kormányzati szervezetek, az ún. DONGO-k. (12) A felsorolt NGO-ok között található veterán, bajtársi, vitézi, volt elítélt, politikai fogoly, hadifogoly, munkaszolgálatos, valamint hadirokkant, hadiárva, nemzetőr, ellenállási és antifasiszta továbbá 1956-os szervezetek és hagyományőrző egyesületek, ifjúsági és gyermekszervezetek, végül alapítványok, közalapítványok, társaságok és klubok. (13) Utóbbiak vonatkozásában hivatalos elvárásként fogalmazódott meg „a sor- és tartalékos katonai szolgálat szükségességének” elfogadása, továbbá az ezzel összefüggő „erkölcsi és jogi kötelezettségek megértetésének...” elősegítése. (14) Az ÁHE-pólus számára a honvédelem érdekében tevékenykedő szervezetek jelentették az ellenmozgalmi oldalt. (Bizonyos megkötésekkel lehet az ÁHE-oldalt a modernizációt képviselő pólusnak, míg a HKÁ-t a modernizációt ellenző vagy konzervatív mozgalmi oldalnak nevezni.)

A két pólus szervezetei a HM és a Magyar Honvédség, valamint egymás rendezvényein továbbá a médiumokban vitatkoztak egymással. Az ÁHE-oldal létrejövetelével megteremtődött a lehetőség arra, hogy ugyanabban a politikai és szakpolitikai arénában, a honvédelem ügyében NGO-k keveredjenek konfliktusba egymással, hogy a felvetett komplex probléma társadalmi konfliktusként meg tudjon jelenni. Lehetővé vált, hogy ki-ki a saját ügyében aktivizálja saját tagságát, kivételképpen egymás szövetségesi rendszeréből toborozzanak támogatókat (pl. HEL katonai szárnyának esetében), de legfőképpen kívülről hozzanak be aktivistákat. A felmerülő honvédelmi kérdésekben a két pólus egymást gyakran készítette válaszadásra és kölcsönösen elősegítették egymást abban, hogy a politikai arénában aktorként léphessenek fel. Vitájuk révén néha közösen tematizálták a honvédelemről szóló közbeszédet vagy legalábbis hatottak a tematizálást meghatározó nagypolitikára. Mindez egyben vissza is hatott a szervezetekre, hiszen hozzájárult ahhoz, hogy mindkét oldal folyamatosan kristályosíthassa nézeteit, a hadkötelezettség társadalmi konfliktusa kihordhatóvá és a problémakör – egyszer – megoldhatóvá váljék. Nem érdektelen, hogy az ÁHE kontra HKÁ esetében az állami és HM-támogatás (elvi, anyagi, média) kizárólag, a pártok támogatása pedig nagyrészt a HKÁ szervezeteire terjedt csak ki. Mindazonáltal a két oldal – akarva-akaratlanul – egymásnak is teremtett nyilvánosságot és ezzel ismertséget. (A ÁHE–HKÁ-oldalhoz tartozók számszerinti arány [kb. 100:4] fedi a politikai, infrastrukturális és anyagi támogatás arányát is, ugyanakkor a médiumokban való megjelenés aránya ennél azért kiegyenlítettebb.)

A HKÁ-oldalon nem jött létre valamilyen kontramozgalmat és a nagyon heterogén, de a hadkötelezettség fenntartásának szempontjából egyetértők nem hoztak létre egy hadkötelezettséget pártoló önálló szervezetet, integrációt, promozgalmat. De nemcsak a HKÁ-oldalon, az ÁHE-oldalon sem jött létre valóban működő, hadkötelezettséget ellenző integráció. A HKÁ-oldallal azonban ellentétben, az ÁHE-oldalon azért több kísérlet történt erre. Az egyik kísérlettípust a HEL által szervezett hadkötelezettséget ellenzők találkozási jelentették (1993, 1995, 2004). Ezek az

alkalmi találkozókön szélesre nyitották mindazok előtt a kaput, akiknek volt pro vagy kontra mondanivalójuk a hadkötelezettséggel kapcsolatban. (Tehát ezekre a rendezvényekre az ÁHE-oldal szervezetei éppúgy meghívást kaptak, mint a kérdésben állást foglalni kész más civil szervezetek, továbbá a kormányon lévő, ellenzéki, valamint parlamenti pártok). Ennél szélesebb körű vagy folyamatosan működő szervezeti integrációra azonban nem került sor, annál is inkább, mivel az említett HEL-találkozók is inkább fórumok, pódiumbeszélgetések, mobilizációs és politikai-közéleti rendezvények voltak, mintsem mozgalomalapító találkozások. Ezzel szemben az ÁHE témában egymásra talált négy szervezet megalakította az általános hadkötelezettség kérdésénél tágabb tematikát képviselő (emberi és állampolgári jogok, polgárjogi, élethez való jog, munkajog, információszabadság, antidiszkrimináció-ellenesség), Honvédelmi Civil Kontroll Társulás nevű jogvédő szervezetet (HCKT/1996). Az Alba Kör irodájában formálisan megalakult HCKT olyan be nem jegyzett ernyőszervezet volt, amely sohasem működött és sohasem foglalt állást semmilyen kérdésben, de még csak alá sem írt semmilyen állásfoglalást („nem létező”, fantom szervezet).

Tevékenységi körök

Az általános hadkötelezettséget ellenző oldalon csoportosuló szervezetek esetében a közös nevező adott volt. Ennek ellenére a szervezetek profilja, tematikája és nemzetközi kategóriarendszerbe való besorolásuk eltérő. Négyük közül az Alba Kör képezi a leginkább kiterjedt tematikájával az egyik, míg a legszűkebb tematikájával a HEL a másik pólust. Az AK ugyanis nemcsak polgárjogi, emberjogi, továbbá a jogvédő és politikai, és hadkötelezettséget elutasító szervezet (Anti-Conscription=AC és Campaign Against Conscription=CA) (15), hanem – működési területét nézve – a béke témájában is tevékenykedő szervezet. Sőt, összességében az AK elsődlegesen a béke és másodlagosan a jogvédő témával foglalkozó NGO-k közé sorolható.

Az Alba Kör története bizonyítja, hogy széles tematikai skálán mozgó tevékenységet folytat. Kezdetben katonai szolgálatmegtagadók szövetsége volt (Conscientious Objectors=CO), majd a polgári szolgálatosok érdekvédelmi szervezete (Civil Service=CS) és erőszakmentes békemozgalom (Peace Movement=PM) lett. Mindez – mint hasonló mozgalmak esetében – együtt járt a háborúellenes fellépéssel (Anti-War=AW), erőszakmentes érték közvetítő szerep vállalásával (Nonviolence Culture=NC), a fegyverellenességgel és a leszerelés támogatásával (Arms Trade/Conversion=AT), az antinukleáris beállítottsággal (Nuclear Disarmament=ND), lelkiismereti okból történő adómegtagadással (War Tax Resistance=TR) és a média-erőszak elítélésével (Violence of Media=VM), miközben megjelent a környezetvédelmi tematika is (Environmental/Ecological=EK), és esetenként polgári engedetlenségi akciócsoportként működött (Radical Action/Direct Action=RA). Mindezeket tematikai összetevőknek tekinthetjük, így mindezeket magában foglalóan, általában

véve tehát az AK antimilitarista és pacifista (Anti-Militarist/Pacifist=PA) tevékenységi körbe sorolható tematikát jelenített meg.

Az Alba Kör tematikai sokszínűségével összefüggésben fennállása alatt számos ellenmozgalommal „találkozott” és több ellenmozgalmat generált. Fennállásnak egész időtartama alatt szemben állt a pártállami, hivatalos békemozgalommal, az Országos Béketanáccsal (OB) és ennek jogutódjával, a Magyar Békeszövetséggel (MBSZ). A két szervezet egymással való küzdelme hasonlatos a többi, rendszerváltás előtt és után alakult civil, NGO-, szakszervezeti stb. mozgalmak közötti küzdelemhez, és egyben hűen tükrözi a pártok közötti küzdelmet is. A posztszovjet államok mindegyikében hasonló helyzet alakult ki, amely a rendszerváltások és visszarendeződések természetéből egyenesen következett, és kiterjedt a valamennyi politikai, társadalmi, civil formációra.

Az OB–MBSZ mellett az Alba Kör ellenmozgalma a Honvédség és Társadalom Baráti Kör (THBK) nevű QUANGO-típusú szervezet, és a NATO-csatlakozás során alakult vagy aktivizálódott civil és állami donorok irányította, általában DONGO-típusú NGO-k. Az AK ellenmozgalmának tekinthető egy szakmai, érdekvédelmi szervezet, a Magyarországi Polgári Szolgálattal Alapítvány is (1994). A polgári szolgáltatók Pest megyei munkáltatójának vezetője által létrehozott, magát „a polgári szolgáltatók hosszabb távú érdekvédelmi” szervezeteként meghatározott alapítvány hamis (FANGO) (16) vagy pénzorientált (MONGO) (17) NGO-nak tekinthető.

Az Alba Kör tematikai sokszínűségével ellentétben a HEL egyetlen egy témában, az általános hadkötelezettség eltörlése tárgyában járt el (AC=CA). A négy szervezet egyaránt ún. egytémájú (single-issue), új vagy alternatív társadalmi mozgalom, de a HEL ezen kategórián belül is egyetlen egy cél elérésére szerveződött („egyszerű egytémájú mozgalom”). A HEL tehát nem fogadta el az antimilitarista-pacifista-háborúellenes tematikát és semmiképpen nem lehet békeszervezetnek tekinteni. A HEL egész fennállását végigkísérte a közvélemény és a HKÁ oldaláról, sőt saját tagsága részéről az a félreértés, hogy a HEL több mint kizárólag az általános hadkötelezettség eltörlését zászlajára tűző szervezet. A HEL esetében azonban az általános hadkötelezettség eltörlésének tematikájához nem társult klasszikus pacifista tematika. A Bokor és az AK esetében az általános hadkötelezettség eltörlése nem kiindulópont és nem is végcél, hanem amolyan nagyon fontos köztes állomás volt. Ezen két szervezet számára az általános hadkötelezettség eltörlése a különböző ideológiai alapokon nyugvó pacifista meggyőződésük rész célja. Olyan rész cél, amelynek esetleges elérése után is folytatatni fogják pacifista tevékenységüket, mint például a hadsereg felszámolására irányuló mozgalmi munkájukat. Ebből eredően mindazok, akik a pacifista alapon csatlakoztak a HEL-hez (pl. AK- és Bokor tagok), azok más elvi alapokon álltak, más jövőképpel rendelkeztek és más stratégiai elképzeléseik voltak. (Ez volt a HEL-en belüli pacifista szárny). A HEL-en belüli katonai-szakmai csoport ezzel szemben egy katonai, honvédelmi és hatékonysági megközelítésből lett a hadkötelezettséget ellenzője (katonai szárny). A két csoport antagonisztikus módon volt jelen ugyanabban a szervezetben egyazon, közös, rész- vagy végcéllal. A két csoport közé

„beékelődve” voltak jelen a hadkötelezettséget humanitárius-emberi jogi-egalitáriánus alapon elutasítók (humanista szárny). (Ők látszólag a pacifistákhoz álltak közelebb, valójában mindkét csoporttól távol álltak és egy önálló harmadik oldalt képviseltek.) A három irányzat váltakozó intenzitású és kimenetelű küzdelme jellemezte a HEL-t, reprezentációs erejük alakította az „egyszerű egytémájú mozgalom” irányeltolódásait. Mindez személyes és mozgalmi ellentétekhez, sőt szakításokhoz vezetett, ugyanakkor ez a „redukált béke tematikájú” háttér, valamint „leszűkített jövőképű”, pragmatista felfogású mozgalom újdonságnak számított Magyarországon. A HEL ezzel a társadalmi, ideológiai, mozgalmi törésvonalak meghaladására tett eredményes kísérletet. A sokszínű HEL az egymással ellentétes – belső és külső – vélemények folyamatos ütköztetésével a demokratikus politizálás, a demokratikus eljárások elsajátítása, a plurális társadalmi beállítódás, a vitakultúra fejlesztése és a demokratikus politikai szocializáció terén egyaránt mintaadó szerepet töltött be.

A Hadkötelezettséget Ellenzők Ligájának állami és ezzel szorosan összefüggő társadalmi megítélése nem vagy nehezen tudott szakítani a törésvonal-elképzelésekkel. A HEL ugyanis mindaddig, amíg az aktuális kormány, ellenzék és szakminisztérium általános hadkötelezettség-párti volt, természetes módon támadta az erre irányuló politikát. A HEL az általános hadkötelezettség eltörlését támogató, kormányon vagy ellenzékben lévő pártokat értelemszerűen támogatta anélkül, hogy bármelyik esetben egyéb politikai céljai vagy pártpolitikai elköteleződései lettek volna. A HEL kizárólag az általános hadkötelezettség eltörlésének viszonylatában „politizált”, amely azután a másik politikai-pártpolitikai oldal politikai hűségnyilatkozatnak tekintett. Ugyanennek a törésvonalnak egy másik aspektusa, hogy a hadsereg vezetése és hivatásos állományának jelentős része mint érdekeivel ellentétes csoportosulásra és mint hadseregellenes szervezetre tekintett a HEL-re. A honvédelmi vezetés a HEL-t nem úgy kezelte, mint egy katonai szakszervezetet, amely ugyan a pillanatnyi vezetéssel szemben részérdekeket képvisel, de a hadsereg létét nem veszélyezteti, sőt bizonyos fókig erősíti. A hadsereg, a katonapolitika és a pártok – a Szabad Demokraták Szövetségének kivételével – nem ismerték fel annak jelentőségét, hogy egy valódi civil mozgalom támogatást, legitimitást adhat távlati céljainak. A rendszerváltás előtti beidegződések, a hadsereg merev struktúrája, a valódi és a HM által nem befolyásolható civil szervezetektől való elemi félelem, valamint az elvi szembenállás és személyes egzisztenciális félelmek miatt, a HEL végig a politikailag és szakmailag ellenséges szervezetek közé tartozott. (Ez a merev megközelítés a 2000-s évek elejére oldódott.)

A HEL katonai és pacifista szárnya hol katonai, hol pedig pacifista jellegű elvárásokat fogalmazott meg a HEL-lel szemben, amelyeknek a HEL nem tehetett eleget. A HEL nem csatlakozhatott a különböző háborúellenes megmozdulásokhoz (cseccsen, balkáni, irakiháború-ellenes fellépések), a globalizációkritikai tüntetésekhez, nem kritizálhatta a katonai beszerzéseket és a katonai költségvetés nagyságát (arányait, ill. annak elosztását már igen). Nem képviselhetette a hadseregmentes Magyarország eszméjét, mint ahogyan azt a pacifista szárny szerette volna, és nem mond-

hatott semmit a sorozott hadsereget felváltó katona-védelmi modell mibenlétéről. (A katonai- és humanista szárny ez irányú nyomásának a HEL azonban nem tudott minden esetben teljesen ellenállni.) A HEL még a NATO-népszavazás idején megígért általános hadkötelezettség eltörlésének szándéka okán sem támogathatta Magyarország NATO-csatlakozását, mint ahogyan azt a humanista HEL-szárny szeretne volna elérni.

A HEL mint „egyszerű egytémájú mozgalom” sokszínű mozgalom volt. Másként fogalmazva, formálisan egytémájú, informálisan többtémájú szervezet. Céljának elérése felé ugyanis úgy tudott haladni, hogy minden honvédelemmel kapcsolatos hazai és nemzetközi történést és ügyet felhasználta egyedüli céljának elérésére. A hadseregben történő balesetektől, öngyilkosságoktól, a sorkatonák elhelyezési körülményeitől kezdve a sorkatonák egészségügyi ellátásáig (pl. agyhártyagyulladás-járványa) és a sorkatonák kiképzési költségéig, valamint a toborzás hatékonyságáig stb. minden honvédelmet érintő kérdésben állást foglalt. Ezek mind ürügyek voltak az elsődleges cél elérésének érdekében: szekunder jellegük a primer cél elérését szolgálták. Kívülről viszont a HEL a honvédelem ügyének folyamatos opponálójaként tűnt fel, miközben kizárólag mindez azért történt, hogy ellehetetlenítse a sorkatonai szolgálati modellt. Ezekkel a HEL, akarata és szándéka ellenére gyengítette a honvédelem „összügyét” is, aláásta a katonai szolgálat még meglévő tekintélyét, rávilágított a katonai struktúra és bürokrácia – utánpótlási modelltől független – irracionális működési mechanizmusára, a hadsereg militáns és emberi jogokkal sokszor össze nem egyeztethető mivoltára is. A HEL mindezeket túl direkt-indirekt módon állást foglalt számos olyan, nem hozzá tartozó tematikában, mint a lelkiismereti okból történő katonai szolgálat megtagadása, a polgári szolgálat diszkriminációmentessége és megszüntetése, a békeidőben a hadseregben meghalt sorkatonák, a vajdasági, ill. szerbiai katonai szolgálatmegtagadók, a nemzetközi békedíj odaítélésének kérdéseiben stb., miközben ezeket mindig direkt módon kötötte össze a sorkötelezettség eltörlésének követelésével.

A HEL legnagyobb érdeme, hogy az általános hadkötelezettség témáját leszakította a pacifizmus-antimilitarizmus-háborúellenesség tematikájáról, és az ilyen tematikájú mozgalmakról. Vagyis az általános hadkötelezettség ellenzésének ügyét elválasztotta a klasszikus békemozgalmi tematikától, és ezáltal kiszabadította a pacifizmus „fogságából”. A korábban vallási és pacifista alapú általános hadkötelezettség ellenzésének ügyében széles körű társadalmi bázist alakított ki (humanisták, katonák) és megteremtette a sokszínű ideológiai alapokon nyugvó hadkötelezettséget ellenzés lehetőségét. A logikus mobilizációs közegen kívül (pacifisták) ki tudta tágítani a mobilizációs kört olyannyira, hogy abba már a másik – katonai, sőt olykor militarista – pólus is ugyanolyan elismertséggel tudott helyet foglalni. A HEL az általános hadkötelezettség ügyét társadalmilag elfogadható megközelítésben, radikalitástól mentesen, vegytiszta formában, a maga praktikus mivoltában tudta felmutatni a pacifizmustól mindig idegenkedő szélesebb nagyközönség előtt. A HEL „deideologizálta” és „deradikalizálta” a hadkötelezettség eltörlésének ügyét, megtörve ezzel

a pacifista tematika ez irányú monopóliumát, ezáltal adva lehetőséget, majd lendületet az eltörlés ügyének.

MJE

A Magyar Jogsértettek Egyesülete esetében az általános hadkötelezettség eltörlése másodlagos cél volt és maradt (AC=CA). Az MJE elsődlegesen és meghatározóan a sorkatonai szolgálatot teljesített fiaikat elvesztő anyák (katonaanyák), ill. szülők szervezete. Az MJE-t olyan szülők alapították, akik a sorkatonai szolgálatot teljesített fiaik halálának körülményeire akartak választ kapni, a fiaik halálának kivizsgálását, a halálukban – esetleg – vétkesek megbüntetését és fiaik rehabilitálást akarták elérni. Céljuk tehát elsődlegesen az egyéni jogsérelmek orvoslása, az élethez való jog védelme és mindezzel a preventív fellépés szándéka volt. Az MJE eljutott a leghatékonyabb prevenció gondolatához, nevezetesen a bevonulási kötelezettség eltörléséig. A mozgalmat azonban mindig jobban foglalkoztatta a konkrét és egyedi esetek megoldása, a konkrét katonahalál-ügyek kivizsgálása, mintsem a problémák generális megoldásának (az általános hadkötelezettség eltörlésének) kérdése. Ez mozgalmi, mobilizációs szempontból indokolható, hiszen – tényszerű, ugyanakkor morbid megközelítés szerint – a mozgalmat az ismétlődő halálesetek tartották fenn („életben”), és az esetszám megszűnése esetén a mozgalom elveszítette volna utánpótlását és publicitását. Ez a logika nyilvánult meg abban is, hogy az egyes esetek (alapesetek: Pozsár János és Tihanyi Gyula ügye) megoldásában nem volt érdekelt a mozgalom, a MJE-nek nem mondhatott olyat a hatóság, amitől az ügyet lezártak tekintették volna. Az alapesetek végtelenített történetként jelentek meg, amelyet a sajtó rendre felkapott. A gyász folyamatos fenntartásával, az el nem végzett gyász munkával ébresztett társadalmi szimpátiát és váltott ki szolidaritást a mozgalom, miközben a gyászban való együttlét és nem a problémamegoldás volt az aktivitás motiváló ereje. Mindebből ered, hogy az elsődleges cél elérésének érdekében feláldozták a másodlagos célt, nevezetesen a halálesetek kiderítése érdekében utóbb feladták a hadkötelezettség eltörlésének célját (1998–2002). A mozgalom vezetője ugyanis főállású munkatársa lett a hadkötelezettség fenntartását markánsan képviselő kiscgazdapárt vezetése alatt álló HM-nek. (18) Az MJE ezzel feladta opponáló státusát és ÁHE-oldalról átment a HKÁ-oldalra. Immár a HM struktúrájába integrálódva próbálta a katonahalálok kérdését tisztázni és „belülről” gyakorolni a hadsereg feletti civil kontrollt, lelki elsősegély jellegű szolgálat fenntartásával próbálta megelőzni a hadseregben belüli haláleseteket. Miközben ezen célok mindegyike nagy jelentőségű, megkérdőjelezi az MJE civil státusát és ettől kezdve (1998) az MJE a – félig állami és félig független – QUANGO-k közé kerül besorolásra. A MJE státusváltásának további – nem szükségszerű – következménye az lett, hogy miután az MJE köztisztviselő vezetőjét a HM-ből a 2002-es kormányváltást követően „politikai okokból” elbocsátották, az MJE lehorgonyzott a politikai jobboldalon, és a politikai aréna más szegmensében is politizálni kezdett.

A Magyar Jogsértettek Egyesületének nemzetközi besorolása nehézkes. Az MJE annyiban hasonlít „a nők a békéért” (Women’s for Peace = WF), „az anyák a békéért” (Mothers for Peace = MP) és „az anyák az erőszak ellen” (Mothers Against Violence = MAV) típusú szervezetekhez, hogy létrehozásában, fenntartásában nők és egyben anyák domináltak. Az MJE, a HEL-hez hasonlóan „egyszerű egytémájú mozgalom”, de a HEL-lel ellentétben szélesebb körű béke és antimilitarista tematikát vallott magáénak 1990 és 1998 között. Az MJE hasonlított a „háborúban elesettek emlékező” az elhunyt katonák emlékét őrző, ilyen jellegű múzeumokat létrehozó, emlékhelyeket emelő szervezetekre (Memorial = M). Az MJE hasonlítható más külföldi, elsődlegesen Oroszországban, Mihail Gorbacsov hatalomra kerülését követően megalakult „katonaanyák” típusú (Soldiers’ Mothers = SM) szervezetekhez (pl. Committee of Russian Soldiers’ Mothers [KSMR], Soldiers’ Mothers of St. Petersburg, Union of Committees of Soldiers’ Mothers of Russia [KSMR]). Az MJE ezekre a szervezetekre hasonlít a sorkatonai szolgálat alatti halálesetek kivizsgálásának követelésében („igazságtételben”) és a politikai tiltakozási formációk megválasztásában (tüntetés, jogi út, petíció). Különbözik tőlük abban, hogy az orosz szervezetek az orosz hadseregben nagyon erős erőszakos-megalázási („beavatási) (bűn)cselekményekkel szemben is felléptek (hadregen belüli erőszak), továbbá, hogy az oroszországi szervezetek hadiállapot viszonyai között léptek fel a háborúban szolgáló fiaik érdekében (Oroszország hadban áll a csecsenekkel). Az orosz anyák szervezetei tehát nem békeidőben, hanem háborús körülmények között „alakultak meg” azért, hogy fiaikat ne vigyék a háborús övezetbe, akiket már odavittek, azokat hozzák vissza, akik pedig megsebesültek vagy meghaltak, azok ügye kerüljön kivizsgálásra. (Az orosz katonaanyák fellépésének is része van abban, hogy Csecsenföldről kivonták a sorkatonai szolgálatot teljesítőket.) (Az MJE-vel szembeni ellenmozgalom nem jött létre.)

Az Erőszakellenes Fórum végig megmaradt hadkötelezettséget ellenző szervezetnek (CA), ugyanakkor ezt a tematikát teljes egészében „átadta” a HEL-nek. Az EF elsődlegesen a fegyvertartás, a kínzás és az erőszak kultusza elleni célokat fogalmazta meg maga számára. Éppen ezért az EF hasonló nemzetközi szervezetei a kézi-fegyver-ellenes (Arms Trade = AT, Small Arms = SM, Gun Control = GC), az erőszakmentes gondolatok képviselőjére szakosodott (Nonviolence Culture = NC) és emberrel (halálbüntetés visszaállítása ellen = Against Abolition/AAB), valamint az állatokkal (Against Animals/AAN) szembeni állami és egyéni erőszak elutasítását képviselő szervezetek.

Az Erőszakellenes Fórum „rendelkezik” erős ellenmozgalommal. A fegyvergyártók, a fegyverkereskedők és a fegyvertartók hármasa, vagyis – a széles értelemben vett – fegyverlobbi alkotta szervezetek tartoznak ide (személy- és vagyonvédők, őrző-védők, vadászok, sportlövők civil szervezetei, szakmai, érdekvédelmi kamarái /vállalkozásai/ pl. Személy-, Vagyonvédelmi és Magánnyomozói Szakmai Kamara).

A honvédelem ügyeivel foglalkozó négy jogvédő, polgárjogi szervezet megalakulása, előzménytörténete és kapcsolati hálója nagyon hasonlít egymásra, mégis önál-

ló és egymástól független szervezetek (részletesen lásd az összehasonlító táblázatot). Történetük közel egy időben kezdődött, és közel egy időben élték meg a mozgalmi dagályok és apályok időszakát. Nem mindegyikük tudta teljesen megőrizni a pártpolitikától való függetlenséget, és másként viselkedtek a mozgalmi és politikai arénában is. Különbözőképpen tudtak megfelelni a társadalmi elvárásoknak, és hazai, valamint nemzetközi ismertségük is eltérő. Azonosak voltak azonban abban, hogy az általános hadkötelezettség ügyét nem támogatták, miközben legfontosabb közös célkitűzésükkel egyre többen értettek egyet. Az elmúlt közel másfél évtizedben vívott polgárjogi tevékenységükkel azonban nemcsak tekintélyt vívtak ki, hanem el is érték közös céljukat.

Összehasonlító táblázat

	AK	HEL	MJE	EF
Alapítás dátuma	1990. 05. 15.	1993. 05. 22.	1990. 12. ?	1991.07.19. 1991. 11. 16.
Tagság	egyéni kb. 700 fő aktív: kb. 3–12	egyéni kb. 2000 fő a: 1–3	egyéni kb. 200 fő a: 1–3	egyéni+szervezeti kb.30 fő a: 1
Tagság összetétele	értelm. + középo.	értelm. elit	alacsony végz.	értelm.
Infrastruktúra	közintézmény önálló iroda társult iroda magánlakás	más civil szerv magánlakás	magánlakás	magánlakás
Meghatározó személy	3–6 fő	Farkas Henrik	Pozsár Józsefné	Farkas Henrik
Elterjedtség	Bp.+ országos	Bp.	Bp.	Bp.
Működési forma	társ. szerv.	szabad társulás	egyesület	szab. társ.
Mozgalomtípus	single issue	single issue	single issue	single issue
Jogi megítélés	h a d k ö t e l e z e t t s é g g e l ö s s z e f ü g g ő j o g o k			
	lelkiismereti szab. diszkrimináció ellen békéhez való jog		élethez való jog	
Működési terület	béke+emberjogi	emberjogi	emberjogi	emberjogi
Tematika-profil	jogvédő pacifista antimilitarista	jogvédő	jogvédő	jogvédő fegyverellenes
Mozgalomtörténeti előzmény	Dialogus bék.mozg. Bokor Keszthelyi Zs. Biz. KKNYPHK Kat. Szolg. megtagad. köre	Bokor Erőszake.Fórum	–	Bokor Alba Kör
Hatalomhoz való viszony	opponáló	opp/támogató	opp./támog.	opp./támog.

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM

Politikai bellátottság	független	függ./liberális	függ. lib.jobbold.	függ.
OGY-hivatkozás	+	+	+	+
Tiltakozások	egyetemes nemzetközi országos	országos nemzetközi	egyéni országos	országos nemzetközi egyetemes
Leggyakoribb akcióformák	erőszakment. legális-illegális tömeges kiscsoportos egyéni szervezett nyomásgyakorl.	erőszakment. legális tömeges szervezett nyomásgyak.	erőszakment. legális – – nyomásgy.	erőszakment. legális tömeges – – nyomásgy.
Jellege	radikális	mérsékelt	radikális mérsékelt	mérsékelt
Tiltakozási formák	tüntetés nyílt levél polg. eng. akció jogi akció	nyilatkozat nyílt levél tüntetés jogi akció	nyilatkozat tüntetés jogi akció	nyilatkozat nyílt levél nyílt levél jogi akció
	s z i m b o l i k u s m a n i f e s z t á c i ó k			
Társadalmi-politikai cél	proaktív-reaktív	proaktív	reaktív	proaktív
Címzett kör	államhatalom pol. szerv. civil szféra nyilvánosság	államhat. pol. szerv. civil sz. nyilv.	államhat. pol.szerv. civil sz. nyilv.	államhat. pol.szerv. civil sz. nyilv.
Hatása	direkt-indirekt	direkt-ind.	társ+pol.	ind.
Legaktívabb időszak	1997	1996	1995	2002
Anyagi háttér	tagdíj PHARE egy százalék	pályázati Soros A.	– Soros A.	– egy százalék
Periodika	önálló	–	–	–
Honlap	+	+	–	

Nemzetközi kapcsolatok

AK: War Resisters' International (WRI), European Bureau for Conscientious Objection (EBCO), Zitzer Szellemi Köztársaság, vajdasági békecsoportok, Quaker UN Office – Geneve/New York (QUNO), International Conscientious Objectors Meeting (ICOM).

HEL: Anti-Conscription Network, Zitzer Szellemi Köztársaság.

MJE: –

EF: –

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM

- 12 GONGO: Government Organised Non-Governmental Organisation, kormány által szervezett nem kormányzati szervezetek. QUANGO: Quasi Non-Governmental Organisation, azaz félig állami, félig független nem kormányzati szervezetek. DONGO: Donation Non-Governmental Organisation, azaz a létrehozó állami oldal által finanszírozott és szándékai szerint működő nem kormányzati szervezet.
- 13 (szerk.): Bobori Károly és m.kh.: Magyar Honvéd évkönyve '93. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1993. 124.
- 14 Honvédelmi Minisztérium Társadalmi kapcsolatok kialakítására és a sajtómunkára vonatkozó egysége célokat, alapelveket tartalmazó célkitűzések. (1992. április 8.). Forrás: (szerk.): Bombay László: A honvédelem négy éve 1990–1994. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1994. 120.
- 15 Hausmans Peace Diary 2002. (49th Edition) London, Housmans Bookshop, 2002. A további nemzetközi besorolások is ennek segítségével történt.
- 16 FANGO: Fake Non-Governmental Organisation, azaz nem az eredeti célként megjelölt célért tevékenykedő, hamis nem kormányzati szerv.
- 17 MONGO: Monay Non-Governmental Organisation, azaz pénzszerzés céljából alapított nem kormányzati szerv.
- 18 A Magyar Jogsértettek Egyesület alapítója és vezetője Pozsár Jánosné virágkötő. A HM Társadalmi Kommunikációs és Kulturális Főosztályának köztisztviselője lett szakreferensi beosztásban.





CIVIL SZERVEZETEK SZEREPE EGY KÖRNYEZETI KONFLIKTUSBAN¹

A PEST MEGYEI HULLADÉKÜGY. ESETTANULMÁNY

Kiss Gabriella²

■ Környezeti ügyekben hozott döntések esetén a lakosságot megilleti a döntéshozatalban való részvétel joga. Ezt 2001 óta Magyarországon is az Aarhusi Egyezmény biztosítja a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáféréshez, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéhez és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításával. Egyes beruházások esetén a helyi közösség mondhatja ki a döntő szót a megvalósításról. Ilyen esetek például az Európai Unió által ISPA-támogatás keretében megvalósuló projektek, ahol a pályázat feltétele a helyi társadalom egyetértésének bizonyítása. Hazánkban azonban még nincsen minderre kialakult gyakorlat, és a lakosság is kezdő e jogainak gyakorlása terén. Talán ezért is kelt nagy visszhangot, ha egy település lakossága él a lehetőséggel, és ha érdekei úgy kívánják, elutasító döntésével megghiúsít egy beruházást. Ez történt az Északkelet Pest megyei Regionális Hulladéklerakó esetében is, ahol a lakossági beleegyezést bizonyító népszavazáson sorozatban nyolc település utasította el a beruházás tervét.

Egy Pest megyei hulladéklerakó története

A történet 2001-ben kezdődött, amikor kilenc Pest megyei önkormányzat létrehozott egy társulást,³ többek között hulladékgazdálkodási feladataik közös megoldása céljából. A társuláshoz további települések csatlakoztak, míg végül már elég sokan

voltak ahhoz, hogy közös pályázatot nyújtsanak be egy hulladékgazdálkodási régió kialakítására és egy regionális hulladékgazdálkodási rendszer kiépítésére. Az előkészítés után 2002-ben el is készült a pályázat, melyet a szakminisztérium pártfogásával elküldtek Brüsszelbe. A tervezők úgy gondolták, sikeresebb lesz a pályázat, ha további 40 potenciális település is részt vesz a rendszerben, így a tervek 99 településről és 320 ezer lakosról szóltak. Igen ám, de az utolsó pillanatban a rendszer központi elemét képező hulladéklerakót a megkérdezett lakosság kiutasította saját településéről. Ennek ellenére a pályázatot benyújtották. És ekkor kezdődött meg a hulladéklerakó kálváriája.

Az ISPA-projekt

Magyarország az Európai Unióhoz való csatlakozási folyamat során jogosult volt az ISPA⁴ előcsatlakozási alap felhasználására. Ez a „tagjelöltek számára az előcsatlakozási stratégia keretében nyújtandó strukturális támogatás” azt hivatott szolgálni, hogy egyrészt a tagjelölteket felkészítse a Strukturális Alapok fogadására, másrészt az infrastruktúra és a környezetvédelem területén a csatlakozást hátráltató konkrét problémákat elhárítsa. Az egyik ilyen problémás terület a települési hulladékok kezelése. Az ISPA előcsatlakozási alap által támogatott projektek kormányzati jellegűek, tehát a pályázatok benyújtásáért és (elfogadásuk esetén) végrehajtásukért a magyar állam vállal kötelezettséget. Az ISPA-programra önkormányzatok, illetve önkormányzati társulások pályázhatnak. A projektek keretében megvalósuló beruházások az önkormányzatok feladat- és hatáskörébe tartoznak, így a projektek végső kedvezményezettjei a projektben részt vevő önkormányzatok, önkormányzati társulások.

Az ISPA tehát forrásokat biztosít a hulladékgazdálkodási infrastruktúra fejlesztésére is. Erre szükség is van, hiszen a jelenlegi legfrissebb statisztikai adatok szerint (Környezetstatisztikai adatok, 2003) Magyarországon az elszállított települési szilárd hulladék 87%-át lerakással ártalmatlanítják, annak ellenére, hogy mind Magyarország, mind az Európai Unió jogszabályaiban ez a módszer a hulladékgazdálkodási prioritási sorrendben az utolsó helyen szerepel, tehát csak akkor lenne szabad alkalmazni, amikor a többi kezelési forma valamilyen okból nem használható. A helyzetet az is súlyosbítja, hogy a jelenleg használt hulladéklerakók nem felelnek meg az érvényben lévő előírásoknak, a már használaton kívüli lerakókat pedig nem rekultiválták megfelelően. A hulladékgazdálkodási projektek célja olyan regionális méretű, komplex hulladékgazdálkodási rendszerek létrehozása, ahol a hulladékgazdálkodás prioritásainak megfelelően – a szelektív hulladékkezelés alkalmazásával – a hulladék gazdaságos és környezetkímélő módon egyre nagyobb mértékben hasznosításra kerül és a végleges lerakásra kerülő mennyisége pedig a lehető legkevesebb lesz. A tapasztalatok alapján az Európai Bizottság elsősorban a nagy létszámú lakosságot érintő, gazdaságos ISPA-pályázatokat preferálta, ami a hulladékgazdálkodási pro-

jektek esetén nagy regionális beruházásokat jelent. Az ISPA-program keretében megvalósítandó intézkedésnek megfelelő nagyságrendűnek kellett lennie. A pályázati feltételek szerint egyes intézkedések összköltsége nem lehetett kevesebb, mint 5 millió euró. Érthető tehát, hogy a pályázatot benyújtó települések körét igyekeztek minél jobban kiszélesíteni, és ezáltal mindinkább megfelelni a gazdaságos üzemméret feltételeinek és a bírálók elvárásainak.

A regionális hulladéklerakók építését – az uniós források megszerzése mellett – a méretgazdaságosság elve is indokolja, hiszen nagyobb lerakó esetében a költségek megosztásával, önkormányzati összefogással gazdaságosabb és korszerűbb lerakó létesíthető. A gazdaságilag hatékony üzemméret legalább 100 000 lakosú körzetek kialakítását igényli, de a 200 000 fő elérése további hatékonyság javulást eredményezhet (Ungvári, 1998). Az ISPA által finanszírozott regionális hulladéklerakók mindegyike teljesíti ezt a feltételt,⁵ viszont a megfelelő lakosság szám eléréséhez azoknál a rendszereknél, amelyeknek nem eleme egy nagyobb város, jelentős számú településre, kistélepülésre van szükség. A legtöbb beruházás esetében a több százezer fő hulladékát feldolgozó létesítményt egy kistélepülés fogadja be. A szituáció igen ellentmondásos, hiszen a beruházás hasznait százezrek, míg közvetlen hátrányait néhány ezer, vagy mindössze néhány száz lakos fogja viselni. Ez már önmagában is konfliktusok forrása lehet, mint ahogyan az „Északkelet Pest megyei térség regionális települési szilárdhulladék kezelési rendszer” kialakítására irányuló ISPA-pályázat esetén lett is. Nézzük, hogyan is alakult a lerakó további története!

Miután a tervekben szereplő Püspökszilágy lakossága elutasította a lerakó telepítését, a beruházást nem lehetett az eredeti elképzelések alapján megvalósítani, ugyanis a pályázat egyik feltétele, hogy a létesítmény társadalmi támogatottságát biztosítani kell. Ennek igazolására a népszavazás kiírása tűnt a legmeggyőzőbbnek. A szavazáson az elsőprő többség azonban nemmel voksolt a kommunális hulladéklerakó létesítéséről. Ezt követően új helyszínt kellett keresni a lerakónak, mert a pályázat elfogadása nem történhetett meg mindaddig, amíg a projektnek nincs gesztora és a létesítményeknek nincs olyan helyszíne, ahol a lakossági támogatás is megvan. A következő kijelölt helyszín Sződ volt. Itt szintén elutasító döntés született. Ezután Kosd következett, ahol a lakossági ellenállás olyan szintre jutott, hogy népszavazásra már nem is kerülhetett sor, mert a lakosság hamarabb megfogalmazta ellenvéleményét egy tiltakozó aláírásgyűjtés során, kellő számú résztvevővel. Ezt követően Kartal, majd Keszeg is elődeik sorsára jutott, és mindkét népszavazáson nemleges eredmény született. Majd bekövetkezett a fordulat. Az önként jelentkező Valkón a lakosok támogatták a kezdeményezést és a válaszuk igen volt a telepítésre. Ám a település nem felelt meg a követelményeknek, mivel a gyűjtőterület szélén helyezkedett el, és így csak a tervek jelentős módosításával valósulhatott volna meg területén a beruházás. Ez azonban új pályázatnak minősült volna, így a minisztérium elvetette az ajánlkozó település ötletét. Tehát tovább folytatódott a helykeresés, de ezúttal is siker nélkül. Versegen és Hévízgyörkön is elutasítással végződött a lakos-

sági megkérdés. Az utolsó lehetséges helyszín Romhány volt, ahol 2004 januárjában került sor a népszavazásra.

A romhányi „nem” azonban fekete felhőket sodort a projekt fölé, mivel a pályázat véglegesítésére már csak néhány hónap állt rendelkezésre. Az idő sürgette a pályázókat, hiszen az előcsatlakozási alap csak a csatlakozás időpontjáig állt nyitva. Ekkor a programot koordináló Fejlesztési Igazgatóság új ötlettel állt elő. Az eredetileg tervezett új létesítmények megépítése helyett a területen meglévő, a jogszabályoknak megfelelő hulladéklerakók bővítésével és a hiányzó létesítményekkel történő kiegészítésével nyújtják be a pályázatot. Ez azt jelentette, hogy két, már működő hulladéklerakót kellene fejleszteni. Ez esetben a lakossági elfogadottság már biztosított, és a projektterületet sem kell lényegesen módosítani. A pályázat módosítását 2004-ben nyújtották be, amely a projektterület kibővítésével (az eredeti 99 helyett 106 település részvételével), a nógrádmarcali és gödöllői (kerepesi) lerakó bővítésével, új lerakó építése nélkül valósítaná meg fejlesztéseket a régióban.

Ezek a tervek továbbá azt is jelentik, hogy nem kell újabb területeknek áldozatul esniük a hulladék elhelyezésére, például a mezőgazdasági termelésből való kivonással. Továbbá a hulladék szállítására használható a már meglévő úthálózat, nem lesz szükség újabb útvonalak kiépítésére. Jelentős megtakarítást jelent emellett a létesítmények egyéb infrastruktúrájának további használata is, hiszen új lerakó építése esetén mindkét – a jogszabályoknak ugyan megfelelő, de kicsi – lerakó bezárásra került volna, minden járulékos építményével együtt. Véleményem szerint tehát gazdasági és környezeti szempontból is üdvözlendő a megoldás, amely egy „barnamezős” beruházással váltja fel a „zöldmezős” hulladéklerakó tervét.

A hulladékgazdálkodás helyzete a régióban

Ahhoz, hogy a projekt jelentőségét értékelhessük, meg kell ismerkednünk a térség hulladékgazdálkodásának helyzetével. Az Északkelet Pest Megyei ISPA-projekt jelenleg 53 Pest és 53 Nógrád megyei települést érint. Ezekben a településeken 46 hulladéklerakó található.⁶ Ezeknek jelentős része illegális vagy már bezárásra került létesítmény, tehát átlagosan minden második-harmadik településre jut egy-egy bezárandó hulladéklerakó, amely legális vagy illegális formában működött-működik a környezetet terhelő módon. Ezeknek a lerakóknak az utógondozásáról mindenképpen gondoskodni kell, ehhez az önkormányzatok azonban nem rendelkeznek megfelelő forrásokkal. Emellett a jelenleg még működő néhány létesítmény telítődésével új, szabad kapacitásokat kell találni a térség 270 ezer lakosánál keletkező települési szilárd hulladéknak, amely jelenleg sürgető probléma. A régióban mindössze két olyan kommunális hulladéklerakó működik, amely megfelel az előírásoknak,⁷ de ezek működését csak bővítéssel lehet biztosítani, mivel a kapacitásai szűkösek. Az ISPA-projekt tartalmazza a kiépítendő lerakókapacitásokkal együtt a szelektív hulladékgyűjtés működtetéséhez szükséges létesítményeket,⁸ valamint a bezárt létesít-

mények rekultivációjának munkálatait is. Itt kell megjegyeznem, hogy ez a program sem fordít figyelmet és nem szán forrásokat a hulladék keletkezésének megelőzésére – amely pedig az elsődleges prioritás.

A konfliktusok forrása

A térség hulladékgazdálkodása tehát súlyos problémákkal küzd, amelyek enyhítésére az önkormányzatok önerőből nem képesek. A helyzet rendezésére, környezet-szennyezés megszüntetésére és a hulladékkezelés hosszú távú megoldására nyújtott lehetőséget ez a projekt. Ennek ellenére sorozatosan megbukott a lakossági megkérdezésen. Mi lehet ennek az oka?

Az okokat keresve először felötlik, hogy a lakosság nem tartja elég fontosnak a hulladékproblémát ahhoz, hogy áldozatot hozzon érte. De felmerülhet a kérdés úgy is, hogy a lakosok tisztában vannak-e egyáltalán a térség vagy legalábbis településük hulladékgazdálkodási gondjaival és ezek hosszú távú következményeivel. Volt-e egyáltalán valaki, aki mindezeket a problémákat felvázolta a döntéseket meghozó polgárok előtt? Ki tájékoztatta ezeket a „döntéshozó” aktorokat a hulladéklerakó létesítésének hatásairól, illetve döntésük következményeiről?

A másik fontos megközelítés, hogy a lakosság elfogadja ugyan a hulladékprobléma létét és elismeri annak fontosságát és a lerakó szükségességét, ám mindezek ellenére elutasítja hulladéklerakó befogadását saját településén. Ez a jelenség a jól ismert NIMBY szindróma, vagyis Not In My Backyard – Csak Ne az Én Kertembe!

A történetben körvonalazódni látszik egy környezeti konfliktus, ahol a helyi lakosok érdekei kerülnek szembe a régió több százezer lakosának érdekeivel, valamint a beruházók és a programot koordinálók érdekeivel. Ha tágan értelmezzük a problémát, az érdekkonfliktus az ország lakosai és egy kistélepülés polgárai között húzódik. Az országos érdek ebben az esetben az, hogy a pályázatot megnyerjük, és ezzel rendezve a sorokat, ne veszítsük el hitelünket az EU-ban, másrészt, hogy fejlesszük a környezetvédelmi infrastruktúrát Magyarországon, ezáltal elkerülve a környezet állapotának romlását. A helyi érdek pedig az, hogy ne az adott település közelében épüljön meg a létesítmény, hatást gyakorolva ezzel a település lakóinak életminőségére, a tájra és a környezeti elemekre.

Bizton nevezhetjük környezeti konfliktusnak ezt a társadalmi érdekkülönbségen alapuló ellentétet, hiszen egy környezeti probléma mentén, egy hulladéklerakó létesítése kapcsán kerültek felszínre a vélemények. Furcsa paradoxon egyébként, hogy a környezet védelmét szolgáló beruházást, történetesen egy, a környezet terhelését minimalizáló, korszerű hulladékgazdálkodási létesítmény kivitelezését, a hulladékgazdálkodási infrastruktúra fejlesztését a helyi környezet megóvásának égisze alatt utasítja el a lakosság.

A konfliktus másik fontos forrása a felek között fennálló információs aszimmetria is. A befektető illetve kivitelező, a tervek és a környezeti hatásvizsgálat birtoká-

ban, valamint szakmai tapasztalatok alapján jól ismeri a hulladéklerakó környezeti hatásait, az önkormányzatok tisztában vannak azzal, hogy a felajánlott kompenzáció összege és az egyéb kedvezmények milyen anyagi hasznot ígérnek a település számára. A lakosság azonban általában csak saját elképzeléseire támaszkodik az ügyben, szájhagyomány útján terjedő félinformációk alapján. Lehetne ez másként is? Megfelelő tájékoztatás esetén tudna-e objektíven dönteni a lakosság? Ezen kérdések megválaszolása jelen dolgozat keretei között nem célom. Ebben a történetben azonban tényként állapíthatjuk meg, hogy nem is történt meg a lakosság olyan mértékű tájékoztatása, amely az objektív mérlegelést lehetővé tette volna. Az elhallgatás az információval rendelkező felek alapvető stratégiája ilyen esetekben, amely a lakosság részéről egyrészt bizalmatlanságot szül, másrészt spekulációkra ad lehetőséget.

Véleményem szerint a történetek egyik fontos pontja volt a lakossági tájékoztatás kérdése. Az információszolgáltatás az önkormányzatok feladata lett volna, amelynek ők többé-kevésbé eleget is tettek, ám minden igyekezetük ellenére nem túl hatékonyan tették mindezt. Persze helyenként még a szándék is hiányzott, azt azonban elmondhatjuk, hogy a siker 1 kivételével mindenhol elmaradt. Azt gondolom, hogy ezért a testületek nem is hibáztathatók, hiszen sem szakmailag, sem anyagilag nem voltak felkészülve a feladatra, és támogatást sem igen kaptak ilyen célból senkitől.

A település vezetése mellett azonban voltak még mások is, akik a lakossági tájékoztatásban szerepet vállaltak, mégpedig a civil szervezetek. Környezeti konfliktusok esetén mindig igen fontos szerep jut a nonprofit szervezeteknek, többek között a lakosság információval történő ellátásában és a lakossági kommunikációban.

Civil szervezetek

A környezetvédelmi konfliktusok társadalmat képviselő csoportjai, az alulról szerveződő tiltakozások és az ennek során létrejövő, általában a helyi társadalom tagjából álló szerveződések. Ezek a csoportosulások sokszor helyi egyesületeket hoznak létre a megfelelő komolyságot biztosító jogi státusz megszerzése érdekében. Mivel egyetlen ügy érdekében jönnek létre, valószínűsíthető, hogy az adott konfliktushelyzet megszűnése után lassan el is halnak.

A kezdeményezésekhez a hivatásos környezetvédő szervezetek legfeljebb utólag csatlakoznak (Lányi, 2001). Ennek oka abban is rejlik, hogy a nagyobb NGO-k leginkább Budapesten találhatóak, ami egyfajta ellentétet is szül a fővárosi aktivisták és a helyi konfliktus helyi szereplői között. Hozzá kell még tenni azt is, hogy a nonprofit szervezetek célja általában saját fennállásuk és működésük szükségességének igazolása, illetve a társadalmi támogatottság megszerzése, és nem minden esetben a helyi lakosok érdekeinek képviselése vagy a megfelelő megoldás megtalálása. Kevés azonban az olyan környezetvédelmi szervezet, amely élvezzi az érintettek bizalmát, és képes is közöttük közvetíteni (Vári, 1994).

A környezetvédelmi nonprofit szervezetek jelenlegi társadalmi támogatottságát a szakértők általában elégtelennek ítélik meg. Ennek oka a polgárosodás nem kellő voltában és a civil szervezetek működési sajátosságaiban is rejlik. A környezetvédelmi civil szervezetek „fénykora” a rendszerváltást megelőző időszak volt, amikor a társadalmi támogatottság és a környezetvédelmi ügyek a társadalom tiltakozását jelentették a fennálló hatalmi-gazdasági struktúra ellen (Szirmai, 1999). Azóta a civil szervezetek is „professzionizálódtak”, és a társadalmi rendszer is változott. A kialakult új igényekhez azonban a zöld mozgalmak nem tudtak alkalmazkodni, és jelenleg sem képesek a kialakult távolságot csökkenteni (Tristyán, 2000).⁹ Ez a nem elég fontos társadalmi igényeket szolgáló programjaiknak és a nem megfelelő kommunikációjuknak köszönhető, ami gyakran a források hiányával is magyarázható. Ezek a szervezetek gyakran nem tudnak mit kezdeni a környezetről tőlük eltérően gondolkodókkal sem (Szirmai, 1999).

A környezetvédelmi nonprofit szervezeteknek ettől függetlenül azonban – a környezeti konfliktusok esetén is – a lakossági ismeretterjesztésben, tanácsadásban és tudatformálásban, valamint a társadalom érdekeinek képviselésében jelentős szerep jut.

Másik Oldal Ökoszociális Mozgalom¹⁰

A hulladéklerakó-keresés történetének áttekintésekor a legtöbb település esetében felbukkant a Másik Oldal Ökoszociális Mozgalom neve. Ez volt az egyetlen nonprofit szervezet, amely szinte minden településen megjelent, és a helyi lakosokat egyrészt tájékoztatta a lerakó káros hatásairól, illetve vázolta az alternatív lehetőségeket, másrészt segédkezett a lakossági érdekvédelem megszervezésében. A mozgalom tagjai szórólapokat, plakátokat készítettek és osztottak szét, valamint megszervezték a falugyűléseket és más közösségi megmozdulásokat. Tulajdonképpen segítettek összefogni és egységbe kovácsolni azokat, akik elleneztek a beruházást az adott településen, valamint igyekeztek meggyőzni a bizonytalankodókat az ellenzők igazáról. Röviden szólva megszervezték a hulladéklerakót elutasító táborát az egyes településeken.

A Mozgalom 2002 októberében kezdte meg a működését. Nem bejegyzett szervezet, sem székhelyük, sem irodájuk nincsen. Egy laza társulásnak nevezhető, igazi önszerveződő „mozgalom”, amely a természeti és épített környezetet hivatott védeni a társadalmi jólét növelése mellett. Tagjai (5–6 fő) lelkes környezetvédők (persze nem főállásban, csak szabadidőben). A szerveződés érzékelhetően politikailag befolyásolt. Nincsen deklarált céljuk vagy küldetésük. A mozgalom akkor aktív, ha adódik valami mozgalmi téma.

A Mozgalom az Északkelet Pest Megyei Regionális Hulladékgazdálkodási Projekt történetébe 2003 nyarán kapcsolódott be. A tagok Kosdon tartózkodtak, ahol egyik helyi ismerősük kereste fel őket a hulladéklerakó-létesítés problémájával, és kérte a segítségüket: Mit is tudnánk mi kossziak tenni az ügyben? Így személyes kapcsolat

révén kerültek a történetbe. Gyorsan munkához is láttak, elkezdték megszervezni a helyi ellenállást. Készítettek néhány rölapot és plakátot, majd a helyi ellenzőket segítettek egy falugyűlés megszervezésében. A plakátok és rölapok nem a tájékoztatást szolgálták, hanem deklaráltan egy reklámkampányt jelentettek a lerakóépítés ellen. A falugyűlésre segítettek meghívni Illés Zoltánt, a parlament környezetvédelmi bizottságának fideszes tagját, valamint Imrik Pétert, a Szódi Faluvédő Egyesület elnökét, aki a szódi ellenállás szervezésében szerzett érdemeket.

Miután Kosdon sikerült a lakosoknak összegyűjteniük a szükséges mennyiségű aláírást, az önkormányzat elvetette a beruházás tervét. Az ezt követő településekről valaki minden alkalommal megkereste a Másik Oldalt, hogy a kosdi siker után nekik is segédkezzen. Az Ökoszociális Mozgalom ezt követően mindegyik településen megjelent és mozgalmi erővel lelkesítette a helyieket.

A mozgalom szerepe egyrészt abban állt, hogy bátorítsák a lakosságot véleményük felvállalására. Ennek nehézségét ugyanis az jelenti, hogy ezeken a kis lélekszámú településeken mindenki ismeri a másikat. Ebből kifolyólag félnek egymás véleményétől és attól, hogy mások hogyan ítélik meg őket, és ameddig nem tudják, hogy a többiek mit is gondolnak az ügyről, még ha van is határozott véleményük, akkor sem merik felvállalni.

Másik részről az emberek bizonytalanok voltak. Érezték, hogy az ügy nem tetszik nekik, de nem tudták megfogalmazni álláspontjukat, nem tudták pontosan, miért is vált ki belőlük ellenérzéseket a beruházás. A Másik Oldal ezt tudatosította bennük. Egy hulladéklerakó összes lehetséges és kevésbé valószínű hátrányait is ecsetelték. Ez azért is volt fontos, mert az önkormányzat minden esetben – a nagy gazdasági haszon reményében – elkötelezett volt a beruházás megvalósításáért, és vagy mély hallgatásba burkolózott, vagy pedig csupán az előnyök ismertetésére szorítkozott.

A Másik Oldal szórólapokat készített, melyet néhány – a Mozgalmat megkereső – kezdeményező lakos aláírásával látott el. Ezeket a szórólapokat ugyan a civil szerveződések tagjai készítették el, de a lakosok kérésére. Tartalmát a Mozgalom tagjai állították össze, de néhány lakos aláírását adta, jelezve ezzel, hogy véleményét közvetíti. A szórólapok és plakátok költségét minden esetben a lakosság állta, utólag megtérítve azokat. A szórólapok – tartalmukat tekintve – egyértelműen túlzónak nevezhetők, kimondottan reklámcélokat szolgáltak, annak minden előnyével és hátrányával. Az információk egy hulladéklerakóról eltúlzottak (guberálók, patkányok ellepik a települést), de mindenképpen figyelemfelkeltők, ezzel ráirányítják a lakosok figyelmét a problémára, és annak lehetőségét is felmutatják, hogy a polgárok maguk dönthetnek településük sorsáról.

Az önkormányzat egyetlen lehetséges megoldásával szemben a Másik Oldal felvázolta, milyen elképzelhető alternatívák léteznek a hulladékkezelési probléma megoldására. Ismertették, hogy a már meglévő lerakók bővítésével is meg lehetne oldani a szükséges kapacitások biztosítását. Emellett vázolták, hogy véleményük szerint a keletkező hulladék is kevesebb kellene hogy legyen, és a szelektív gyűjtés bevezetésével a tervezett másfél millió köbméteres kapacitásra nem is lehet szükség. Itt kell

megjegyeznünk azonban, hogy a Mozgalom mindezen megállapításait nem tudta alátámasztani. Gyenge Zsolt elismerte, hogy a legelső település (Kosd) esetében még fogalmuk sem volt, milyen egyéb lerakók léteznek még a környéken. A következő települések esetében már utánajártak a dolognak, és telefonon megkeresték az összes olyan lerakó vezetőjét, amelyet az ISPA-dokumentáció bezárandónak ítélt. Az illetékesek pedig azt nyilatkozták, hogy az ő lerakójuk (természetesen) tovább bővíthető és üzemeltethető (csak zárójelben jegyzem meg, hogy nem is lehetne tőlük más választ várni). Ezen „bizonyított” információk birtokában a Mozgalom már nyugodtan folytathatta kampányát.

A Másik Oldal Ökoszociális Mozgalom talán legfontosabb tevékenységét az jelentette, hogy segítettek a lakosságnak saját akaratak megfogalmazásában és kinyilvánításában, valamint a társadalmi részvétel jogának gyakorlásában. Minden településen sikerült a lakosságot öntudatra ébreszteni illetve meggyőzni őket, hogy egy hulladékgazdálkodási beruházásról nem a fejük fölött kell hogy döntsön az önkormányzat, mert nekik is joguk van a döntésben részt venni. Az eset tanulsága, hogy a megfelelő társadalmi kezdeményezések hatására, melyek a civil szervezetektől indulnak, megerősödhet a lakosság akarata és képes lehet jogainak érvényesítésére. Az említett településeken a Másik Oldal segítségével sikerült a falu lakóiból közösséget kovácsolni, amely együttesen lépett fel érdekeinek érvényesítése érdekében. Gyenge Zsolt szerint nincs közösségi részvétel a döntéshozatalban, ha a lakosok nem harcolják ki maguknak. A Mozgalom tehát segített nekik kiharcolni.

Érdemesnek tartom megjegyezni, hogy a Mozgalom is sokat köszönhet a Pest megyei hulladékügynek, hiszen országos ismertségre tettek szert. A szinte naponta megjelenő újságcikkekben sokszor említették meg nevüket, hol elismerően, hol elítélően, de úgy gondolom, hogy egy civil szerveződés számára a nyilvánosság elérése mindenképpen nagyon fontos. És a reklámért nem is kellett fizetniük.

Egyéb nonprofit szervezetek

A Másik Oldalnak is akadtak bírálói. A Hulladék Munkaszövetség (HUMUSZ)¹¹ álláspontja szerint igen érdekes egybeesés tapasztalható a Másik Oldal Ökoszociális Mozgalom által megnevezett alternatívák, megoldási javaslatok és a projektből kimaradt versenytárs érdekei között. A Humusz nem titkolt véleménye szerint a Mozgalom az ERECO Rt. érdekeit képviseli, és a multinacionális vállalat támogatását élvezzi az ügyben, ezért hangoztatja a már meglévő lerakók bővítését, kapacitásaik kihasználását, mert azok közül néhány a fent nevezett cég tulajdonában van. Az új lerakó létesítésének ellenzése pedig a potenciális beruházó (ASA), a versenytárs pozícióját javítaná a térségben.

A Másik Oldal Ökoszociális Mozgalom tevékenysége mellett megjelentek más szervezetek is a lakossági részvétel erősítésére. Volt olyan szervezet is, amely még a Mozgalom megjelenése előtt sikerre vitte a lerakó elutasítását, és ádáz harcot vívott

a létesítés ellen. Ez volt a Szódi Faluvédők Baráti Köre, melynek vezetője a későbbi települések gyűlésein is megjelent mint a sikeres ellenállás szimbóluma. Egyes településeken már meglévő szervezetek működtek együtt a Másik Oldallal, például az Összefogás Hévízgyörkért Egyesület. Több esetben a Mozgalom tevékenységének hatására alakultak olyan egyesületek, körök, amelyek a település érdekeinek védelmét kívánják szolgálni. Ezek az adott ügyre létrejött kezdeményezések egyöntetűen a hulladéklerakó-létesítés elleni szervezkedést szolgálták. Aktív működésük vélhetően az elutasító döntés megszületése után el fog halni. Ilyenek például a Mentsük meg Keszeget Baráti Kör és a Kartal Jövőjéért szervezetek. A hulladéklerakó-ellenes megmozdulások láthatóan felpezsdítették ezekben a kistelepüléseknek az életét, és a helyi társadalomban pozitív változásokat idéztek elő, amennyiben összekovácsolták a közösségeket és formálták öntudatukat.

A hosszú folyamat során néhol megjelent a Magyarországi Zöld Párt is és szintén szórólappal bátorította a lakosságot. Tevékenységüket az Ökoszociális Mozgalom igyekezett elszigetelni, mert véleményük szerint szórólapjaik túl radikálisnak bizonyultak és nem a helyi problémákra koncentrálnak, általános környezetvédelmi témájúak voltak.

Több országos szervezet is adott ki állásfoglalást az ügyben, de a helyi lakosság ezek véleményem szerint nem gyakoroltak hatást, csak a szervezetek saját létének igazolására születtek.

Helyi lakosság

A helyi környezeti konfliktusok legfontosabb szereplője a lakosság. A lakosságra jellemző egyfajta bizalomvesztés, mivel érdekeit és véleményét a rendszerváltást megelőzően hosszú ideig nem képviselhette, azóta pedig csalódott a politikában. Nem bízik sem a politikai erőkből, sem a szakértőkből, akiket általában a befektető bízik meg (Vári, 1994). Ezt a bizalmatlanságot tovább erősíti, hogy a beruházási döntésekről általában későn és nem megfelelő módon értesül a lakosság, amely azt a látzatot kelti, mintha az illetékesek a lakosok feje fölött akarnának döntést hozni az őket érintő ügyben. A közösségi részvételt biztosító jogintézmények még meglehetősen újak, kiforratlanok. Bár a lakossági önszerveződés általában jelentkezik, érdekeik érvényesítése gyakran a politikai-adminisztratív intézményrendszer működése miatt hiúsul meg kellő kitarás és jártasság hiányában. Ennek ellenére a lakosság a környezetvédelmi kezdeményezések kiindulópontja, ezért helytelen azt hinnünk, hogy nem érdeklik helyi környezetének ügyei (Lányi, 2000). Ám legtöbbször véleményét saját választott képviselőinek véleménye ellenében kell megvédenie, ami szerintem furcsa ellentmondás. Előfordulnak azonban olyan esetek, ahol néhány lakost csak addig érdekelt jogai és a tiszta környezet sérelme, amíg anyagi jellegű kárpótást nem kapott, így nyilvánvalóan csak saját anyagi kárának megtérítése volt a tiltakozás célja (Fülöp, 2001).

A helyi közösségek tagjai szívesebben vesznek részt olyan konfliktusokban, amely környezeti problémája nem veszélyezteti jelenlegi helyzetüket, egzisztenciájukat, így a régebb óta fennálló, esetleg munkahelyet biztosító szennyezések ellen nem, míg új létesítmények esetében biztosan jelentkezik ellenállás (Szirmai, 1996). Általában elmondhatjuk, hogy a lakosok bizalmatlanságból minden új létesítményt elutasítanak, ha veszélyesnek tartják, vagy nem győzték meg őket annak ellenkezőjéről akkor is, ha a felajánlott kompenzáció jelentős (Vári, 1994). A helyi társadalom célja tehát jólétének növelése, amelyet egy környezetet terhelő beruházás elutasítása esetén a tiszta környezet és az egészség megóvásával érhet el, míg annak támogatása a kompenzáció mértékétől függően anyagi jólét növekedését jelentheti. Az egyén preferenciáitól függ tehát, hogy saját érdekeiben melyiket tartja előrébbvalónak.

Az Északkelet Pest Megyei Regionális Hulladékgazdálkodási projekt főszereplője kétségtelenül a lakosság volt. Mind a nyolc település, amelyen a lerakó elhelyezése felmerült, hangot adott véleményének, és élve jogaival, érvényre juttatta akaratát. Minden településen, ahol népszavazásra került sor, megvolt a döntéshez szükséges részvételi arány. Egyedül Kosdon maradt el a népszavazás, mert ott a lakossági tiltakozás elébe ment a procedúrának, és a kellő számú tiltakozó aláírás összegyűjtésével a település szavazás nélkül vetette el a beruházás tervét.

A történet igazi iskolapéldája lehetne a közösségi részvételnek a hulladékgazdálkodási döntéshozatalban. Nem szabad meglepednünk azonban azokról az árnyoldalokról sem, amelyek némi szkepticizmust vetítettek a történetbe. A lakosság tájékozatlansága és egyoldalú tájékoztatása elvitathatatlan. Szavazási végeredményekben nem a tudatos döntés, hanem félelmeik bekövetkezésének elkerülése volt. Ahol a lakosság tűrőképességét korábban már próbára tették valamely, a helyi környezetet terhelő tevékenységgel, ott komolyabb ellenállásra lehet számítani (Lányi–Persányi, 1992). Ez jellemző esetünkben Püspökszilágyra, ahol a kommunális lerakó tervezésekor már működött egy nukleáris hulladék-tároló is. A civil szervezetek által erősített ellenállás csak a lakosok hiedelmeit és tájékozatlanságát erősítette a hulladéklerakókkal szemben, nem jelentett igazi tudatformálást. A korlátozott és egyoldalú tájékoztatás pedig mindig jelentős szerepet játszik a lakossági tiltakozás kialakulásában (Lányi–Persányi, 1992).

Tény és való, hogy mindezen Pest megyei települések képesek voltak jogaik gyakorlására, és közösségként léptek fel az általuk előnytelennek megítélt beruházással szemben. A büszkeség azonban majdnem oda vezetett, hogy a térség hulladékkezelési problémáinak korszerű megoldásához kapott anyagi segítséget eljátszotta a nyolc település lakossága. Ne feledkezzünk meg arról, hogy tulajdonképpen az eset a NIMBY szindróma megjelenése volt, amely szerint „ne az én kertembe” tegyük a hulladéklerakót. De azt mindnyájan tudjuk, hogy valahova tenni kell, mert a jelenlegi állapotok már rövid távon sem tarthatók, és az önkormányzatok nem rendelkeznek elegendő forrásokkal a probléma megoldásához. Mondhatjuk, hogy végül szerencsésen zárult a történet, de nem sok kellett volna ahhoz, hogy elveszen a közel 3 milliárd forintos támogatás. Ez a program megfelelő játszóteret nyújtott egy civil

szervezet számára, valamint a multinacionális vállalatok számára a bizonyításhoz, és a lakosság is az önbizalom megszerzéséhez. Ezzel azonban az ország becsületével és egy jelentős mértékű európai uniós támogatással játszottak a szereplők, és egy térség hulladékkezelési gondjainak megoldását tették kockára.

A népszavazósi a megfelelő sajtóvisszhanggal ráirányította az ország lakosságának figyelmét, hogy minden településnek és minden polgárnak megvan a joga és lehetősége, hogy környezetének sorsán változtasson. Ezek a Pest megyei települések hajlandók és képesek voltak mindezt megtenni. A lakosság ellenállásának köszönhetően nem vittek keresztül a térségben egy rosszul előkészített projektet, és a társadalom felháborodásával reméljük, hogy a végső megoldás környezetileg és társadalmilag is a legmegfelelőbb lesz. Gazdasági szempontból ez már nem lehet optimális, ami abból látszik, hogy maga az előkészítés mekkora összegeket emésztett fel, ugyanis az események során ez idáig felmerült költségek valakit biztosan terhelnek, és nyilvánvalóan a hulladékgyártás fejlesztésére fordított forrásokat csorbítják.

Egy döntés előkészítése történhet ennél gördülékenyebben és hatékonyabban is. A megfelelő alternatíva kiválasztásában az egyes érdekeltek bevonása szükséges már a tervezési folyamat kezdetén. A felek nyilvános harca helyett gyorsabb és eredményesebb megoldást hozhat, ha a szereplők kölcsönösen meghallgatják egymás álláspontját, és egy tárgyalási folyamat során, képviselők útján születhet valamilyen kompromisszumos megoldás. A környezeti konfliktusok feloldásában a kampányok helyett a tárgyalás célravezetőbb eszköz lehet. A lakosság tájékoztatásában pedig nagy lehetőségek rejlenek az önkormányzatok és a civil szervezetek együttműködésében.

Utószó

Az Északkelet Pest megyei ISPA-projekt a közelmúltban a megvalósulás szakaszába lépett. 2005. június 8-án aláírásra került a szerződés, így megkezdődhet a kivitelezés. A kivitelezés meghirdetése 2005 novemberére várható, amikor kiírják a pályázatokat, és 2006 februárjában várhatók a kivitelezési szerződések megkötése. A lerakókat és az új létesítményeket 2007 végéig tervezik megépíteni, míg a teljes projekt befejezését (rekultivációval együtt) 2008 végéig látják megvalósíthatónak.

Forrásmunkák jegyzéke

2001. évi LXXXI. törvény a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáféréshez, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló, Aarhusban, 1998. június 25-én elfogadott egyezmény kihirdetéséről.

- Baranyi R.–Dollmayer P.–Fodor M.–Kiss G.–Ottó K.–Pál Cs.–Szabó G. (2004): *Közösségi részvétel a hulladékgyűjtési döntéshozatalban*. Budapest: EMLA Alapítvány.
- Beliczay E.–Szirmai V. (2000): *Fórum a társadalmi részvételről*. (A 2000. március 30-án szervezett rendezvényen elhangzottak összefoglalása)
- Egy regionális lerakó kálváriája. *Kukabúvár*, 2004. tavasz
- Faragó K.–Vári A.–Vecsenyi J. (1990): *Csak ne az én kertembe! Konfliktus a dorogi veszélyes hulladékégető körül*. Budapest: Magyar Közvélemény-kutató Intézet, 124 o.
- Fülöp S. (2001): Környezeti konfliktusok a gyakorlatban. In: Lányi András szerk. (2001): *A szag nyomában* Budapest: Osiris–ELTE BTK Szociológiai Intézet Humánökológia Szakirány, 308–317.
- Kiss Gabriella (2005): *Kinek a kertjébe? Környezeti konfliktusok egy pest megyei regionális hulladéklerakó létesítése kapcsán. Szakdolgozat. SZIE KTI.*
- Környezetstatisztikai adatok 2003*. Budapest: KSH, 2005.
- Lányi A. (2000): Környezeti konfliktusok társadalmi megítélése és mechanizmusai. Magyarország az ezredfordulón. *MTA Stratégiai Kutatások. Zöld Belépő EU csatlakozásunk környezeti szempontú vizsgálata*, 90. sz.
- Lányi A. szerk. (2001): *A szag nyomában*. Budapest: Osiris–ELTE BTK Szociológiai Intézet Humánökológia Szakirány, 325. o.
- Lányi G.–Persányi M. (1992): A hazai hulladékkonfliktusok néhány sajátossága. *Környezet és fejlődés*, 3. évf., 10–12. sz.
- Szirmai V. (1996): Társadalmi-környezetvédelmi konfliktusok Magyarországon. *Ökológia, Környezetgazdálkodás, Társadalom (ÖKO)*. 7. évf., 3–4. sz.
- Szirmai V. (1999): *A környezeti érdekek Magyarországon*. Budapest: Pallas Stúdió, 191 o.
- Ungvári G. (1998): A hulladéklerakó építés beruházás szükséglete Magyarországon. In: Hermann Z.–Horváth M. T.–Péteri G.–Ungvári G. (1998): *Önkormányzati feladattelepítés szempontjai és feltételei*. Strasbourg/Paris/Washington: Fiscal Decentralization of the Council of Europe/OECD/World Bank.
- Települési Szilárdhulladék-lerakók Országos Felmérése. Végső jelentés*. Budapest: Phare – Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium, 2003. január.
- Vári A. (1993): Környezeti problémák – társadalmi részvétel. *Környezet és fejlődés*, 4. évf., 5–6. sz.
- Vári A. (1994): Új jelenségek a környezeti konfliktuskezelés hazai gyakorlatában: az M0 autópálya építésének tapasztalatai. *Társadalomkutatás*, 1–4. sz., Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vári A. (2003): Közösségtájékoztatás vagy félrevezetés? Az ajkai erőmű tervezett beruházásainak kérdőjelei. *Társadalomkutatás* 21. évf., 4. sz., Budapest: Akadémiai Kiadó.

Interjúk:

Másik Oldal – Ökoszociális Mozgalom egyik tagjával, Gyenge Zsolttal folytatott személyes beszélgetés
Köles Krisztián, környezetvédelmi referens, VÜSZI Kht.
Török Attila projektmenedzser, KvVM Fejlesztési Igazgatóság.

Internetes források:

<http://www.euoldal.hu>

<http://www.kvvm.hu>

Jegyzetek

- 1 A dolgozathoz végzett kutatás az EMLA Alapítvány felsőoktatási kutatóprogramjának keretében készült 2004-ben a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium és Phare támogatásával. A kutatásról készült jelentés Baranyi Rita, Dollmayer Petra, Fodor Mátyás, Kiss Gabriella, Ottó Krisztina, Pál Csilla, Szabó Gergely: *Közösségi részvétel a hulladékgyűjtési döntéshozatalban (EMLA Alapítvány, Budapest, 2004.)* címmel jelent meg.
- 2 Ph.D. hallgató Budapesti Corvinus Egyetem gabriella.kiss@uni-corvinus.hu

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

- 3 Északkelet Pest Megyei Környezetvédelmi és Területfejlesztési Társulás
- 4 Instrument for Structural Policies for Pre-Accession
- 5 Az ISPA-alapból Magyarországon összesen 12 regionális projektet támogat az Európai Unió.
- 6 Települési Szilárdhulladék-lerakók Országos Felmérése szerint (Phare project HU 9911 – 01)
- 7 Pest megyében a Kerepes térségében működő, a gödöllői önkormányzat tulajdonában lévő „Ökörtelek-völgyi új lerakó”, Nógrád megyében pedig a nógrádmarcali „Regionális lerakó”
- 8 A jelenlegi tervek szerint Gödöllő fogja fogadni közel 200 ezer fő hulladékát. Ökörtelek-völgyben kezelés és lerakás történik majd. A szükséges lerakótéren kívül itt fog megépülni egy válogatómű és egy komposztálótelep is. A szelektív gyűjtést a régióban közel 500 gyűjtősziget, valamint a 10 ezer fő feletti településeken összesen 9 hulladékudvar működése biztosítja majd. A külön gyűjtött papír és műanyag frakció szintén Gödöllőn kerül utóválogatásra és átmeneti tárolásra.
- 9 Tistyán László hozzászólása a 2000. március 30-án szervezett Fórum a társadalmi részvételtől című rendezvényen. Forrás: (Beliczay-Szirmai 2000)
- 10 A mozgalomról szóló információk egyrészt a napilapok cikkeiből, másrészt a Mozgalom egyik tagjával, Gyenge Zsolttal folytatott személyes beszélgetésből származnak.
- 11 Kukabúvár 2004. tavasz. Egy regionális lerakó kálváriája című cikkében.



ÖNKORMÁNYZATI CIVIL POLITIKA KIÉPÍTÉSE BUDAPEST XVIII. KERÜLETBEN

Domaniczky Endre

I. Bevezetés

Jelen dolgozat egy konkrét példán keresztül a települési önkormányzat és a település civil szektora közötti partnerség kialakításával, az együttműködés céljaival és továbbfejlesztésének lehetséges irányjaival kíván foglalkozni. Munkám célja az eddigi eredmények összefoglalása mellett egy minta felvázolása a helyi szinten tevékenykedő döntéshozók, egy település közössége felé. Annak hangsúlyozása, hogy önálló civil politika kialakítása, valamint az ehhez szükséges eszköz- és intézményrendszer létrehozása nélkül elképzelhetetlen a demokratikus ügyintézés és döntéshozatal helyi szinten. Márpedig a helyi szint a szubszidiaritás európai uniós alapelve alapján egyre nagyobb szerepet kap a közigazgatásban, és ennél fogva az emberek mindennapjaiban is.

Örömmel tölt el, hogy lakó- és munkahelyem önkormányzatának, egy budapesti viszonylatban jelentős kerületnek a vezetése – élén dr. Mester László polgármesterrel – az országban az elsők között ismerte fel a civil szektorral való együttműködés fontosságát, és tett lépéseket egyenrangú partneri viszony kialakítására a pestszentlőrinci és pestszentimrei civil szervezetekkel. Kísérletük várakozást felülmúló eredményeket hozott, és felvillantotta a civil szervezetekben rejlő erőt, kreativitást, munkakedvet, lokálpatriotizmust és a lakóhelyükért, az itteni közösségért való önzetlen tenni akarást.

E munkának civil referensként másfél évig magam is részese lehettem. Az alábbiakban az önkormányzat és a civil szektor közötti együttműködés létrejöttének állomásait – múltat, jelent és jövőt – vázoló fel az önkormányzat szemszögéből az

együttműködés alapidokumentumának, a civil koncepciónak az elemzése révén, valamint más, a munkám során készített anyagok és statisztikák segítségével.

2. A civil szektor Budapest XVIII. kerületében

Budapest XVIII. kerületében, Pestszentlőrinc-Pestszentimrén jelenleg mintegy 96 000 ember él. A település – az 1949-ben történt „kerületésítés” következményeként, amikor is két önálló települést (egy várost és egy községet) olvasztottak Nagy-Budapestbe XVIII. kerületként – máig őrzi kétközpontú szerkezetét és eltérő városképét.¹ A kerület lakosságának kb. 80%-a Lőrincen, 20%-a Pestszentimrén él.

A kerület összességében kertvárosias jellegű, régi ipartelepek és az ország kapuja: a Ferihegyi repülőtér található itt. A gyárak már bezártak, legnagyobb munkáltató a repülőtér, valamint az önkormányzat és intézményei. Bár Lőrincen halad át turista, ha repülővel érkezik az országba, itt nem talál sok látnivalót.

A kerület célja, amely már a rendszerváltáskor megfogalmazódott: „*kultúr18*”-cá válva minél több nagyszabású programot idecsábítani, ehhez infrastruktúráját kiépíteni, és rendezvénycentrummá válva megfogni és nem átengedni az itt áthaladó látogatókat. E terv megvalósításában az önkormányzat messzemenően számított és számít a kerület civil szervezeteire. Azaz kikre is pontosan? És hogyan?

A kerület civil szektorát több mint száz szervezet alkotja. E szervezetek körülbelül 15–16 ezer embert – főképpen kerületi lakosokat – tömörítenek, illetve érintenek a tevékenységük gyakorlása során. A kerületi civil szektorról pontos felmérés 2004-ig nem készült.

2.1. Források és adatgyűjtés

2004. január elsejével Pestszentlőrinc-Pestszentimre önkormányzata betöltötte a már korábban létrehozott civil referensi státusát.² Az önkormányzat deklarált célja a referens kinevezésével a kapcsolattartás elősegítése és a két szektor közötti partneri viszony kialakítása volt. Ehhez azonban először meg kellett ismerni a helyi civil szektor résztvevőit, és fel kellett mérni a szektor összetételét.

2004 elején a hivatal különböző részlegeinél vezetett listákon összesen 27 kerületi nonprofit szervezet szerepelt, amelyekkel addigra az önkormányzat többé-kevésbé már kapcsolatba került.³

A társadalmi kapcsolatokért felelős alpolgármester 2004 februárjában felhívást tett közzé a *Városkép* című helyi lapban „Összeírják a helyi civil szervezeteket” címmel.⁴ A referens pedig felvette a kapcsolatot a KSH-val, és az onnét származó, 304 tételes, XVIII. kerületi nonprofit szervezeteket tartalmazó lista alapján megkezdődött a kerületi civilnyilvántartás felépítése.

A civilnyilvántartásba egy – a szervezet legfontosabb adatait tartalmazó – ún. *civil adatlap* kitöltésével lehetett, illetve lehet bejelentkezni. A regisztráció önkéntes és

minden formai kötöttségtől mentes.⁵ Az adatlapok tartalma megfelelő csoportosítás után felkerült az önkormányzat 2004 márciusában elkészült új honlapjára.⁶

A *Városkép*ben közölt felhívás sikerrel járt: 2004 márciusáig 77 civil szervezet jelentkezett az önkormányzatnál. Ez a szám 2005. január 31-ig 112-re, 2005 áprilisára 134-re nőtt. 2005 szeptemberében 136 tételes a listánk.

2.2. Civil vagy nonprofit

A fent leírtakat olvasva szembetűnő, hogy mind a 2004 előtt az önkormányzatnál készült, mind a KSH-tól kért lista nonprofit szervezetekről beszél. A civilnyilvántartás, illetve az alább elemzendő kerületi civil koncepció viszont a civil szervezetekre összpontosít. Bár a két fogalmat a szakirodalom már többször körüljárta, pár gondolat erejéig – és a kerületi gyakorlat okait áttekintendő – érdemes a kérdést újra megvizsgálni.

A nonprofit szervezet kritériumait a szakemberek már évekkorábban meghatározták. A nonprofit szektor fogalma igen tág, az egyesületek, alapítványok mellett beletartoznak a munkáltatói és munkavállalói érdekképviselések, az önkéntes kölcsönös biztosítópénztárak, az egyházak. A civil szervezetek – véleményünk szerint – e csoporton belül az egyesületeket és alapítványokat ölelik fel, és kiegészülnek a jogi személyiséggel nem rendelkező civil szervezetekkel (civil közösség, formátlan civil szervezet). Ez utóbbi kategória egyébként kívül esik a nonprofit szervezetek körén is. Ugyanakkor a civil közösségek nem elhanyagolható létszámú embert tömörítenek, és – helyi szinten legalábbis – olyan fontos tevékenységet végeznek, hogy szükséges számba vételük és a civil koncepció keretén belül történő kezelésük.

A civilnyilvántartás felállításakor úgy gondoltuk, hogy az önkormányzatnak e szűkebb körrel: egyesületekkel, alapítványokkal és civil közösségekkel kell a civil partnerség keretében kapcsolatot keresnie. A munkáltatói és munkavállalói érdekképviselések csakúgy, mint a nyugdíjpénztárak a for-profit szektor kellékeinek tűnnek, lét-rejöttük célja jogszabályok által determinált. Ezért e szervezetekkel a regisztráción túlmenően az önkormányzatnak – civil politikája keretein belül – nincsenek céljai. Az egyházak esetében más a helyzet. Az egyházak az azonos hitűeket tömörítő szervezetek. Céljuk az e hit elvei (hitvallás) mentén történő vallásgyakorlás, illetve ezen elveknek megfelelő programok szervezése és ennek keretében a gyülekezet összefogása és gyarapítása. A három típust – érdekképviselések, nyugdíjpénztárak és egyházak – összevetve a különbség kézzelfogható: míg az előbbieket egy tevékenység folyamánként, tartozékként jönnek létre, az egyházak, akárcsak a civil szervezetek saját – általuk meghatározott – célra szerveződnek. Igaz viszont az is, hogy az egyházak esetében e célok a hitélet mögött másodlagosan jelentkeznek, de igencsak széles spektrumot ölelhetnek fel. Így az egyházak is tevékenykednek kulturális, oktatási, szabadidős, szociális területeken, végeznek ezekkel kapcsolatos tevékenységet, illetve e feladatok elvégzésére összefognak embereket – csakúgy, mint a civil szervezetek. E célok meghatározása azonban az adott vallás hitelveinek függvényében tör-

ténik. A civil szervezetek sokszínű, az élet minden területére kiterjedő feladatvállalását, célmeghatározását azonban általában csak a jogszabályi keretek határolják le. Éppen ezért az egyházak fent ismertetett sajátosságainak figyelembevétele mellett mi úgy gondoltuk, hogy e civil szervezetekhez sokban hasonlító, az egész társadalom, a település számára hasznos feladatokat ellátó egyházak tevékenységét külön koncepció alapján kívánjuk elismerni és számunkra együttműködést kínálni.⁷

Itt, a fogalommeghatározásoknál szükséges szólni még egy elhatárolási problémáról. Ez a közalapítványok helyzete. E formációkat („öszvéreket”) sok helyen teljesen kizárják a civil szervezetek közül. Valóban, a közalapítványok nem tiszta civil szervezetek. Éves költségvetésük nagyrészt az állami, önkormányzati költségvetés függvényében alakul, az innét kapott pénzeket az állam, illetve a település politikájának és alapító okiratuknak megfelelő célok finanszírozására fordítják. Pénzosztók és nem pénzfelhasználók, ezért támogatásuk a helyi, civilek számára létrehozott támogatási rendszer keretei között nem célszerű. Érdemesnek tűnik viszont – pont a fenti jellegzetességüknél fogva – a már meglévő közalapítványok bevonása a civilek támogatására létrehozott önkormányzati pályázati rendszerbe, mert ez adott esetben színesítheti a település civil szektorának életét. A közalapítványok másodlagos pénzosztó szerepének elismerése és e ténynek a civil koncepcióban történő rögzítése több civil pályázatot és ennek következtében több programot, fellendülő civil feladatvállalást eredményezhet. A XVIII. kerület civil politikája ennek megvalósítását vette célba.⁸ A kerületnek öt működő közalapítványa⁹ van, amelyek körülbelül évi 5–30 milliós költségvetéssel gazdálkodnak (szervezetenként). 2005 februárjában elindult a rendszeres információcsera a tervezett pályázatokról, pályázati időpontokról, illetve negyedéves egyeztetéseket tartunk a civileket érintő nyertes pályázatokról. Így az önkormányzat civil alapját is gazdaságosabban lehet felosztani, és lehetőség nyílik egyes speciális pályázatok közalapítványi pénzből történő finanszírozására. Közalapítvány bevonásával kívánjuk finanszírozni az időseket tömörítő civil közösségek anyagi igényeit is. A közalapítványok ezenfelül meghívást kapnak a helyi civil szervezeteket tömörítő civil kerekasztalba, illetve az ezen belül tevékenységi kör szerint specializálódó műhelyekbe. Ennyiben tehát civil szervezetként tekintünk rájuk, számítunk munkájukra, s bár semmilyen, a civil szervezetek számára biztosított támogatást nem teszünk számukra hozzáférhetővé, a civil pályázati rendszerbe történő beépítésükkel és a pályázatok koordinációjával hatékonyabbá tesszük a pályázati pénzek civilek számára történő elosztását is.

3. Az önkormányzat civil politikája

A civil politika többjelentésű szóösszetétel. Jelen esetben a civil szervezetekkel kapcsolatos tervek, intézkedések összességét értjük alatta. Az önkormányzat civil politikája ennél fogva nem más, mint az önkormányzat civil szervezetekkel kapcsolatos terveinek, intézkedéseinek összessége.¹⁰

Bár a mindennapok átpolitizálódásával a politika szó pejoratív jelentésárnyalatot kapott, a civil politika mindenképpen pozitív tartalommal bír. A politika léte ugyanis magától értetődően koncepciót, terveket követel és e tervek, elképzelések ütköztetését, amelynek során egy közös, a többség által magáénak érzett álláspont kialakulhat. Ha egy döntéshozó szerv a civil szektorral kapcsolatban ilyen tervekkel rendelkezik és ezekkel a nyilvánosság elé lép, az mindenképpen üdvözlendő. Az alábbiakban röviden áttekintjük, hogy mi készíti a közigazgatást a civil szervezetekkel való együttműködésre, és ebből milyen előnyei származhatnak, majd az együttműködés kialakítását egy konkrét példán, Budapest XVIII. kerületében is megvizsgáljuk.

3.1. Igény a közigazgatásban a civil szférával való együttműködésre

A rendszerváltás nyomán újjáéledő civil szektorral hosszú éveken keresztül sem a kormányzat, sem az önkormányzatok nem tudtak mit kezdeni. A szemléletváltást a szolgáltató közigazgatás eszménye, illetve az európai uniós csatlakozásra történő felkészülés hozta meg. Központi és helyi szinten közel egy időben kezdtek foglalkozni a civil szervezetek szerepével, és egyáltalán a civil szektorban rejlő kihasználatlan erővel, energiával, tudással.

Kormányzati szinten 1998 után a Miniszterelnöki Hivatalon belül létrejött a Civil Kapcsolatok Főosztálya,¹¹ majd fokozatosan megjelentek a minisztériumokban a civil referensek,¹² akik megkezdtek a kapcsolatfelvételt a tárca feladataihoz kapcsolódó tevékenységi körű civil szervezetekkel. Az ezredforduló után – a civil szektor súlyának növekedését jelezve – a MeH főosztálya mellett civil szektorral kapcsolatos feladatokat kapott az Esélyegyenlőségi Kormányhivatal, amelynek vezetője már miniszterként jelenítette meg a civilek igényeit a kormányban. Az Esélyegyenlőségi Kormányhivatal később a kimondhatatlan nevű – a köznyelvben egyszerűen csak „Göncz Kinga Minisztériumként” emlegetett – ICSSZEM részévé vált. E szervezeti változásokkal egyidejűleg a civil szervezetek jelentősége jogszabályi szinten is elismerésre került. A kormányzat elsősorban támogatási rendszer kidolgozásában volt érdekelt, amely a Nemzeti Civil Alapprogramról szóló 2003. L. törvénnyel és annak végrehajtási rendeletével meg is valósult. Anyagi téren lépett tovább a kormány a 2005. július 5-én elfogadott, a közérdekű önkéntes munkáról szóló 2005. évi LXXXVIII. törvénnyel, illetve az egész társadalom – és ezen belül a civil szervezetek – erejét növelte az európai színvonalú, az elektronikus információszabadságról szóló 2005. évi XC. törvénnyel. Nem valósult meg azonban – még elképzelés szintjén sem – az annyiszor hangoztatott országos civil érdekképviselet, sőt a 2002-es kormányváltástól a pártok veszélyes kísérletét láthatjuk, amint politikájuk mentén civil szervezeteken keresztül próbálnak támogatókat szerezni.¹³ Ez a többek által valószínűleg a „modern, XXI. századi kampány” egyik elemének nevezett módszer alapjaiban rengetheti meg a még nem teljesen megszilárdult civil szektort.¹⁴

Az önkormányzatoknál ugyancsak 1998/1999 táján kezdtek el gondolkodni a civil szervezetek helyi szerepéről, az önkormányzattal való kapcsolatokról.¹⁵ A kezdeti

elképzelések általában eseti jellegű pénzosztásra szorítkoztak. A képviselő-testület – a helyi civil szektorról készült nyilvántartás híján – az éppen felbukkanó, az általa ellátott tevékenységgel az önkormányzat feladataihoz illeszkedő civil szervezeteknek juttatott aktuális programjaikhoz támogatást. Az már némi tudatosságra vallott, ha az önkormányzat a civil szervezeteket egy-egy program, települési rendezvény megvalósításába is bevonta. A következő lépcsőfokot az együttműködési megállapodások kötése jelentette. Erre akkor kerülhetett sor, amikor az önkormányzat vezetése felismerte, hogy egy közfeladat megvalósítása civil szervezet bevonásával is sikeresen megoldható – sőt, ez a lépés költségmegtakarítást is eredményezhet. E megállapodások kezdetben a szociális szektorra szorítkoztak, ma már azonban több önkormányzatnál kiterjednek az egészségügyre, kulturális, közművelődési feladatok ellátására. Néhány településen azonban ennél is tovább mentek. Az ezredforduló táján egyes önkormányzatok – élve az Alkotmányban biztosított rendeletalkotási joggal és elismerve a helyi civil szervezetek település életében betöltött jelentős szerepét – minden települési civil szervezetre kiterjedően, egységes elvek szerint, az esélyegyenlőség alapján működő pályázati rendszert hoztak létre. A pályázati rendszer révén az önkormányzatok egyre több civil szervezettel kerültek kapcsolatba, ez pedig maga után vonta egy új önálló munkakör, a civil referensi státus létrehozását a polgármesteri hivatalon belül, illetve annak végiggondolását, hogy – a támogatáson kívül milyen más előnyöket nyújthat az együttműködés az ebben részt vevő feleknek.

Az önkormányzat oldalán ilyen előny a demokrácia kiteljesítése, a nyilvánosság megteremtése. A civil szervezetek ugyanis állampolgárokat, helyi lakosokat tömörítő szervezetek. Véleményük kikérése, döntéshozatalba történő bevonásuk magának a lakosságnak a meghallgatását jelenti. Ráadásul a civil szervezetekkel való kapcsolattartás sokkal hatékonyabbnak tűnik olyan régebbi formáknál, mint a közmeghallgatás vagy a lakossági fórum. Látszatra az eredmény ugyanaz: egy civil fórumon sem biztos, hogy harmincnél több embert találunk, de ez a harminc ember jó esetben harminc szervezetet, tehát minimum háromszáz embert képvisel.

További előny az önkormányzatok számára a civil szervezetek kötelező, illetve önként vállalt feladatok ellátásába történő bevonása. Ez a feladatátvállalás együttműködési szerződés keretében működik.¹⁶

Az önkormányzat kommunikációját, a lakosság informálására tett erőfeszítéseit a civil szervezetek szintén nagyban megkönnyíthetik. A civil szervezetek ugyanis kitűnő információs transzferképességgel rendelkeznek. Bármilyen adat, hír egy civilek részére szervezett fórumon keresztül gyorsabban terjed el a lakosság körében, mint mondjuk interneten, tévén vagy helyi – általában havi rendszerességgel szerkesztett – újságon keresztül. Ráadásul a civil szervezetek – egyébként másodlagos – hírvívó képességének felhasználása a más kommunikációs csatornák költségeinek töredékébe kerül.

A fentiek tükrében egyértelműnek tűnik, hogy az önkormányzatoknak megéri, sőt elemi érdekük is a civil szervezetekkel való kapcsolatfelvétel és együttműködés.

Ám mi a helyzet a másik oldalon? Egyenlőtlenségről, a civil szektor önkormányzatok általi kihasználásáról lenne szó? Korántsem.

A civil szervezetek mindig egy vagy több tevékenység végzésére alakult, ehhez kapcsolódó célok megvalósítására törekvő személyeket tömörítő szervezetek. Mint a bevezetőben is említésre került, a civil szervezetekben pluszerő, kreativitás, munkakedv és – nem utolsósorban – lokálpatriotizmus rejlik. Céljaik több esetben egybeesnek az önkormányzat céljaival, feladataival. Általában jobban ismerik a helyi adottságokat, mint a közigazgatás helyi szervei, ennél fogva olcsóbb és hatékonyabb megoldási alternatívákat is fel tudnak vonultatni, ezek támogatottságát is képesek felmérni, biztosítani. E célok megvalósításához csupán a pénz hiányzik, még az NCA felállítása után is. A civil szervezetek egy jelentős része ugyanis nem közhasznú szervezet, ezen belül pedig jó részük egy település kisebb közösségét érintő problémák megoldására vagy célok elérésére alakul. E célok, feladatok megoldása azonban az önkormányzatra is tartozik, hiszen a célok és feladatok a lakosokat s így azok közösségét, az önkormányzatot is érintik. Így – a közös célok mentén találkozik – elsősorban a helyi civil szektor az önkormányzattal mint elsődleges támogatóval.¹⁷ A civil szervezetek haszna tehát a kapcsolatból a támogatás, amely többfajta lehet: anyagi, természetbeni vagy egyéb jellegű.

Másrészt előnyként jelentkezik a civilek oldalán az információhoz való hozzájutás. Helyi szinten az önkormányzat információs monopólium. Ezek egy részét azonban tovább kéne adnia, hiszen a lakosságot érintő hírekről, adatokról van szó, amelyek magukban mit sem érnek. Ilyenek például a pályázati lehetőségek, az új jogszabályok, fejlesztési információk. Ezek a civil szervezeteket szintén érintik, de önerőből a rájuk vonatkozó információ töredékéhez jutnak csak hozzá. Szervezett formában, bejártatott csatornákon azonban a hatékonyság többszörösére növelhető. Az információ hatalom, a vele való rendelkezés magabiztossá tesz. Ez vonatkozik a civilekre is – hiszen információ birtokában megalapozottabb döntéseket hozhatnak, gyorsabban, kevesebb költséggel intézhetik ügyeiket, ami idő- és energiamegtakarítást tesz lehetővé.

Pénz és információ tehát a civil szervezetek jussa az önkormányzattal való együttműködésből. Ezek az előnyök megfeleltethetők az önkormányzati oldal nyereségének. Ennél fogva a két szektor szükségszerűen együttműködésre van utalva, a kérdés csupán az, ki mikor ismeri fel ennek jelentőségét.

3.2. A civil politika hajnala Pestszentlőrinc-Pestszentimrén

Budapest XVIII. kerület Pestszentlőrinc-Pestszentimre önkormányzata már a rendszerváltástól törekszik a helyi civil szervezetekkel való együttműködésre. A tervezést nagyban megkönnyítette, hogy 1994-től – immár harmadik ciklusban – dr. Mester László a kerület polgármestere. Az elmúlt tizenöt év alatt a XVIII. kerületi önkormányzat szintén végigjárta az előző pontban vázolt lépcsőket: először csak a látókörébe került szervezetek egyes rendezvényeit, programjait részesítette eseti támo-

gatásban,¹⁸ majd egyes önkormányzati rendezvények szervezését adta át civil szervezeteknek.¹⁹

Az önkormányzat már a kilencvenes évek közepétől elkezdte vizsgálni a civil szervezeteknek történő feladatátadás lehetőségét. Az együttműködési szerződések száma 1994–2003 között kilencre²⁰ emelkedett.

Az önkormányzat a civil szektorral kapcsolatban két cél megvalósítására törekedett: támogatás biztosítására, illetve civil fórum létrehozására. A támogatás biztosítását a kilencvenes években elsősorban közalapítványokon, illetve a képviselő-testületen keresztül próbálták megoldani. A támogatás elvei, az eljárás szokásjogon alapult, illetve alakult ki. Később e szokásjog nagy részét – áttekinthetősége és elfogadottsága miatt – beépítettük a civil támogatási rendeletünkbe.

Egy állandó civil fórum összehívása, amely egyrészt a polgármester munkáját segíti, másrészt pedig a civil szektorral kapcsolatos kérdéseket vitatja meg, szintén régen szerepelt az önkormányzat tervei között. 1995-től kezdve a polgármester több fórumot is összehívott. A polgármester tanácsadó testületeként működő, közéleti személyekből álló ún. magisztrátusba több kerületi civil szervezet képviselőjét is beválasztották. A civilekkel való kapcsolatfelvétel, a kerületi civil szektor megismerése érdekében a polgármester egy helyi alapítványt kért fel a település civil szektorának felmérésére, majd pár évvel később az önkormányzat maga látott neki a helyi civil szektor átfogó vizsgálatának.

3.3. A civil referens szerepe és feladatai

A civil referens nem más, mint az önkormányzat köztisztviselője, akinek legfontosabb feladata a civil szféra és az önkormányzat közötti kapcsolattartás. Az önkormányzatok civil politikájában az egyik mérföldkő a civil referensi státusz létesítése. Megjelenik ugyanis egy kézzel fogható személy, akinek a nevében is benne van, hogy csak a civil szervezetek érdekében működik.

E tény felismerése még ma, 2005-ben is sok önkormányzatnál okoz gondot. A 23 budapesti kerület közül csak mintegy hétben működik önálló civil referens, a többi helyen valamely más munkakör – gyakran a sajtóreferens – mellé telepítették a civilekkel való kapcsolattartás feladatait. A civil referensi találkozókön problémaként merült fel, hogy mi is pontosan egy civilekkel foglalkozó önkormányzati munkatárs feladata. Ha a budapesti példákat tekintjük át, több, különböző, civil szektorral foglalkozó személyt láthatunk egy önkormányzaton belül. A polgármesteri hivatal szervezeti ábráját nézve pedig azonnal következtethetünk arra, hogy az adott önkormányzat mennyire is veszi komolyan a helyi civil szektorral való kapcsolattartás Ötvben is említett feladatát.

Nézzük először azonban a lehetséges személyeket. A civil ügyekben kompetens személy három megjelenési formája egy polgármesteri hivatalban: a társadalmi kapcsolatokért felelős alpolgármester, a civil tanácsnok és a civil referens. Negyedikként említhető még – hivatalon kívül – a civil ház vezetője.

A társadalmi kapcsolatokért felelős alpolgármester szerepe kettős: a hivatalban – mint a polgármester képviselője az adott területen – ő a csúcsszerv a civil kérdésekben: a civil politika elvi és gyakorlati problémáinak megoldásában. Közvetlenül vagy közvetve mind a civil referens, mind a civil ház vezetője neki felelős. Másrészt viszont – mint önkormányzati képviselő – ő jeleníti meg a települési civilek véleményét, érdekeit a képviselő-testületben.

Több helyen a civil érdekek képviselőjére a képviselő-testület *civil tanácsnokot* választott (pl. Bp. VI., XI. kerület). A civil tanácsnok tisztán politikai érdekképviseletet lát el, ő a civilek lobbistája a testületben. Esetenként összedolgozik – pályázatok előterjesztése, együttműködési megállapodások megkötése, civil koncepció kidolgozása – a civil referenssel, illetve ilyenkor a referens szakmai előkészítő munkájára támaszkodik.

A civil referens a polgármesteri hivatal köztisztviselője, bár létezik még kerület, ahol megbízással látja el feladatát. Általában a polgármesteri kabinetben helyezkedik el a polgármester civil szervezetekkel való kapcsolattartójaként, civil rendezvények képviselőjeként. Épp e reprezentációs funkciójából következően több helyütt (pl. Csepel) a sajtóreferens látja el a civil referens feladatait is. A polgármesteri kabinet mellett a civil referens gyakran az ifjúsági, sport- és kulturális ügyekkel foglalkozó iroda tagja. Ez – a kevésbé politikai funkció – szintén érthető, hisz a települési civil rendezvények koordinálása, valamint a sportegyesületek felügyelete elég erősen köti a referenst ehhez az irodához is (pl. Pécs, Kaposvár). Előnye továbbá ez utóbbi megoldásnak, hogy kiváltható vele a külön sport- és külön ifjúsági referens, tehát valamilyen központosítása a civil ügyeknek közigazgatási vonalon leginkább így vihető végig, bár a civil referens itt csupán ügyintéző.

A polgármesteri kabinetbe, titkárságra osztott civil referens feladatköre ezzel szemben inkább – a részterületekre kinevezett referensek számától függetlenül – az egységes települési civil politika kidolgozása és a részterületek ügyintézői munkájának koordinálása, afféle civilügyi vezetés megvalósítása a polgármester, illetve még inkább a társadalmi kapcsolatokért felelős alpolgármester irányítása mellett.

Megjegyzendő, hogy a civil referens csak egy állomás a civil érdekképviseleti szervek kiépítésének folyamatában, és a civil ügyekkel kapcsolatos, kezdetben generális feladatköre később sok részfeladatra szakadva, amelyek más-más személyek hatáskörét fogják képezni, leszűkül a kapcsolattartásra, a civil nyilvántartás karbantartására és a reprezentációra. Röviden: az idő múlásával, az intézményrendszer kiépülésével párhuzamosan szükségszerűen végbemegy egyfajta profiltisztulás a civil referens munkakörét illetően. Éppen ezért úgy tűnik, hogy a civil referens munkakörének meghatározásánál két feladatkör megjelölése a legfontosabb. A XVIII. kerületi civil koncepciót idézve: „A civil referens az önkormányzat köztisztviselője, feladata a civil szféra és az önkormányzat közötti kapcsolattartás, a civilekkel kapcsolatos intézményrendszer kiépítésében való tevékeny részvétel.”²¹ Az önkormányzatok vezetésének be kell látnia, hogy az önkormányzat–civil szféra közti együttműködés sikerre elsősorban a civil referens hozzáállásán és -értésén múlik. Elengedhetetlen állan-

dó jelleggel, köztisztviselőként való foglalkoztatása, és érdemes minél nagyobb teret engedni – civil szervezetekkel egyeztetett – elképzelései megvalósításának, aminek eredményeképpen kiépülhet a civil szervezetekkel kapcsolatos intézményrendszer az adott településen. Ennek garanciája a Polgármesteri Kabinetben való elhelyezése.

Szólnunk kell még a civil ház vezetőjéről. Már egyre több kerületben ismerik fel ezen intézmény létrehozásának szükségességét, és alakítanak ki – igaz, félmegoldásként – civil házat művelődési házakból. Itt csupán annyit jegyeznek meg, hogy a civil ház vezetője, aki általában közalkalmazott, lesz az, aki a civil referenstől az intézményhálózat kiépítése után a referens munkakörének többségét – így a kapcsolat-tartás nagy részét is – átveszi.²²

Végigtekintve a települési civil szektorral foglalkozó személyek feladatkörét és jogállását, egyértelműen látható, hogy a középpontban a „*profiltiszta*” civil referens áll. Feladatai közül a kapcsolattartás nem igényel bővebb magyarázatot, viszont a civil intézményrendszer kiépítésében való részvétel legjobban a civil koncepció bemutatása révén értelmezhető.

3.4. A civil koncepció megalkotása Pestszentlőrinc-Pestszentimrén

A civil koncepció nem más, mint „*a civil szféra és az önkormányzat kapcsolatát, partneri viszonyát rögzítő, a képviselő-testület által jóváhagyott dokumentum, amely afféle szándéknyilatkozatként tartalmazza az önkormányzat közép- és hosszú távú civil politikájának főbb elemeit*”.²³ A XVIII. kerületi civil koncepció fogalom meghatározása egyértelművé teszi, hogy az önkormányzat és a települési civil szektor közötti együttműködés (pontosabban: az egyenrangú felek közti együttműködést sugalló partnerség) alapköve a civil koncepció elkészítése. Ez azonban nem mehet végbe a civil szervezetek véleményének megismerése, kikérése nélkül. A vélemények megismeréséhez azonban először meg kell ismernünk a civil szektor résztvevőit.

A legelső lépés az együttműködés felé a kerületi civil szektor lehető legteljesebb felmérése. A XVIII. kerületben erre több mint fél évet szántunk. 2004. január 1-jétől 2004 szeptemberéig gyűjtöttük az adatokat, ismerkedtünk. A tisztánlátás érdekében még első lépésként kapcsolatba léptünk a KSH-val, hogy a náluk szereplő adatokat megismerve egyáltalán tudjuk, hogy kiket is keresünk, és körülbelül hány civil szervezetet is kell felkutatnunk.²⁴

A civil nyilvántartásba a fentebb már ismertetett civil adatlappal lehet bejelentkezni. Első lépésként kiküldtük tehát az adatlapot a KSH listájában szereplő szervezetekhez, illetve jól látható helyen, az újonnan indult önkormányzati portál külön e célra létrehozott civil oldalán letölthetővé tettük. A civil koncepció elkészítésekor, az előkészületek során két feltételt határoztunk meg:

- a civil szervezetekkel való kapcsolatfelvétel csak akkor lehet sikeres, ha a civilek látják, hogy az önkormányzat valóban komolyan veszi őket,
- ebből következik, hogy a civil koncepciót nem mi fogjuk elkészíteni, hanem a civil szervezetek. Életidegen ugyanis az a közigazgatásban még ma is igen el-

terjedt szemlélet, hogy a „*Hivatal mindent jobban tud*”. Ebben az esetben például még azt sem tudtuk, kiket is keresünk, nemhogy azt, hogy ők mit is akarnak. Bízunk benne, hogy ha jelentkeznek, elmondják majd ők maguk. Mi pedig ezt megvizsgálva igyekszünk a lehető legjobban alkalmazkodni az elképzeléseikhez, és ennek megfelelően kialakítani egy civil intézményrendszert.

A civil koncepció elkészítését tehát magukra a civilekre bíztuk. Véleményük megismerésére három módszert választottunk: *kérdőív*, fórumok és személyes beszélgetések. 2004 februárjában készült el civil kérdőívünk első darabja.²⁵ Ezen olyan témaköröket érintettünk, mint civil támogatási rendszer, civil érdekképviselet, civil ház, önkormányzat és civil szervezetek kommunikációs csatornái, e-ügyintézés a civil ügyekben és ennek háttere. A kiküldött kb. 70 kérdőívből 35 érkezett vissza, ezek tartalma alapján állt össze a koncepció gerince. A kérdőívre adott válaszok és a civil adatlapok képezték az első fejezetben található statisztikák alapját.

Személyes beszélgetést majdnem mindegyik civil szervezettel folytattam. Mivel hozzám ügyfélfogadási időn kívül is be lehetett jönni, ezt sokan meg is tették. Így – egyedi problémákat megismerve – tudtunk általános elveket kikristályosítani. E beszélgetések eredménye jórészt már az októberre elkészült civil rendeletbe is beépítésre került.

A *fórumok* célja az eredmények kommunikálása és megvitatása volt. 2004. május 1–október 1. között négy fórumot tartottunk: május 1-jén, augusztus 23-án, szeptember 5-én és szeptember 21-én. A civilek minden találkozó előtt megkapták az aktuális anyagokat, így volt miről vitatkozni. Külön szerencsénknek tartjuk, hogy szeptember 5-én, a SzeptemberFeszt alkalmából polgármester úr meghívására kerületünkbe látogatott Göncz Kinga miniszter asszony, akivel alkalmunk nyílt ismertetni a civil koncepció és a civil rendelet tervezetét.

A civil koncepció végleges tervezete így 2004 októberére elkészült, ám közben újra átgondoltuk az egyházak, a civil szervezetek és az önkormányzat kapcsolatát, a felek egymáshoz való viszonyát, és önálló, a kerületi egyházak támogatásáról szóló vitaanyag és rendelettervezet elkészítésébe és véleményezésébe fogtunk,²⁶ így csak novemberben fogadta el az előterjesztést a képviselő-testület.

3.5. A XVIII. kerületi koncepció pillérei

A civil koncepció hat fejezetből áll. Végén – mellékletként – található az e tanulmányhoz készített diagramok korábbi változatai. A koncepció első fejezete az önkormányzat és a civil szektor együttműködésének célját és előnyeit vázolja. A második fejezet fogalom meghatározásokat tartalmaz. E részekkel – az első-második fejezettel, illetve a melléklettel – az önkormányzat célja a közérthetőség, a kiszámíthatóság és az információadás deklarálása volt.²⁷

A civil koncepció e filozófia jegyében négy pilléren nyugvó együttműködést vázolt fel. A pillérek a következők: 1. civil támogatási rendszer, 2. civil érdekképviselet,

3. kommunikációs csatornák az önkormányzat és a civil szektor kapcsolatában, 4. civil ház.

3.5.1. A civil támogatási rendszer

Az első pillér egy civil támogatási rendszer – voltaképpen *helyi szintű NCA* – kiépítése. Ez annyit tesz, hogy minél szélesebb nyilvánosság mellett, a civil szervezetek véleményét kikérve, politikailag semleges módon, esélyegyenlőség alapján, több lábon álló rendszeres támogatási lehetőséget biztosítunk helyi szinten a civil szervezeteknek. E támogatási rendszer kezdettől fogva *szubszidiárius jelleggel*, az NCA primátusát elismerve került kialakításra.²⁸

Nézzük, mit is jelentenek az egyes fogalmak a civil támogatási rendszer fenti meghatározásánál. *Minél szélesebb nyilvánosság*: megteremteni annak a lehetőségét, hogy a civil szervezetek mellett a lakosság is lássa, hogy mire ad pénzt civil támogatás címszó alatt az önkormányzat. Éppen ezért csak pályázati rendszerben juttatható pénz a civileknek.²⁹ A pályázat nyilvános, közzétesszük a helyi lapban és az önkormányzati portálon. A pályázati kiírást, miként a támogatásra javasolt szervezetek listáját a képviselő-testület Testületi-Ügyrendi-Koordinációs Bizottsága véleményezi.³⁰ Az eredmények az interneten a döntéstől számított öt évig elérhetőek.³¹ Az elszámolásokat a képviselő-testület Pénzügyi és Költségvetési Bizottsága véleményezi, és késedelmes vagy hiányos elszámolás esetén dönt a rendelet által meghatározott szankciók alkalmazásáról.³²

A civil szervezetek véleményének kikérése nem jelent mást, mint hogy a szervezetek beleszólhassanak a Civil Alap felhasználásába, illetve a benyújtott pályázatok elbírálásába. A Civil Alap felhasználásáról a polgármester kikéri a Civil Kerekasztal véleményét. A Civil Alapra benyújtott pályázatokat pedig a Civil Kerekasztal egyes műhelyei által választott tagokból álló Civil Tanácsadó Testület véleményezi. E testület egyébként véleménye megalkotásakor több szempontot is mérlegel: így a pályázat közérdekűségét, megvalósíthatóságát, arányosságát és az előző pénzekkel való elszámolás megtörténtét.³³

Politikailag semleges módon kell az egész eljárást lefolytatni, különben rövid idő alatt alááshatjuk az egész civil szektor biztonságát. Éppen ezért a pályázati eljárást a képviselő-testület helyett a polgármesterhez mint pártok felett álló, az egész települést képviselő személyhez rendeltük. A polgármester írja ki a pályázatot, és ő dönt a Civil Pályázati Alap felosztásáról.³⁴ Ő továbbá a Civil Kerekasztal elnöke is,³⁵ így a kerekasztal által előterjesztett javaslatokat ő terjeszti a képviselő-testület elé. Bár egyes önkormányzatoknál önálló bizottság foglalkozik a civil pályázatok elbírálásával, mi pont a civilek érdekében nem kívántuk ezt a struktúrát a XVIII. kerületben is meghonosítani. Még a pályázati eljárás különös esetét képező együttműködési megállapodással rendelkező civil szervezetek esetében, amelyeknél a pályázatról a képviselő-testület dönt, nem egyszer előfordult, hogy a pénzösszeg nagysága szakmai szempontok helyett politikai játékszerré vált. Ez a két választás közti kötél-

húzás előrevetíti annak a lehetőségét, hogy egy választási évben akár az egész pályázati rendszer megbénulhat kisztílű politikai csatározások miatt – ez pedig ellenében áll önkormányzatunk civil politikájának két alapelvevel: a stabilitással és a kiszámíthatósággal.

Esélyegyenlőség alapján kell a helyi önkormányzati támogatást a civil szervezetek számára elérhetővé tenni. Ez nálunk annyit jelent, hogy minden, a bíróság által a pályázat kiírása előtt egy évvel bejegyzett egyesület vagy alapítvány, amelynek székhelye a kerületben van vagy itt működik, illetve minden civil közösség, amely a pályázat kiírása előtt három évvel megalakult és a kerületben működik, indulhat az önkormányzat által kiírt pályázatokon.³⁶ Tehát a helyi civil szervezeteket kívánjuk támogatni, minden további kötöttség – jogállás, anyagi helyzet stb. – nélkül.

A támogatási rendszer újítása, hogy *több lábon álló rendszeres támogatási lehetőséget* biztosít a település civil szektorának.³⁷ A civil szervezetek ugyanis három helyről juthatnak pénzhez az önkormányzaton belül: elsősorban a Civil Pályázati Alapból, másodsorban az öt önkormányzati közalapítvány által kiírt pályázatok révén, illetve harmadrészt az együttműködési megállapodással rendelkező civil szervezetek az együttműködési szerződésben rögzített célok megvalósítására, feladatok ellátására a képviselő-testülettől. A civil szervezetek egyszerre több helyre, illetve a Civil Alapon belül is több pályázatot nyújthatnak be, tekintettel arra, hogy a Civil Pályázati Alap működési és programfinanszírozási keretekre bomlik.

A támogatás fontos kulcsszava a rendszeresség. Az önkormányzat minden, civilekkel kapcsolatos intézkedésekor *három alapelvet* vesz figyelembe: *kiszámíthatóság, nyilvánosság, objektivitás*. A kiszámíthatóságban viszont további két fogalom rejlik: a *stabilitás* és a *rendszeresség*. Ezek határozzák meg az önkormányzat civilpolitikáját.

A támogatási rendszer a támogatások több formáját ismeri. A fentiekben a pénzügyi támogatás anyagi és eljárási szabályai kerültek kifejtésre. A civil koncepció ismeri továbbá a *természetbeni* és *egyéb támogatási formákat*.

A természetbeni támogatás két fajtája a következő: eszközök rendelkezésre bocsátása, valamint irodai szolgáltatások civil kártya révén történő kedvezményes biztosítása. Az előbbi esetben „*az önkormányzat a civil szervezetek támogatásába bevonja az önkormányzat vagy intézményei tulajdonában álló, nélkülözhetővé vált tárgyi eszközöket. Ezeket az önkormányzat pályázat útján vagy anélkül a kerületi civil szervezeteknek ajándékozza vagy ingyenesen használatukba adja.*” A civil kártya pedig nem más, mint a kerületi, regisztrált civil szervezetek számára az önkormányzat által kibocsátott kártya, amelynek birtokosa a kijelölt intézményekben egy bizonyos limit erejéig ingyenesen vagy kedvezményesen férhet hozzá az irodai jellegű szolgáltatásokhoz.³⁸

Az egyéb támogatás elnevezésénél fogva is sokrétű kedvezményeket takar. Ilyen a civilnap megrendezése,³⁹ civildíj, illetve vállalkozók a civilekért díj⁴⁰ alapítása, civilsátor állítása az önkormányzati rendezvényeken,⁴¹ pályázatfigyelés, magyar–magyar kapcsolatok kiépítésének támogatása,⁴² civilnyilvántartás nyomtatott formában történő kiadása és ingyenes hozzáférhetővé tétele.

3.5.2. Helyi szintű civil érdekképviselés

Bár országos szinten megvalósítása késik, önkormányzatunk helyi szinten elkötelezte magát az érdekképviselés szerveinek létrehozására. A civil érdekképviselési formákat e helyen két szempontból érdemes vizsgálni: megkülönböztethetünk külső és belső, valamint közvetlen és közvetett képviselést.⁴³ *Külső érdekképviselési intézménynek* a hivatal szervezetén kívüli, belsőnek a hivatalon belüli személy vagy szerv tekintendő. Így külső érdekképviselési szerv XVIII. kerületben Pestszentimrei Városrész Önkormányzat (PVÖ), míg *belső* a civil referens és a társadalmi kapcsolatokért felelős alpolgármester. Hasonló jellegű csoportosítás végezhető el a közvetlen és közvetett képviselés fogalompár alapján.⁴⁴ Civil ügyeknél *közvetlen képviseléként* határozhatjuk meg a civil kerekasztalt, amely legáltalánosabb formájában minden civil szervezet számára lehetőséget nyújt a véleményformálásra és érdekeinek képviselésére. *Közvetett képviseléként* működhet például az önkormányzati pályázatok elbírálásánál a polgármestert segítő Civil Tanácsadó Testület, amelynek tagjait a kerekasztal egyes műhelyei delegálják, illetve a 4 – pestszentimrei székhelyű civil szervezet által – delegált civil képviselővel működő PVÖ.⁴⁵ A külső és belső, érdekképviselést ellátó személyekről fentebb más esett szó.

Fontosabb azonban e helyütt a Civil Kerekasztal és műhelyei jogállásának és működésének ismertetése. Budapest XVIII. kerület civil koncepciója a következőképpen fogalmaz: „A kerületi civil szervezetek érdekeinek, véleményének közvetlen képviselését a civil kerekasztal valósítja meg, amelyet az önkormányzat a civil koncepció elfogadásától számított három hónapon belül kíván első ízben összehívni. A kerekasztal a kerületi civil szervezetek véleménynyilvánító, egyes esetekben döntéshozó fóruma. Elnöke a polgármester, titkára a civil referens. Teljes jogú tagként vehetnek részt munkájában a kerületi civil szervezetek, rajtuk kívül az egyes üléseken állandó⁴⁶ és eseti meghívottak is jelen lehetnek. Az ülések nyilvánosak, azokról a titkár jegyzőkönyvet készít. A civil kerekasztal üléseit az ügyrendje szerint évente legalább kétszer, illetve szükség szerint tartja.”⁴⁷ Az önkormányzat tervei szerint a kerekasztal állandó kapcsolattartó, érdekképviselési szervként az eddigi ad hoc fórumok helyére lép. Azt szeretnénk, ha a kerekasztal a lehető legtöbb, civil szervezeteket érintő kérdésben állást foglalna, tanácsaival segítve az önkormányzat és a polgármesteri hivatal munkáját. Másfelől viszont a civil szektor megerősödését elősegítő intézményként tekintünk rá, mert bízunk benne, hogy a közös véleményalkotás, egymás megismerése az eddig szétszórta, magában működő civil szervezetek egymásra találását, közös programok, pályázatok készítését is elősegíti majd.

A kerekasztalt pontosan három hónappal a koncepció elfogadása után, 2005. január 26-án hívtuk össze először.⁴⁸ Első ülésén a kerekasztal ügyrendet fogadott el, amelyben vázolta működése legfontosabb keretszabályait. Az alakuló ülés kilenc kisebb, tevékenységi kör szerinti munkacsoport, ún. műhely megalakulásáról döntött. Ezek közül júniusig kettő, szeptember végéig hét állt fel.⁴⁹

A műhelyek átjárhatóak, bármely szervezet tetszése szerint vesz részt munkájukban. A műhelyek megalakításának célja kettős: egyrészt szűkebb közösség hatékonyabban működik, és a hasonló tevékenységi körű szervezetek nagyobb eséllyel találhatnak közös pontokat egymás tevékenységében, mint a kerekasztal esetében. Ezt az egymásra találást célzottan a *Nemzeti Civil Alapprogram Civil Önszerveződés, Szakmai és Területi Együtműködés Kollégiuma* által kiírt pályázatok révén is el kívánjuk mélyíteni. Az e pályázatokon való indulás – csakúgy, mint a műhely működése és ütemterve – a műhely magánügye. A civil kerekasztallal ellentétben, amely a kapcsolattartás fő fóruma, a műhelyek teljesen a civil önszerveződés mentén jönnek létre. Az önkormányzat csupán a műhelyekbe történő bejelentkezések regisztrálását, az alakuló ülés összehívását vállalta magára. Az alakuló ülések elnököt és delegáltat választottak, akik különböző módon tartják a kapcsolatot a polgármesterrel, a képviselő-testülettel, a civil referenssel, a civil kerekasztallal és a többi műhellyel.⁵⁰ Az önkormányzat képviselője ezután csak meghívás alapján vesz részt a műhely ülésén. A műhelyek ülései egyébként – a kerekasztal döntése alapján – nyilvánosak. A műhely éves munkájáról szóló beszámolót a műhely elnöke megküldi a kerekasztal titkárának, aki a kerekasztal ülésén ezt ismerteti.

Pár szót kell még szólni a delegáltak intézményéről. A műhelyek alakuló ülésén elnököt és delegáltat választottak. Az elnök megbízatása – tetszés szerint – egy vagy két évre, a delegálté félévre szól. Delegáltat a műhely több célból választhat: egyszer küld delegáltat a *Civil Tanácsadó Testület*be a pályázatokat véleményezőnek. E testületet a műhelyek egy-egy delegáltja, valamint a civil referens alkotja, elnöke a polgármester, helyettese a társadalmi kapcsolatokért felelős alpolgármester. Delegáltat küldhet a műhely a képviselő-testületnek a műhely tevékenységi körének megfelelő szakbizottságába, illetve a Polgármesteri Hivatal irodavezetőinek felkérése alapján egyes – tevékenységi körüknek megfelelő – szakmai anyagok, koncepciók, előterjesztések véleményezéséhez. A Szociális és Esélyegyenlőségi Műhely például a Szociális Irodával közösen készítette el a kerületi Foglalkoztatáspolitikai Konceptió és Foglalkoztatáspolitikai Cselekvési Terv előterjesztését.⁵¹

Végezetül itt tesztek említést az egyik műhelyből kinőtt speciális intézményről, az *Idősügyi Tanács*ról. A Tanács az Idősügyi Műhely állandó meghívottakkal kibővített, speciális feladatokkal felruházott tanácsadó, illetve döntéshozó szerve.⁵² Elnöke a polgármester, társelnökét az idősek szervezetei maguk közül választották. Titkára a civil referens. A Tanács létrehozását indokolta az időseket tömörítő civil szervezetek nagy száma és különleges aktivitása. Hozzájárult ezekhez az adottságokhoz az önkormányzat azon elképzelése is, hogy a kerületi időseket képviselő szervezetet nem egy újabb önmagáért működő szervezetként, hanem – Budapesten egyedülálló módon – civil szervezetekre alapozott testületként kívánta létrehozni. Az Idősügyi Tanács tavasszal tartotta alakuló ülését, majd ezt követően véleményezte a kerület „*Idősbarát Önkormányzat díjjal*” kapcsolatban elkészített pályázatát, amelyet az ICSSZEM-hez nyújtottunk be.⁵³ A Tanács feladata még többek között egy idősek munkáját elismerő kitüntetés megalapítására teendő javas-

lattétellel, illetve az időseket érintő jogszabályok vizsgálata és ilyen tárgyú tervezetek véleményezése.

3.5.3. Kommunikációs csatornák az önkormányzat és a civil szektor kapcsolatában

A XVIII. kerületi önkormányzat felfogását a kommunikációs csatornák szerepéről az önkormányzati-civil együttműködésben a civil koncepció a következőképpen foglalja össze: „A kommunikáció a civil szervezetek és az önkormányzat közötti együttműködés kiemelkedően fontos pontja. A friss információk beszerzése, mind saját civil híreket tartalmazó orgánumok fenntartása a civil szervezetektől aránytalanul magas energiaráfordítást kíván. Az önkormányzat erejénél és az államszervezetben elfoglalt helyénél fogva a települések információs központja, minden kommunikációs csatorna végpontja. Az önkormányzat e kommunikációs monopóliumának felhasználásával, egyes kommunikációs csatornák civilek részére történő megnyitásával is részt kíván vállalni támogatásukban: a kerületi civil szervezetek megerősítésében, egymásra találásának ösztönzésében.”⁵⁴ Éppen ezért törekszik önkormányzatunk minél több kommunikációs csatornát a civil szervezetek részére megnyitni, számukra biztosítani. E munkát hosszú távú – többéves – folyamatként fogjuk fel, amelynek célja, hogy a kezdetben önkormányzati támogatással létrejövő fórumok, információs kezdeményezések végül a helyi civil szervezetek által működtetett önálló, a kerület életét színesítő hírforrássá váljanak. Az önkormányzat a civil szektor kommunikációját a következő formákban kívánja segíteni: 1. internet, 2. nyomtatott sajtó, 3. televízió, 4. mobilkommunikáció, 5. egyéb formák.

Az interneten a kezdő lépést az önkormányzati portál részeként működő *civil oldal* létrehozásával tette meg az önkormányzat. A civil oldal tartalmazza a helyi szervezetek adataiból összeállított civil adatbázist, ehhez kereső társul. A civil szervezetek adatai linkekről érhetők el, ezekre kattintva egy önálló felület tűnik elő, amellyel a civil szervezet maga rendelkezik. A civil referens segítségével az oldalra feltölthető aktuális információk, képek, felhívások. Voltaképpen e felület a civil szervezet saját oldalaként is működik. E forma kidolgozását azért tartottuk szükségesnek, hogy a saját honlappal nem rendelkező szervezetek is bemutatkozhatnak a nyilvánosság előtt, és a – nyilvánvalóan nagy forgalmú önkormányzati portál – segítségével minél szélesebb körben ismertethessék céljaikat, tevékenységüket. A civil koncepció a civil oldal további bővítését irányozza elő, ennek nyomán a civil szervezetek számára fontos *linkek, jogszabályok, nyomtatványok* összegyűjtését szeretnénk megvalósítani, illetve folyamatban van egy *internetes civil rendezvénytárhoz* kialakítása is. Terveink szerint a kibővült civil oldal az internet egyre népszerűbbé válásával s a lakosság körében való elterjedésével önállósulni fog majd olyan formában, hogy adatait, híreit a civil szervezetek maguk frissítik majd. Az internetnél kell megemlíteni az *email-szolgáltatásunkat*, amelynek segítségével az elektronikus levélcímmel rendelkező szervezetek címére rendszeresen küldünk ilyen formában is *pályázatokat*. A KET

hatályba lépésével egyidejűleg tervezzük *saját civil* pályázataink tekintetében is az *elektronikus ügyintézés* megvalósítását.

A *nyomtatott sajtó* tekintetében az önkormányzat több orgánummal rendelkezik. A civil szervezetek számára három – különböző gyakorisággal és adattartalommal megjelenő – periodikát tervezünk létrehozni. A Kerületi Kalauz mellékleteként a civil nyilvántartás adatait tartalmazó *Civil Kalauz* már 2004-ben megvalósult.⁵⁵ Tervezzük továbbá a Városkép mellékleteként egy *Civil Híradó* megvalósítását.⁵⁶ Harmadik tervünk egy önálló, a lakosság számára készített információs kiadvány megjelentetése.⁵⁷

A kerület évek óta rendelkezik *saját televízióval*, a bp18 csatornával. E zártláncú tévé eddig is közvetítette a kerekasztal üléseit és a fontosabb civil rendezvényeket, de ezek számának növekedésével a közeljövőben indokolttá válhat egy heti rendszerességű „*civil percek*” blokk műsorba iktatása, amelyben az aktuális programok ismertetése mellett az elmúlt időszak rendezvényeivel foglalkozó interjúk, riportok kapnának helyet. Terveink között szerepel a kerületi tévé bevonásával a civil szervezetek és egyházak 1%-os kampányának támogatása.⁵⁸ Itt említendő még a civil koncepció azon rendelkezése is, amely a *teletext* helyi civil szervezetek informálására történő felhasználását célozza.

Kerületünk már több éve élénjár a *mobilkommunikációs eszközök* közigazgatási célú felhasználásában. A civil koncepció általánosságban rendelkezik a sms-ben történő pályázatfigyelésről. A civil szervezetek pénzügyi támogatásának rendjéről szóló önkormányzati rendelet 2005 őszén testület elé kerülő módosítása a Civil Alapból kiírt pályázatok tekintetében 2006. szeptember 1-től lehetővé kívánja tenni a *hiánypótlási felhívás*, illetve a *pályázat eredményéről szóló értesítés* sms-ben történő megküldését.

Az *egyéb kommunikációs csatornáknál* egy idén ősszel induló kezdeményezést szükséges megemlíteni. Ez a *Civil Sarok*. E rendezvénysorozat keretében kerületünkbe kívánjuk invitálni a civil szektorral foglalkozó intézmények, cégek képviselőit, szakembereit. Az általuk tartott előadások célja a civil szektort érintő kormányzati-önkormányzati tervek, koncepciók, már elkészült, illetve előkészítés alatt lévő jogszabályok megismertetése a kerületi civil szervezetekkel, valamint e szervezetek kapcsolati tőkéjének bővítése. A *dr. Mester László polgármester kezdeményezésére induló* rendezvénysorozat első kézből származó információknak a civil szervezetek számára elérhetővé tételével kíván hozzájárulni a civil szektor megerősödéséhez.

3.5.4. A civil ház és ennek formái – törekvés egy civil ház létrehozására Bp. XVIII. kerületében

Egyetlen döntéshozó szerv sem gondolhatja komolyan a települési civil szektorral való együttműködést, ha nem gondoskodik civil ház létrehozásáról. A civil ház viszont nem csak nevet jelent – mint gondolja azt némely önkormányzat, amely egy művelődési házat átkeresztelve büszkén mutogatja fejlesztését –, hanem egy, a civil

szervezetek véleményének figyelembevételével kijelölt helyen létrehozott olyan komplex intézményt, ahol a civil szervezetek munkájuk végzése mellett otthont is találhatnak. Bizonyos értelemben tehát közösségi hely, mint egy művelődési ház, mégis jóval komplexebb annál. Miről is van pontosan szó?

A civil házaknak – elméletileg és az országban megvalósult példákra tekintettel – több formája lehetséges. Az egyes formák azonban nem eltérő megoldások, inkább a fejlődés különböző fokai, melyek az aktuális igények és anyagi eszközök függvényében kerültek megvalósításra, és amelyekből mindig tovább lehet lépni a következő fokra, illetve az egyes formák előnyei tetszés szerint kombinálhatóak. Ennek alapján a civil ház alábbi négy fajtáját különböztetem meg: 1. civil szoba,⁵⁹ 2. művelődési ház mint civil ház,⁶⁰ 3. civil szolgáltató központ, 4. civil ház.⁶¹

A civil ház formáinak áttekintését követően lássuk a XVIII. kerületi megoldást. A kerület vezetése – felmérve a civil ház megvalósításának szükségességét, a civil szektor ez utáni igényét, de ugyanakkor számolva a megvalósítás komoly költségeivel – pályázatok keresésébe fogott. Egy olyan, települési informatikai központtal ötvözött, jól megközelíthető *civil ház*at szeretnénk, amelynek kialakításához pályázat révén is kapnánk támogatást. A település szerkezetére tekintettel fontolóra vettük *civil szobák* kialakítását is a központtól távolabbi helyeken. A civil ház megvalósultáig a civil szervezetek irodai jellegű kiadásaihoz az önkormányzat a civil kártya létrehozásával kíván hozzájárulni. A civil házzal kapcsolatos elképzeléseket az önkormányzat a közeljövőben a Civil Kerekasztal ülésén kívánja megvitatni, és ennek fényében alakítjuk majd ki pályázati stratégiánkat.⁶²

4. A civil szektor és az önkormányzat közötti együttműködés céljai

A civil koncepcióban az önkormányzat konkrétan meghatározta a civil szektorral való együttműködés céljait. A célok között vannak eszmei célkitűzések, és az ezek megvalósulását elősegítő rövid, közép- és hosszú távú célkitűzések. Ezek felvázolása, írott formában való rögzítése, nyilvánosságra hozatala és állandó hangsúlyozása kiemelkedően fontos feladat, hiszen a célok ismerete nélkül a civil szektor nem tudja, mit is várhat az önkormányzattól. Az információhiány pedig bizalmatlanságot szül, emiatt pedig hosszú időre megrekedhet a párbeszéd a két fél között.

4.1. Eszmei célkitűzések

A civil koncepció az együttműködés eszmei céljait a következőkben jelölte meg: 1. a demokrácia elmélyítése, a mentális rendszerváltás folyamatának erősítése, 2. a közügyek intézésének demokratikusabbá, polgárközelibbé, átláthatóbbá tétele.⁶³ E célok megvalósításához azonban a civil szektor még nem elég erős – jelenlegi állapotában, bármennyire is szeretnénk, még nem egyenrangú partnere az önkormányzat-

nak. Mindezekre tekintettel az önkormányzat vállalta a helyi civil szektornak – a lehetőségekhez mérten – a rendelkezésre álló eszközökkel való támogatását.

4.2. Rövidtávú célok

Rövid távú – azonnali, illetve egy-két éven belüli – céljaink között három dolog szerepelt: 1. a kiszámítható, objektív, nyilvános helyi civil támogatási rendszer kidolgozása, 2. a civil szervezetek egymásra találásának elősegítése,⁶⁴ 3. a civil szervezetek és „természetes szövetségeik” összehozása.⁶⁵

4.3. Közép- és hosszú távú elképzelések

Középtávú elképzelés alatt három-négy év alatt megvalósítható terveket értünk. Ilyennek tartjuk a Civil Kerekasztal működésének megszilárdulását, kapcsolatai kialakítását. Erre mutatózó igény esetén szeretnénk felállítani pár, műhelyek közti *ad hoc munkacsoportot* a civil szervezetek javaslatainak kialakítására.⁶⁶ Ennyi idő alatt letisztulhat a civil érdekképviseletet ellátó más szervek és személyek feladat- és hatásköre is. Középtávra tervezzük a kommunikációs csatornák többségének átalakítását, így a nyomtatott sajtó különböző civil orgánumainak létrehozását.

A civil koncepció véleményeztetésekor többször hangsúlyoztuk, hogyha ezt a dokumentumot a felek elfogadják, legalább hét-nyolc, de akár tíz-tizenöt év szükséges az ott leírtak kézzelfoghatóvá válásához. Hosszú távon megvalósítandó tervként a civil ház létrehozása szerepelt a koncepcióban. A civil ház felállításával egyidejűleg a civilekkel foglalkozó intézményrendszer személyi és eszközállománya is bővülni fog. Az addigra már bejáratott pályázati csatornákon az önkormányzat és az összeszokott pályázó szervezetek rutinosan hívják le a kerületbe a mind nagyobb összegeket. A civil koncepció – elemei megvalósultával – betölti feladatát. Az együttműködés és a közös kapcsolatok minden testületi határozatnál szorosabban kapcsolják egybe az önkormányzatot a helyi civil szektorral.

4.4. Egy év mérlege: eredmények és kudarcok

Röviden megvonva a mérleget: az eredmény pozitív. Az elmúlt év sikertörténet volt. Egy jól átgondolt és előkészített önkormányzati kísérlet egy kisvárosias jellegű település erős civil szektora által kedvező fogadtatásra lelt. A civilek mertek hinni velünk, és sajátjuknak érezték az önkormányzati szándéknyilatkozatot: a civil koncepciót. Ez természetes is, hiszen az az ő gondolataik, javaslataik összefoglalása alapján született. A XVIII. kerületi civil szektor lendületbe jött: pályázatok készülnek, egyre több a civil szervezetek által szervezett nagyszabású program a kerületben. Megkezdődtek az ismerkedések, és megindult a közös programok tervezése. A rendszer az eddigi tapasztalatok alapján egyenletesen halad az önjáróvá válás felé.

Az előbb elmondottakból is látszik, hogy kudarcról nincs szó. Itt csupán egyetlen, az eredményeket veszélyeztető dologra kell felhívni a figyelmet: ez pedig a *politikai önmérséklet*. A választásokon átnyúló települési civil politika sikere ezen múlik. Ha a politika saját elvei alapján kezd el támogatást osztani vagy javaslatokat tenni, saját logikája szerint kezdi ki a civil intézményrendszert működtető személyeket, a civil politika visszájára fordul, és – bizalmi viszonyról lévén szó – az egyensúly csak igen hosszú idő múlva állítható helyre.

5. A civil partnerség továbbfejlesztésének lehetséges útjai

Jelen tanulmányban Budapest XVIII. kerület Pestszentlőrinc-Pestszentimre önkormányzatának elképzeléseit vázoltuk fel. Eltérő célok mentén elméletileg más eredmény is lehetséges, de a gyakorlatban inkább az eszmei célkitűzésekben meghatározott két pontra épített együttműködés elmélyítése lehet az ebben résztvevők fő feladata. A továbbfejlesztés alatt ezért nálunk, a XVIII. kerületben, technikákat, legjobb gyakorlatokat próbálunk beépíteni civil politikánkba. Három példát hoznék: 1. e- és m-kommunikáció, 2. civil ház, 3. regionális dél-pesti civil együttműködés.

Az elektronikus ügyintézés, illetve az m-kommunikáció 2006. szeptemberi bevezetése a civil alap pályázataiban esetében csak a kezdet. A civil szektor informatikai hátterének fejlesztésével távlati célként a teljes – negyedik szinten zajló – e-ügyintéztést tűztük ki célul.

Hasonlóan módosul az európai uniós pályázatok fényében a civil házról alkotott elképzelésünk is. A kiindulópont egy, a VII. kerülethez hasonló civil ház létrehozása volt. Az európai uniós csatlakozással, a kistérségek megjelenésével egyre inkább egy regionális dél-pesti civil szolgáltató centrumban gondolkozunk, amelynek központjában a kerületi szervezetek számára létrehozott civil ház áll, de e központban a teleházról a vállalkozók számára biztosított szolgáltatásokig minden rendelkezésre áll. A civil regionális központ kerületi megvalósításhoz a feltételek adottak, kérdés, hogy a politika mennyire fogja támogatni ennek létrehozását.

A regionális, kistérségi politikában egyébként további lehetőségek rejlenek. Mi – a fővárosi kerületek civil referensei – ennek tudatában hoztuk létre a civil referenci fórumot, hogy legalább fővárosi szinten ismerjük meg az egyes kerületek civil politikáját, szabályozórendszerét, civil szektorát. Ha pedig lehetséges, hangoljuk össze az egyes intézkedéseket, adjunk közös támogatásokat, biztosítsunk egységes kedvezményeket, segítsük elő civil szervezetek több kerületen átívelő programjainak megvalósítását. Ezen együttműködés mentén, kohéziós erővé válva, az önkormányzati civil politika is hozzájárul a települési együttműködések szorosabbá válásához, jelen esetben a főváros és az agglomeráció összefonódásához.

6. Bibliográfia

6.1. Szakkönyvek

Téglás Tivadar (szerk.): Pestszentlőrinc krónikája. Múltunkról a mának (Bp., XVIII. kerületi önk., 1996); Pándy Tamás: „100 éves falu a Városban” – Pestszentimre (Bp., Széky Társaság, 1998); Budai Balázs Benjámin – Sükösd Miklós: M-kormányzat – m-demokrácia (Bp., Akadémiai, 2005).

6.2. Jogszabályok

Az elektronikus információszabadságról szóló 2005. évi XC. törvény; A közérdekű önkéntes munkáról szóló 2005. évi LXXXVIII. törvény; A közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. CXL. törvény; A Nemzeti Civil Alapprogramról szóló 2003. évi L. törvény; A közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI. törvény; A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény; Az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény; A polgári törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény; A Nemzeti Civil Alapprogramról szóló 2003. évi L. törvény végrehajtásáról szóló 160/2003. (X. 7.) kormányrendelet; A társadalmi szervezetek nyilván tartásának ügyviteli szabályairól 6/1989. (VI. 8.) IM rendelet; Az alapítványok nyilvántartásának ügyviteli szabályairól 12/1990. (VI. 13.) IM rendelet; A civil szervezetek pénzügyi támogatásának rendjéről szóló 55/2004. (XII.21.) Budapest XVIII. kerület Pestszentlőrinc-Pestszentimre önkormányzati rendelet; A kerületi egyházak, felekezetek, vallási közösségek pénzügyi támogatásának rendjéről szóló 56/2004. (XII.21.) Budapest XVIII. kerület Pestszentlőrinc-Pestszentimre önkormányzati rendelet.

6.3. Honlapok

<http://www.bp18.hu/szervezet/civil/>;
<http://www.ujpest.hu/rendeletek/>;
[http://www.belvaros-lipotvaros.hu/index.cgi?mod=Orders&org=0](http://www.belvaros-lipotvaros.hu/index.cgi?mod=Orders&org=0;);
http://www.jozsefvaros.hu/servlet/page?_pageid=758&_dad=portal30&_schema=PORTAL30;
<http://www.bp-xi.hu/>;
<http://www.budapest13.hu/wps/portal/kepviselotestulet?menuid=LAJS-6BSN8S>;
<http://www.bpxv.hu/>;
<http://www.csepel.hu/>;
<http://www.icsszem.hu/main.php?folderID=931>;
<http://www.nca.hu/>;
<http://www.civil.info.hu/>; <http://www.niok.hu/>.

Jegyzetek

- 1 Pestszentlőrinc történetéről bővebben I.: Pestszentlőrinc krónikája. Pestszentimre történetét a „100 éves falu a Városban” című helytörténeti munka dolgozza fel. Nagy Budapest XVIII. kerületének megalakításáról I.: Téglás 222–223., Pándy 96–98.
- 2 A polgármester javaslatára a képviselő-testület 2003 februárjában döntött a civil referenci munkakör létesítéséről (51/2003. (II.13.) sz. kt. határozat).
- 3 Az önkormányzat megbízásából az egyik helyi alapítvány is összeállított egy több mint ötven tételes listát szintén a nonprofit szervezetekről, de az ezen szereplők többségéről a hivatalban még nem is hallottak.
- 4 Vö.: Városkép 2004. február, 3. oldal.
- 5 Ez azt jelenti, hogy akár e-mailben, akár faxon is elfogadjuk a bejelentkezést, és nem kérünk az adatlapokon közölt információk hitelességének igazolására semmilyen mellékletet. A célunk ezzel is az volt, hogy a minél egyszerűbb regisztrációs feltételek minél több szervezetet ösztönözzenek a jelentkezésre. A civil adatlapot mindenkitől elfogadtuk, aki azt kitöltötte, így egyházaktól, cégektől is. Az adatlapot beküldőket személyes beszélgetésre invitáltuk egymás kölcsönös megismerése és az igények felmérése érdekében.
- 6 Vö.: www.bp18.hu/szervezet/civil.
- 7 Vö.: 1097/2004. (XI. 25.) sz. kt. határozat a kerületi egyházak támogatási rendszeréről, illetve a kerületi egyházak, felekezetek, vallási közösségek pénzügyi támogatásának rendjéről szóló 56/2004 (XII.21.) önkormányzati rendelet.
- 8 L. bővebben: 13. oldal, 3.5.1. fejezet.
- 9 Pestszentlőrinc-Pestszentimre Közoktatásért Közalapítvány, Pestszentlőrinc-Pestszentimre Ifjúságért Közalapítvány, Idősekért-Fiatalokért Közalapítvány, Pestszentlőrinc-Pestszentimre Önkormányzat Köz-művelődési és Sport Közalapítványa, Közalapítvány a XVIII. Kerület Közbiztonságáért.
- 10 Önálló önkormányzati civil politika kialakítását feltételezi a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény 8. § (5) bekezdése, amelynek első mondata szerint „*a települési önkormányzat a feladatai körében támogatja a lakosság önszerveződő közösségeinek a tevékenységét, együttműködik e közösségekkel.*” E törvényhely lehet tehát a civil koncepció jogi alapja. A civil politikára I. még: civil koncepció 2.1. fejezet 9. pont.
- 11 L.: <http://www.civil.info.hu/>
- 12 Az egyes minisztériumoknál működő társadalmi kapcsolati osztályok, civil referensek elérhetőségét l.: http://www.mkogy.hu/civil/menu/index_v5.htm.
- 13 Vö.: a közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI. törvény 26. § d.) pontját a közvetlen politikai tevékenységről.
- 14 Egyes pártok egyházakkal kapcsolatos – szavazatmaximálás érdekében folytatott – politikája a civil szférához hasonló kárt tehet az egyházaknál is.
- 15 A főváros e tekintetben előbbre járt. A jelenleg létező hat, kerületi civil rendelet közül a legkorábbiak 1996-ban készültek. Vö.: IV. kerület (6/1996. (III.01.) önk. r.), V. kerület (19/1997. (V.13.) önk. r.), VIII. kerület (30/1996. önk. r.), XIII. kerület (12/1999. (III.18.) önk. r.), XV. kerület (12/2004. (III.12.) önk. r.), XVIII. kerület (55/2004. (XII.21.) önk. r.).
- 16 Egy Budapesten egyedülálló sikertörténetet említek: a XVIII. kerületi önkormányzat még 1995-ben megbízta az akkor alakult Közmunka Egyesületet a kötelezően ellátandó feladatot jelentő önkormányzati foglalkoztatási kötelezettség ellátásával: a közhasznú és közcélú munkások foglalkoztatásával. Ez a már egy évtizede élő megállapodás – Budapest 23 kerülete megoldásainak ismeretében – hihetetlenül stabil és hatékony rendszert eredményezett. Más kerületek gazdasági társaságokat hoztak létre e célból, amelyek nagyrészt veszteségesek, és 50–80 fő foglalkoztatását látják el egy adott összegből. A Közmunka Egyesület 100 fő körüli embert foglalkoztat a más kerületekben ráfordított összeg töredékéért – és mindezt egyesületi formában, túlélve a civil lét minden korábbi létbizonytalanságát ma a kerület egyik legsikeresebb, több hazai és uniós pályázatot elnyerő szervezete. L. bővebben: Előterjesztés a képviselő-testület 2004. november 25-i ülésére. 4.o. Előterjesztő: Erdősné dr. Balogh Zsuzsanna jegyző, készítette: dr. Domaniczky Endre. Az előbbi, konkrét példa mellett azonban más is említhető: civil szervezet működteti a hajléktalanok nappali melegedőjét és éjjeli men-

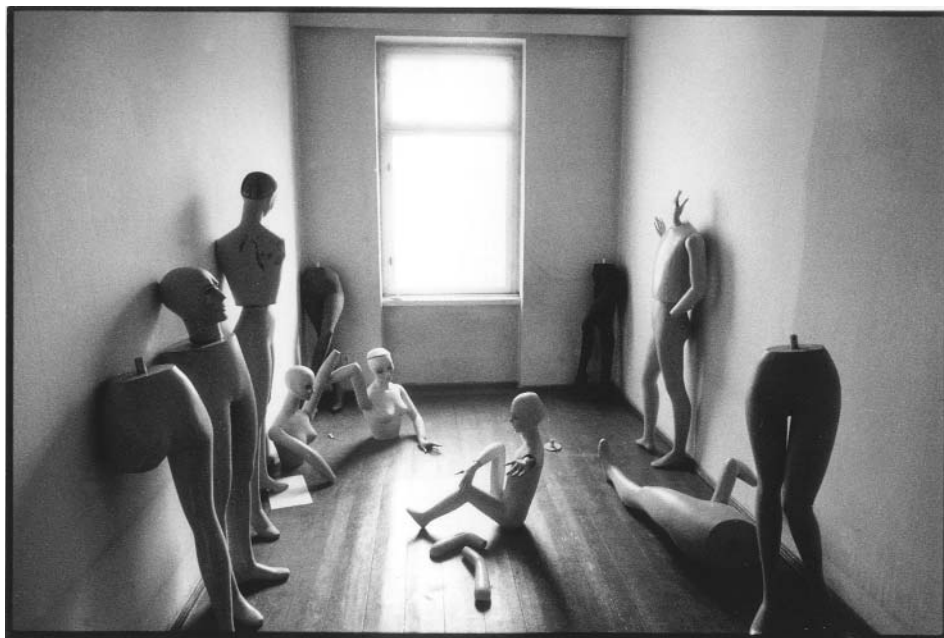
- dékhelyét (Tiszta Forrás Alapítvány), illetve fogja össze a kerületi időseket tömörítő szervezeteket (NYÉVE), látja el a lakossági fogyasztóvédelmi panaszok intézését (OFE Bp. XVIII. kerületi szervezete).
- 17 Másodlagos támogató majd a helyi vállalkozói szektor, harmadlagos pedig – 1%-aival – a településsért tevékenykedő civil szervezeteit támogató lakosság lehet. A vállalkozók és a civil szervezetek egymásra találásának elősegítése a civil koncepció egyik legfontosabb célkitűzése. Vö.: civil koncepció 3.3. fejezet.
- 18 Pl.: helytörténeti kutatások, könyvkiadás.
- 19 Pl.: az Idősek Világnapja alkalmából szervezett rendezvény.
- 20 A Közmunka Egyesülettel, a Tiszta Forrás Alapítvánnyal, a Diótörés Alapítvánnyal kötött speciális együttműködési megállapodásokat is ide véve e szervezetek a következők: Nők A XVIII. Kerületért (NATIK) Alapítvány, Országos Fogyasztóvédelmi Egyesület Bp. XVIII. kerületi Tagcsoportja, Nagycsaládok Szent Lőrinc Egyesülete, Pestszentimrei Nagycsaládok Egyesület, XVIII. Kerületi Nyugdíjas Érdékvédelmi Egyesület, Magyar Vöröskereszt XVIII. Kerületi Szervezete.
- 21 Vö.: civil koncepció 2.1. fejezet 10. pont.
- 22 *„Bár sokakat visszariasztanak a felállításával kapcsolatos költségek és a kihasználatlanság réme, valójában egy civil ház a legalkalmasabb arra, hogy egy település civil életének motorja legyen, a civileknek otthont adjon. Természetesen létrehozása több évet igényel, és amíg létre nem jön, későbbi feladatai, a rendezvények szervezése, koordinálása, a szolgáltatások megszervezése, felmérések, kérdőívek készítése, a hivatalon belül, a civil referensnél maradnak.”* Javaslat a civil szektor erősítésére Budapest XVIII. kerületben. 2004. május. 4.2.2. pont, 35. o.
- 23 Vö.: civil koncepció 2.1. fejezet 8. pont.
- 24 Megjegyzem, bár a KSH listája több helyütt pontatlan volt, és a 330 tételből kb. negyven szervezet már elköltözött vagy megszűnt, a saját nyilvántartásunk elkészítéséhez nélkülözhetetlen segítséget jelentett, amit itt is szeretnék megköszönni a KSH minden munkatársának!
- 25 További, még ki nem küldött kérdőíveket is készítettünk, például: a kerületi civil szervezetek határon túli kapcsolatairól, a kerületi civil szervezetek gazdálkodásáról. Ezek feldolgozása révén, reményeink szerint, még pontosabbá, kiegyensúlyozottabbá tehető a támogatási rendszerünk.
- 26 A már meglévő, 1998-as anyagaink újragondolását nagyban elősegítette a 2004. október 9-én rendezett *Helyi önkormányzat és az egyházak* című konferencia Piliscsában.
- 27 Közölni szeretnék volna a civilekkel, hogy mi komolyan gondoltuk az együttműködést, ezért mindenre kiterjedő vizsgálatba kezdtünk, és az ő segítségükkel erre jutottunk. Azt volt a szándékunk, tudják meg, mennyien vannak, és gondolkozzanak el rajta, hogy milyen erőt is képviselnek – ezeket sejtettük a preambulum és a diagramok segítségével. Hogy miért tettük? Mert meggyőződésünk, hogy csak egy erős, öntudatos civil szektor képes partnere lenni az önkormányzatnak. Nem elég pénz adni, a mentalitás, az összefogás erejének felismerése is szükséges – és nekünk, az önkormányzatnak kell az induláshoz szükséges lökést – a kezdő hangot, az alapszemléletet – megadnunk. Mi hisszük, hogy a többi jönni fog magától, és a civil szektor lassan önjáróvá, erejének tudatában lévő, kezdeményező partnerre válik majd.
- 28 A Nemzeti Civil Alapprogram feladata szerintünk a civil szektor országos, illetve annak nagyobb, minimum regionális rendezvényeinek támogatása. E mellett – bár a kormány nem utalt rá – minden önkormányzatnak oda kellene érteni a helyi támogatás lehetőségének megteremtését. A civil szervezetek legalább nyolcvan százaléka ugyanis helyi programokkal is vagy csak helyi programokkal rendelkezik – ezekkel vállalva részt a közösség életében. E programok, ezen önkéntes tevékenység támogatása, és egyéb módon történő elismerése csakis helyi szinten – a terepviszonyok ismerete jegyében – lehetséges. Ha emellett valamely civil szervezet kap országos, regionális vagy fővárosi támogatást, az egy pluszforrás, amelynek megszerzését lehetőségeink szerint mi is támogatjuk (pályázatok kiküldése), de az önkormányzatnak biztosítania kell a települési civil szervezetek számára azt a háttérrel, amely például egy nagyobb pályázaton való elinduláshoz szükséges (pl.: közhasznúvá alakulás, irodai költségek, internet-hozzáférés stb.). Erre szolgál a Civil Pályázati Alap, amelyből évente kétszer ír ki a polgármester pályázatot. A Civil Pályázati Alap a Civil Alap részét képezi, amelyet minden évben a költségvetési rendeletben különít el a képviselő testület.
- 29 L.: civil rendelet 6. § (1) bekezdés.
- 30 L.: civil rendelet 6. § (2) és a 8. § (6) bekezdéseit.
- 31 L.: civil rendelet 11. §.
- 32 L.: civil rendelet 10. § (3), illetve (5)–(8) bekezdéseit.

- 33 L.: civil rendelet 8. § (3) bekezdés.
- 34 L.: civil rendelet 6. § (2), illetve 9. § (1) bekezdéseit.
- 35 L.: a Civil Kerekasztal Ügyrendje 1. § (3) bekezdés.
- 36 L.: civil rendelet 3. § (2) bekezdés.
- 37 L.: civil koncepció 3. fejezet.
- 38 A kártya bevezetése folyamatban van, létrehozására a Civil Alapban – a kerekasztal jóváhagyásával – már elkülönítettünk egy összeget.
- 39 Ennek helyszínéről, gyakoriságáról, programjairól a civil kerekasztal dönt.
- 40 E díj alapításával célunk a vállalkozók motiválása, a civil szektor általuk történő támogatásának elősegítése.
- 41 A civil sátor elsősorban információs és ismerkedési célokat szolgál. Minden rendezvényre igyekszünk beszerezni a civileket érintő legújabb tájékoztató kiadványokat, és összegyűjteni minél több szervezet szóróanyagait is. A civil sátor speciális változata a SzeptemberFesztben található, amikor az önkormányzat támogatásával önálló kerületi civil csapat indul a pörköltfőző versenyen. A civil csapat pörköltje 2004-ben különdíjat nyert.
- 42 Első hallásra furcsának tűnhet, de önkormányzatunk különös fontosságúnak tartja a kerületi civil szervezetek és a határon túli magyar közösségek kapcsolatainak elősegítését. Úgy gondoljuk, e kapcsolatok motorja az iskolák együttműködése kell hogy legyen, amelyhez adott esetben egy civil szervezet társul. Bekapcsolódhat ebbe még a területen működő egyház is. A célunk: a fiatalokat megismertetni múltunkkal, gyökereinkkel és elsősorban rájuk alapozva élő kapcsolatot teremteni testvérvárosainkkal, határainkon túl szakadt magyar közösségekkel. Megjegyzendő, hogy a most ismertett kapcsolatok kialakításához a kerület fentebb említett városrészi jellege további támpontot ad: több telepnek van saját civil szervezete, és majdnem mindegyiknek önálló iskolája és egyházközsége. A civil koncepció ezen pontján alapuló együttműködés szép példáját adja kerületünkben a kárpátjai kapcsolatot kiépítő *Szemeretelepi Baráti Kör*.
- 43 A civil koncepció 4. fejezete erről így rendelkezik: *„A lakosságnak az önkormányzati szakmai munkába való bevonása, a döntéshozatal átláthatóságának növelése, a nyitott, ügyfélbarát önkormányzat megvalósítása, valamint a civil szervezetek és az azokat alkotó polgárok igényeinek, érdekeinek, véleményüknek jobb megismerése érdekében az önkormányzat a civil szervezeteket közvetve és közvetlenül képviselő személyeket jelölt ki, és intézményeket állított fel.”*
- 44 Az elhatárolás alapja a legitimitációs bázis. Közvetlen képviselő esetén a képviselt maga artikulálja akaratát, közvetett képviselőnél pedig a képviselt vagy a képviselték csoportja által valamilyen módon kijelölt személy (vö.: országgyűlési képviselők státusa) teszi ugyanezt.
- 45 Ez utóbbi megalakulására lásd: 843–855/2004. (VIII. 26.) sz. képviselő-testületi határozatok.
- 46 A Civil Kerekasztal Ügyrendje 1. § (5) bekezdése szerint: *„állandó meghívottként, tanácskozási joggal vesz részt a kerekasztal ülésén: a Szociális, Egészségügyi és Gyermekvédelmi Iroda vezetője, az Oktatási, Kulturális, Sport és Ifjúsági Iroda vezetője, a sportreferens, az ifjúsági referens, a kerületi vállalkozók klubjának elnöke, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara kerületi tagcsoportjának elnöke, a Településfejlesztési, az Oktatási és Kulturális, az Egészségügyi és Környezetvédelmi, a Szociális, az Ifjúsági és Sport Bizottság elnöke.”* A meghívottak körének tág meghatározása a civil kerekasztal beépülését szolgálja a hivatal és az önkormányzat életébe. Célunk ezzel, hogy az illetékesek első kézből értesüljenek a kerekasztal által felvetett javaslatokról, problémákról, és akár azonnal is képesek legyenek reagálni az ott felmerülő kérdésekre.
- 47 Civil koncepció 4.3. fejezet.
- 48 A kerekasztal további ülései 2005. március 31-én és 2005. szeptember 20-án ültek össze. Az üléseken 30–50 szervezet képviseltette magát.
- 49 A műhelyek a következők: Idősügyi Műhely; Szociális és Esélyegyenlőségi Műhely; Ifjúsági, Sport és Szabadidős Műhely; Kulturális Műhely; Oktatási és Informatikai Műhely; Környezet- és Állatvédelmi Műhely; Településfejlesztési Műhely. A közbiztonsági műhely megalakítását a kerekasztal márciusi ülésén későbbre halasztotta. L. még.: a civil kerekasztal ügyrendje 4. § (4) bekezdés.
- 50 Vö.: civil koncepció 3.1, 4.3. fejezetei, civil kerekasztal ügyrendje 4. §, civil rendelet 8. §.
- 51 Vö.: 2005. június 30-i képviselő-testületi ülés, 10. napirendi pont.
- 52 Bővebben lásd: Idősügyi Tanács ügyrendje, <http://www.bp18.hu/text/textwf/doc/textwf171/iturend.doc>.
- 53 <http://www.icsszem.hu/main.php?folderID=868>.

- 54 Vö.: civil koncepció 5. fejezet.
- 55 Az éves rendszerességgel megjelenő Kalauzban az önkormányzat támogatásával az ezt igénylő civil szervezetek ingyenesen közzétehetik elérhetőségeiket. L. még: civil koncepció 5.2.2. fejezet.
- 56 E négyoldalas – havonta megjelenő – kiadványban a civil szervezetek aktuális programjai mellett lehetőség nyílna civil szervezetek bemutatkozására, a helyi civil szektorban tevékenykedő személyekkel készített interjúk közzésére. L. még: civil koncepció 5.2.1. fejezet.
- 57 Ebben a helyi civil szektorról készített tanulmány mellett minden kerületi civil szervezet egy oldalt kapna a bemutatkozásra, és lehetőség lenne egy-egy fénykép közzésére is. A kiadvány nevééről, tartalmáról és példányszámáról a Civil Kerekasztal fog dönteni.
- 58 A civil szervezetek 1%-os kampányának támogatása kiemelkedően fontos az önkormányzat számára. A kerületi civil szervezetek által begyűjtött 1% nagysága ugyanis két szempontból is jelentős: egyrészt a begyűjtött összeg nagysága kihatással van az NCA-alap nagyságára, amelyből egyre több szervezet jut egyre jelentősebb támogatáshoz. Másrészt pedig a kerületi lakosok felajánlásai nem csekély pótlólagos forrást jelenthetnek a civil szervezeteknek. Az 1%-os kampány támogatása kapcsán a XVIII. kerületi önkormányzat olyan, ismert kerületi közéleti személyiségek és sportolók segítségével szólítaná meg a lakosságot az adó-1%-ok kerületi szervezetek számára történő felajánlására, akiknek civilek melletti kiállása valóban megmozgató erejű lenne.
- 59 A négy forma közül talán a legkevesebb ráfordítást egy *civil szoba* kialakítása igényli. Nem szükséges hozzá más, csupán egy iroda íróasztalokkal és 3–4 számítógéppel, internet-hozzáféréssel, telefon, fax (mindez természetesen ingyenes használatra, de kóddal és bontott számlával), lapolvasó, laminálókészülék és egyéb irodaszerek, egy fából készült postafiókrendszer, ahová a civileknek címzett leveleket szétszortírozzák. Ezek az alapszolgáltatásokon túl kisebb ráfordítással előfizethető pár újság, és kialakítható egy 20–30 kötetes könyvtár is. *Előnye*, hogy bárhol létrehozható, akár egy hivatalban (ez a célszerűbb az iroda berendezésének védelme és a kulcsok felvételi rendjének leegyszerűsítése miatt), de bármilyen más épületben is (pl. művelődési ház). A szoba elhelyezésével – pl. civil szoba kialakítása egy vállalkozók által használt épületben – elősegíthető a civil élet fellendülése. *Hátránya* viszont, hogy csak a legalapvetőbb, a civil szervezetek ügyintézéséhez feltétlenül szükséges szolgáltatásokat képes nyújtani, s azt is csupán pár szervezetnek. Ezenkívül az igénybevétel nagysága miatt az eszközök gyorsabb amortizációja és – ha az irodát pl. egy hivatalban valósítják meg – tumultus és állandó összeütközések várhatóak. Olyan helyen érdemes létrehozni, ahol viszonylag kevés felhasználó jut egy irodára.
- 60 A *művelődési ház mint civil ház és a civil szolgáltató központ* (amit általában szintén civil házként emlegetnek) sokban hasonlítanak egymáshoz. A különbség tömören csupán annyi, hogy a civil szolgáltató központ profiltisztán a nonprofit szektor igényeit hivatott kiszolgálni, míg a művelődési ház esetében ez csupán egy feladat a sok közül. A művelődési házak esetében adott egyrészt a település kulturális intézményhálózata a hozzá tartozó infrastruktúrával, másrészt pedig programjaik és tevékenységük, valamint a kialakított kommunikációs csatornák révén a civil szféra egy részét már magukhoz kötötték (kialakult kapcsolatrendszer). A művelődési ház előnye azonban hátrány is egyben: tevékenységi köre kulturális feladatok ellátására, lakossághoz közvetítésére, illetve a lakossági igénynek megfelelő szabadidős, ismeretterjesztő és egyéb feladatok végzésére korlátozódik, nem pedig a civil szervezetek igényeinek teljes körű kielégítésére. Ha viszont a fenti feladatkörbe egyes civil szervezetek tevékenysége és célkitűzései beillenek, úgy – katalizátorként – a művelődési ház nagy segítséget jelent egy település civil életének felélénkítésében.
- 61 A negyedik, legtökéletesebb forma a *civil ház*. A civil ház tulajdonképpen ötvözi a civil szolgáltató központ által nyújtott szolgáltatásokat a (kedvezményesen) bérelhető helyiségekkel. Ez az intézmény valóban, nevének megfelelően a civilek háza. Egy olyan épület, amelyben a civil szervezetek nemcsak dolgozni tudnak, de otthont is találnak, és mivel mindez egy helyen van, ez a megoldás a civilek erejét, energiáját is kéméli, sőt egy helyen koncentrálja. Köré telepítve a vállalkozók, egy e-központ vagy települési teleház, egy innovációs központtá teheti a civil házat! Ebből is látható, hogy a civil háznak nincs alternatívája. Ideiglenes áthidaló megoldások vannak, mivel – s ez *hátránya* – létrehozása igen sokba kerül. Az összeg egy része azonban pályázatok útján előteremthető.
- 62 L. még: civil koncepció 6. fejezet.
- 63 L. még: civil koncepció 1.1., 1.5. fejezeit.
- 64 Ezt célozta a civil kerekasztal, de még inkább a műhelyek felállítása, a civil sátor, az E-központ átadása, a Civil Kalauz, az önkormányzati portál civil oldala.

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

- 65 A szövetségesek az önkormányzat mellett a helyi vállalkozók, az iskolák és az egyházak és – 1%-ai felajánlásai révén – a kerületi lakosság lehetnek. Különösen fontosnak tartjuk a közös rendezvények szervezését, a közös pályázatok elősegítését. A vállalkozók és civilek egymásra találása érdekében e két szektor számára E-központot létesítettünk, ahol az irodai jellegű szolgáltatásokat számukra kedvezményrel vagy ingyenesen biztosítjuk. Az egyházak esetében külön egyházi támogatási rendszert vázoltunk fel, és egyházi támogatási rendeletet alkottunk, amelyeknek szabályai elősegítik a közös pályázatokat kívántuk elősegíteni. Az iskola a fentebb már említett kisebb városrészek, telepek kulturális központja. E szerepe alkalmassá teszi a különböző civil szervezetek által szervezett programok befogadására. Másrészt pedig az iskola a jövő bankja: a gyerekek a civil szervezetek programjai révén egyfajta közösségi attitűdöt is láthatnak és megtanulhatnak.
- 66 Ilyen lenne – tekintettel az e témával foglalkozó civil szervezetek számára – a fogyatékosügyi munkacsoport, illetve a településrészi érdekképviseletre alakult civil szervezetek munkacsoportja.





A SVÉD CIVIL TÁRSADALOM EGY ÁRNYALTABB MEGKÖZELÍTÉSBE

Kmetty Zoltán

■ Bevezetés

■ A kilencvenes évek elejéig a svéd jóléti államot Esping-Andersen (1991) vizsgálatai szerint az univerzalizmus, azaz nemcsak a minimális, hanem a legmagasabb szinten biztosított egyenlőség garantálása, a szociális jogok középosztályra is kiterjesztett dekommodifikációja jellemezte. Az állam egyenlősítő politikája egyszerre vette célba a piacot és a hagyományos családot, társadalmasítva a családi lét költségeit és ezzel megteremtve az egyéni függetlenség esélyét. A svéd jóléti állam legnagyobb vívmánya a munka és jólét összekapcsolása volt, amiért liberalizmus és a szocializmus sajátos ötvözeteként is jellemezték (Esping-Andersen, 1991:126). Mind ezen jellemzői – a jóléti ellátások és szolgáltatások magas színvonala és átfogó jellege, illetve minősége és innovativitása – miatt a svéd jóléti állam irigylésre méltó példaként állt az akkor már válsággal, illetve az abból kivezető út keresésével elfoglalt nyugat-európai országok előtt.

Az 1991 utáni időszak gazdasági válsága Svédországban is véget vetett a második világháború óta eltelt évtizedekben megvalósított teljes foglalkoztatásnak, 1993-ra a közületi szektor kölcsönigénye meghaladta a GDP 12 százalékát, és a következő évben az államadósság a GDP 84 százalékára emelkedett (Gould, 1999). Mindezek következtében a szociális és közkiadások csökkentek, és a svéd jóléti modell – megtartva bár alapvető értékeit – átalakult és megváltoztatta az állam szerepéről, a közjóról és közszolgáltatások minőségének és mennyiségének mindenki által történő hozzáféréséről vallott nézeteket (Antal, 2000).

Az összehasonlító nemzetközi nonprofitkutatások (Salamon, Sokolowski, List, 2003) eredményei alapján a skandináv országok – köztük Svédország – civil szektorát egy olyan modellként jellemzik, ahol az állam biztosítja az univerzális jóléti szolgáltatásokat, és a civil szervezetek inkább civil érdekképviselői, kulturális, szabadidős, rekreációs (expresszív) funkciókat töltenek be, mint az állami feladatok átvállalásával járó szolgáltatói szerepkört. Ebből következően a skandináv ország civil szektora alacsonyán intézményesült, illetve az alacsony professzionalizációjú, tagsági alapú szervezetek a legjellemzőbbek, ahol igen magas az önkéntesek aránya.

A *skandináv nonprofit modellben* az állam viszonyulását a nonprofit szektorhoz a *laissez faire* – a be nem avatkozás – politikája határozza meg. Mivel az állam nincs ráutalva külső szolgáltatókra, illetve történetileg is domináns szerepet játszik a jóléti szolgáltatások nyújtásában és finanszírozásában, ezért a nonprofit szervezetekkel való viszony alkalmi, nem rendszerszerű, de többnyire sikeres partnerségen alapul (Bullain, 2005). A nonprofit szervezetek ugyanakkor nem várnak támogatást és jogosultságot az államtól, mivel szerepüket a civil jellegben és a civil érdekérvényesítésben látják (A szociáldemokrata vagy skandináv modellben a szektor összes bevételén belül az állami támogatások aránya mintegy 20% és kevésbé jelentősek az adókedvezmények, és a magánalapítványok nem nagy tőkével működnek.) A kilencvenes évek vége óta a skandináv jóléti modell is némiképp átstrukturálódott, és egyre több nonprofit szolgáltató jelenik meg a közszolgáltatások piacán.

John Hopkins Összehasonlító Nonprofit Szektor Projekt (Salamon, Sokolowski, List, 2003) eredményeivel egy időben jelent meg a Svéd Statisztikai Hivatal gondozásában Joachim Vogel, Erik Amna, Ingrid Munck, és Lars Hall *Associational life in Sweden* című tanulmánya. A kutatásukban felhasznált adatokat az évenkénti svéd háztartási panelvizsgálatokból nyerték, amit a svéd Statisztikai hivatal (ULF) vett föl a 16 és a 84 év közötti lakosok körében. Az egyesületi élet változásait, a 16–84 éves korú lakosság 1992-ben és 2000-ben felvett véletlen mintáinak keresztmetszeti összevetése alapján, valamint a két vizsgálati évben elvégzett interjú vizsgálaton alapuló longitudinális elemzés segítségével írták le. A mintát a panel- és a keresztmetszeti minta összedolgozása alapján kapták meg.

A szerzők, az eddig napvilágot látott kutatásokhoz képest egy teljesen más szempontból közelítették meg a svéd önkéntes szektort. A nonprofitkutatások nagyobb hányada makroszintű kutatás, és leginkább magukkal a szervezetekkel foglalkozik (a szervezetszám alakulásával, a bevétel–kiadás–változásokkal és nem utolsósorban a szervezetek tevékenységével). Kevés olyan mikroszintű nonprofitkutatás látott eddig napvilágot, ami a szervezetek tagsága felől közelíti meg a kérdést, nevezetesen: ki, hol, milyen szervezet(ek)ben tag, milyen aktivitással stb.

A svéd szerzők elsősorban az önkéntes szektor társadalmi beágyazottságát vizsgálták. A tanulmány egyik célja az volt, hogy árnyalja és cáfolja azt a már általánossá vált képet, hogy a svéd önkéntes szektor még a 21. századba átlépve is csak véleményformálásra és ennek artikulálására korlátozódik, és nem tölt be jelentős szerepet a közszolgáltatások nyújtásában. A szerzők másik célja pedig az volt, hogy

megismertesse az olvasókat a svéd önkéntes szektor problémáival, kihívásaival, nehézségeivel. (Az már jóval e cikk keretein túlmutat, hogy egy hasonló definíciós keretben lezajló mikroszintű kutatás Magyarországon milyen eredményekkel járhatna. Ez akár érdekes iránya is lehetne a jövőben az egyre szélesebb körű magyar nonprofitkutatásoknak.)

A vizsgálati eredmények feldolgozását – legfőképpen az egyesületek gazdasági, társadalmi és kulturális szerepét – a szerzők három elméleti nézőpontból közelítetik meg:

- Az első nézőpont az egyesületek általános jóléti funkciójára összpontosított. A jóléti szolgáltatásokat nyújtó szervezetek, elérhetővé tesznek számos szolgáltatást az állampolgárok számára, segítik az információcserét, a társadalmi érintkezést, a közösségformálást, és nemritkán jogi, gazdasági segítséget is nyújtanak.
- A második megközelítésben a társadalmi tőke alakítására, a közös értékek követésére, valamint a közös célokra való szövetkezésre koncentráltak. A társadalmi tőke egyik hozadéka, mint Coleman (1998) és Putnam (2000) vizsgálataiból tudjuk, hogy a szereplők kölcsönös bizalmat meríthetnek a másik emberrel való kapcsolataikból, amit jól tudnak kamatoztatni az élet más területein.
- A harmadik nézőpontot az egyesületeknek a demokrácia fejlődésében játszott szerepe határozta meg. Az egyesületek szerencsés esetben olyan teret alakítanak ki, ahol alternatív politikai kérdéseket lehet megvitatni.

Vogel, Amna, Munck és Hall eredményei alapján úgy tűnik, hogy – miként a kilencvenes évek közepétől a svéd jóléti államról való ismereteket újra kellett fogalmazni – a svéd civil társadalomról kialakított képet is újra kell rajzolni az új évezredben.

Mielőtt rátérnénk a kutatás eredményeinek ismertetésére, fontos bemutatni azt a definíciós keretet, amely meghatározta a vizsgálat irányultságát. Szándékosan használtam a korábbiakban gyakran az önkéntes szektor kifejezést, mert a kutatók első sorban a tagsági alapú szervezeteket vizsgálták. Ebből következően a kutatás során egy tágan értelmezett civil társadalom fogalommal dolgoztak. Ezért olyan – a szakmai tudományos definíció (Salamon–Anheier, 1995) korlátai miatt kizárt – szervezetek is a kutatás terepeivé váltak úgymint: a pártok, egyházak, vagy akár a félformális keretek között működő szülői munkaközösségek. A tanulmányban az *egyesület* címke, mint gyűjtőfogalom szerepel minden ilyen típusú szervezetre. A továbbiakban ismertetett eredményeket, ennek a fontos kitételnek az ismeretében érdekes átgondolnunk.

A tanulmány három változó mentén kísérte meg a svéd egyesületi életet jellegetességeit feltárni: a részvételi arány, az egyesületek típusai¹ és a szervezetek tagságának társadalomstatistikai jellemzői. Az elemzés figyelemre méltó sajátossága, hogy különbséget tesz az egyesületi részvétel eltérő szintjei között is.²

A svéd egyesületi élet változásai a tagsági viszonyok tükrében

A skandináv országokban az önkéntes társulások – magas taglétszámú és aktív részvétellel párosuló – tradíciói a 19. század végére nyúlnak vissza, és azóta is folyamatosan jelentős szerepet játszanak mind a politikai mind a magánéletben. A nemzetközi átlaghoz képest a társulások létszáma és aktivitása kiemelkedően magas Svédországban.

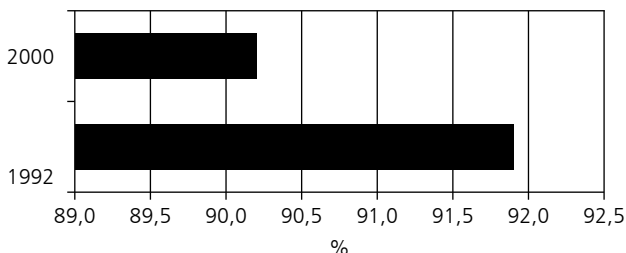
Míg a XX. század elején a svéd polgárok csak 10 százaléka volt tagja valamilyen egyesületnek, ez az arány a század végére 90 százalékra módosult, ami mintegy 6,2 milliós tagságot jelentett.

Az eltelt idő alatt nemcsak az egyesületi tagság aránya változott, hanem az egyesületi élet szerkezete is jelentősen átalakult. Az 1800-as évek második felében, a szakszervezetek, antialkoholista ligák, a szabad vallási mozgalmak, és az erős osztály alapú, ideologizált, tradicionális népi mozgalmak növekedése volt jellemző, míg a szövetkezetek, és a sport egyesületek ezt követően jelentek meg. A speciális érdekeket képviselő egyesületek – mint a szakszervezetek, vagy az antialkoholista ligák – száma az 1900-as évek közepéig tovább növekedett, ugyanúgy, mint a vallási egyesületeké (például a szabad egyházak) is. A XX. század második felében más speciális érdekeket képviselő egyesületek is erőre kaptak, úgy mint a betegeket a hátrányos helyzetűeket, vagy a nőket segítő csoportok, és a sporttal, kultúrával foglalkozó társaságok. Az utóbbi pár évtizedben új típusú társadalmi mozgalmak fejlődtek ki. Ilyenek volt az új radikális baloldali csoportok megjelenése vagy a békével, környezetvédelemmel, és a női jogokkal foglalkozó mozgalmak elterjedése. Jellemzője ezeknek az új típusú mozgalmaknak, hogy mivel a fennálló rendet kritizálták, a régi mozgalmakkal szemben kínáltak fel alternatívát az állampolgárok számára.

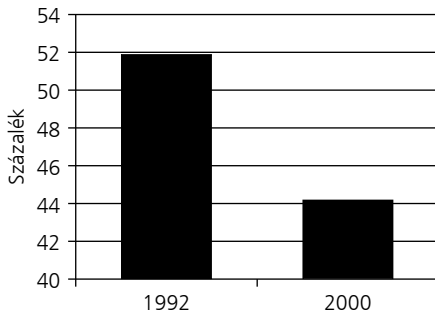
Noha még a mai napig is 16–84 éves népesség 90 százaléka (6,2 millió ember) legalább egy egyesületben tag – ami kiemelkedően magas arány más országokkal összehasonlítva – de ez az 1992-es adatokhoz képest közel 2 százalékos a taglétszám csökkenést mutatott, ami mintegy 120 000 ember kivonulását jelentette a svéd közösségi életből.

A tagság nemcsak létszámában csökkent, hanem aktivitásában is, mivel az aktív részvétel ugyancsak kevesebb ember számára lett fontos a civil szférában. Miközben

Legalább egy egyesületben tag



Aktív tagok aránya



1992 és 2000 között a passzív³ tagok száma jelentősen emelkedett (csaknem 400 000 fővel), addig ezzel párhuzamosan az aktív tagok száma közel 8 százalékkal csökkent (eszerint 2000-ben a felnőtt népesség 44 százaléka volt tekinthető aktív tagnak). Csökkent azon tagok száma is, akik valamilyen bizalmi pozíciót foglalnak el az egyesületi életben. Ennek következtében a megmaradóknak nagyobb terheket kell magukra vállalniuk.

Az egyesületeket elhagyók általában a passzív tagok közül kerülnek ki, és az ő helyüket nem sikerült új tagokkal feltölteni az elmúlt évtizedben.

Összegezve megállapítható, hogy a svéd egyesületi élet 1992 és 2000 között tagsági szinten hanyatlásnak indult, de ez az egyesületi taglétszám még mindig magasabb és aktívabb más nyugat-európai országokhoz képest.

A kutatás egyik fontos hozadéka volt annak feltárása, hogy az egyesületi taglétszám visszaesése nem egyes egyesületi típusokban jelentkezett, hanem szétterjedt az egész svéd önkéntes szektoron 1992 és 2000 között. Ha tehát a hanyatlás általánosnak mondható és szinte minden fajta egyesületet érint, akkor az okok is általános természetűek lehetnek. Magukban foglalják az egész körülöttünk levő világ megváltozását, ami befolyásolja a viselkedési mintákat, és ennek eredményeként alacsonyabb egyesületi részvételt okoz.

A taglétszám legnagyobb arányú visszaesése a tradicionális típusú egyesületek – szakszervezetek, politikai pártok – körében vált kimutathatóvá.

A szakszervezeti taglétszám 3 százalékkal való csökkenésének egyik oka a kilencvenes évek közepén kibontakozó foglalkoztatási válság következtében visszaeső foglalkoztatás. A másik oka – részben az előbbiekből következően is –, hogy a szakszervezetek egyre gyengébben és bizonytalanabban tudják elérni a munkaerőpiacot. Jól példázza ezt, hogy a kilencvenes években a fiatalok később léptek be a munkaerőpiacra, és sokszor vagy nem dolgoztak, vagy bizonytalan idejű állásokat foglaltak el.

A taglétszám nagyot hanyatlott a politikai pártok körében is, ami egyezik a trenddel, hogy a szavazásokon a részvételi arány egyre alacsonyabb. Ez a trend nem egyedül Svédországra jellemző, és nem is meglepő, ha figyelembe vesszük a jóléti szolgáltatások leredukálását (munka, jövedelem, szociális javak) a 90-es években, és az erősödő politikai vitákat a jóléti állam szerepéről. Bár ugyanezen okok akár megerősödő politikai szervezetekhez is vezethetnének. Tehát a pártok tagságának csökkenését nem magyarázhatjuk úgy, mint a visszavonuló államra, a politikai rendszerre adott állampolgári választ, vagy azzal, hogy az emberek elégedetlenek a választott képviselőkkel. Legvalószínűbb az, hogy sokkal inkább köze van a politikában és társadalomban végbemenő általánosabb komplexebb trendekhez.

Legnagyobb visszaesés a szülői egyesületekben volt megfigyelhető, 8 év alatt összesen tagságuk 40 százalékát veszítették el. Az iskolákban a szülői befolyás új lehetőségei alakultak ki ez idő alatt, ami részben az állam általános visszaszorulásával magyarázható, másrészt, pedig a szülői munkaközösségekben a szervezetek és a célok megváltozásával.

Megemlíthető még, hogy a bevándorlókkal foglalkozó szervezeteknek negyedével csökkent a tagságuk 1990 óta, annak ellenére, hogy főleg a Balkánról érkező bevándorlók száma emelkedett. Továbbá az alternatív környezetvédelmi mozgalmak is súlyos taglétszámvesztéssel kellett hogy szembesüljenek viszonylag rövid idő alatt (a taglétszámuk mintegy 50 százalékkal esett vissza).

Legalább egy egyesületben tag

Szervezet típusa	1992-ben a svéd lakosság hány százaléka volt tag	2000-ben a svéd lakosság hány százaléka volt tag	Változás aránya
Összes szervezet	91,9	90,2	98%
Politikai pártok	11,1	7,3	66%
Lokálpatrióta mozgalmak	1,2	2,1	175%
Környezetvédelmi szervezetek	8,4	4,2	50%
Szakszervezetek	83,6	80,3	96%
Fogyasztói szövetkezetek	32,3	29,5	91%
Lakásszövetkezetek	26,5	23,0	87%
Szülői munkaközösségek	25,9	15,3	59%
Nők jogaival foglalkozó szervezetek	2,9	1,9	66%
Bevándorlókkal foglalkozó szervezetek	8,0	6,0	75%
Hátrányos helyzetűekkel foglalkozó szervezetek	3,9	4,6	118%
Nyugdíjas szervezetek	39,4	41,5	105%
Részvényeseket tömörítő szervezetek	4,1	2,7	66%
Szenvedélybeteggel foglalkozó szervezetek	1,7	1,1	65%
Humanitárius szervezetek	8,8	8,2	93%
Békecsoporthozjárások	1,6	0,8	50%
Nemzetközi ügyekkel foglalkozó szervezetek	2,5	1,8	72%
Svéd Református Egyház	3,3	4,6	139%
Szabad Egyházak	3,8	2,8	74%
Más vallási mozgalmak	1,1	1,0	91%
Kulturális egyesületek	12,1	11,0	91%
Sportegyesületek	32,8	31,1	95%
Rekreációs egyesületek	9,1	8,9	98%
Hobbyi szervezetek	8,4	8,1	96%
Autós klubok	7,6	6,9	91%
Polgárőrség	2,9	2,6	90%
Felebaráti rendek	3,1	2,4	77%

Milyen tényezőkre vezethetők vissza ezek a taglétszámokban tükröződő változások?

Az egyesületi tagság csökkenése kifejezetten a fiatal korosztály körében vált ki-mutathatóvá. A fiatal korosztály alacsony arányú bekerülése az egyesületi tagok közé összefügghet a fiatalok gyorsan növekvő munkanélküliségével. Ez kapcsolatban van azzal, hogy egyre kitolódik az oktatási idő, mielőtt valaki pénzügyileg függet-

lenné válna és a munkaerőpiacra lépne. Ez várhatóan későbbi időpontra teszi ennek a generációnak az egyesületekben való részvételét.

Az a tény, hogy az egyesületi tagság fiatal életkori csoportokban alacsonyra vált, valószínűsíti az (egyesületi) értékek generációs megváltozását, ami lecsökkentette a tradicionális egyesületek viszonylagos vonzerejét. Ez nem jelenti azt, hogy az egyesületek céljait vagy szándékait teljesen vagy részlegesen elutasítanak. Inkább az egyesületi élet tradicionális formáival szembeni elégedetlenség lehet a háttérben, annak ellenére, hogy sok társaság megpróbál nagymértékben modernizálódni.

A másik fontos tényező a szabadidős tevékenységek egyre szélesedő köre. Ebben a kérdésben mind mennyiségileg, mind minőségileg drámai változások történtek, csak néhány példát említve: számítógépes játékok, internet, egyre szélesebb választék a filmek és tévés csatornák között, és más bizalmas találkozási helyek, amelyek növelik annak a lehetőségét, hogy az egyesületi életen kívül is élénk személyközi kapcsolatokat élhessenek meg.

Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a lokálpatrióta csoportok, a nyugdíjas szervezetek és az egyes szerepek tekintetében az állam örökébe lépő (református) svéd egyház megtudta őrizni szervezeteinek tagságát.

A nyugdíjas szervezetek egy olyan régebbi tradíciót testesítenek meg, amely erős maradt az idős generáció körében. Az egyesületi élet fénykorában felnövő generáció nyugdíjas éveibe lépve is aktívan ragaszkodik korábbi erős egyesületi kötődéséhez, és ez a nyugdíjas szervezetek magas taglétszámán is meglátszik. Úgy tűnik, hogy a nyugdíjas egyesületek sikeresen vették föl a versenyt az idővel és foglaltak állást az egyre aktívabb svéd nyugdíjasok érdekei mellett.

A svéd egyház tagságmegtartó szerepét az magyarázza, hogy alapvető változás ment végbe a svéd egyház és állam kapcsolatában az 1990-es évektől. Ez az oka annak, hogy nem került bele a lefele irányuló trendekbe, amit a többi protestáns felekezet és a többi egyesület elszenvedett. Az történhetett, hogy a gazdasági-társadalmi változások az egyházi tagságot fontosabbá tették, azaz ahogy a svéd modell egyre inkább kezdett átalakulni a hegemonsztikus állami szolgáltató rendszerből egy több pilléres, az egyház által erősen lefedett rendszerré, az egyházi tagság annál inkább vált jelentős társadalmi státust és az abból fakadó előnyöket generáló tényezővé.

Az egyesületi részvétel eltérő szintjei a különböző típusú egyesületekben

A szervezeti tagság fontos alapja a társadalmi, ideológiai érdekek képviseletének vagy a személyiségformálásnak, attól függetlenül, hogy ez a részvétel milyen intenzitásban nyilvánul meg. A kutatás a részvétel három különböző szintjét különböztette meg egymástól: aktív részvétel, bizalmi pozíció (tisztviselés), passzív tagság.

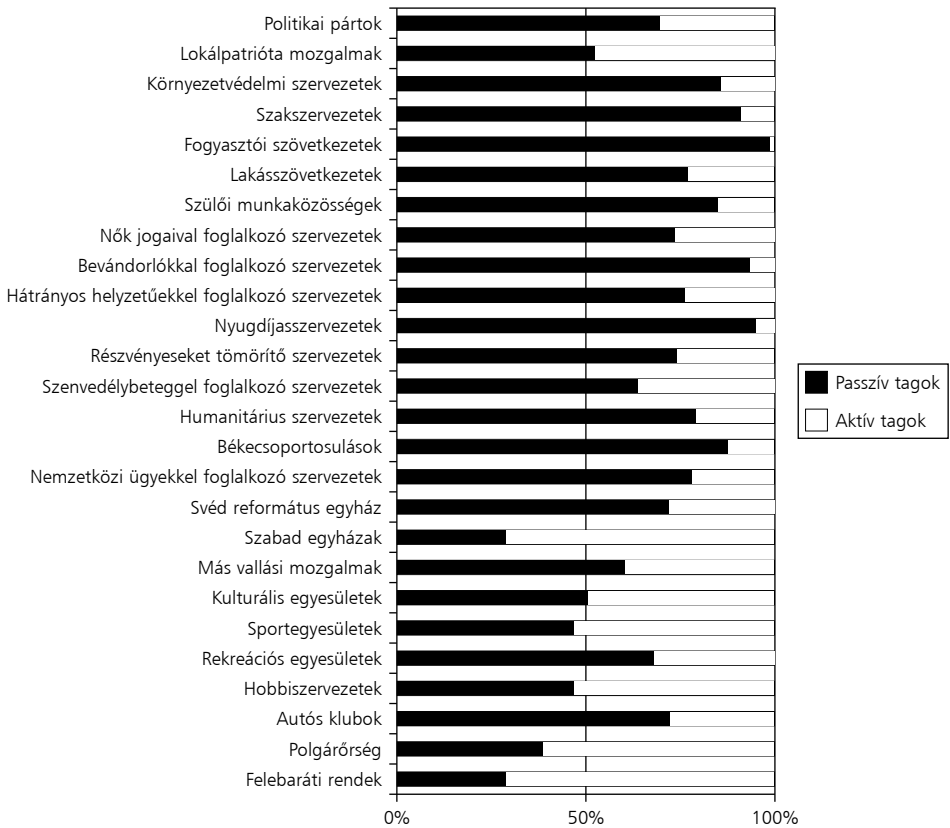
A részvétel a különböző egyesületekben is nagyon eltérő lehet abból a szempontból, hogy miként toboroznak új tagokat, és hogy milyen formái is vannak az egyesületi életben való munkavállalásnak.

Aktív tagok száma

Szervezet típusa	Aktív tagok száma 2000-ben	1992-höz képest az aktív tagság létszámváltozása
Politikai pártok	151 800	-41 400
Lokálpatrióta mozgalmak	69 000	20 700
Környezetvédelmi szervezetek	41 400	-6 900
Szakszervezetek	503 700	-165 600
Fogyasztói szövetkezetek	27 600	-62 100
Lakásszövetkezetek	365 700	-34 500
Szülői munkaközösségek	158 700	-20 700
Nők jogaival foglalkozó szervezetek	34 500	-13 800
Bevándorlókkal foglalkozó szervezetek	27 600	0
Hátrányos helyzetűekkel foglalkozó szervezetek	75 900	-6 900
Nyugdíjasszervezetek	151 800	-41 400
Részvényeseket tömörítő szervezetek	48 300	0
Szenvedélybeteggel foglalkozó szervezetek	27 600	-13 800
Humanitárius szervezetek	117 300	-20 700
Békecsoporthozjárások	6 900	-13 800
Nemzetközi ügyekkel foglalkozó szervezetek	27 600	-6 900
Svéd Református Egyház	89 700	-34 500
Szabad Egyházak	138 000	-69 000
Más vallási mozgalmak	27 600	-13 800
Kulturális egyesületek	379 500	-96 600
Sportegyesületek	1 145 400	-227 700
Rekreációs egyesületek	200 100	6 900
Hobbiszervezetek	296 700	-69 000
Autóklubok	131 100	-20 700
Polgárórség	110 400	-48 300
Felebaráti rendek	117 300	-34 500

Az eredmények azt mutatták, hogy a legtöbb aktív tag, nagy helyi aktivitás, valamint a bizalmi pozícióban lévők magas aránya leginkább a sportegyesületekre volt jellemző. Szinte minden életkori csoport aktívan részt vesz az ilyen típusú egyesületekben (például a szülők, akik a gyermekük sportolásával kapcsolatosan kerülnek be az utaztatás, pénzszerzés, bíraskodás stb. révén). Az adatokból az is jól kirajzolódik azonban, hogy a legtöbb aktív tagot is a sportegyesületek veszítették. Az „életstílus” egyesületek (kultúra, sport, kinti szabadidő és más hobbik) jobban tudják tagjaikat mozgósítani, mint a nagy, speciális, érdekekre létrehozott szervezetek, amelyek szélesebb merítésű tagsági bázissal rendelkeznek (fogyasztói és lakásszövetkezetek, nyugdíjasszervezetek). Ugyanakkor a különböző ideológiákhoz kötődő szervezetek (szolidaritási egyesületek, alternatív politikai mozgalmak, vallási közösségek) nagyon alacsony mozgósítási, tagsági aktivitást mutattak, annak ellenére, hogy elméletileg nagy tagtoborzási bázissal rendelkeznek. Fontos kiemelni, hogy a taglétszám csökkenése a közösségi szervezeteknél nemcsak a passzív tagokra korlátozódik, hanem jelentős mértékben az aktív tagokra is. A tagsági aktivitás végpontján a fogyasztói szövetkezetek álltak, ahol majdnem az összes tag passzívnak vallotta ma-

Passzív-aktív tagok egymáshoz viszonyított aránya 2000-ben



gát. Szinte minimális volt az ilyen csoportokban a bizalmi pozícióban lévő és a magukat aktív tagoknak tekintők csoportja is Ennek oka az, hogy a szervezetek általában fizetett alkalmazottakkal dolgoznak, és a tagok közötti személyes kapcsolatok is igen behatároltak.

A legtöbb egyesületben a bizalmi pozícióban lévő tisztségviselők aránya csak kis mértékben vagy egyáltalán nem csökkent. A szakszervezetekben, a sportegyesületekben, a nyugdíjasszervezetekben, a lakásszervezetekben és szülői munkaközösségekben vannak legtöbben bizalmi pozícióban. Ez nagymértékben összefügg az egyesületek azon szerepével, hogy kielégítsék a háztartások alapvető igényeit (munka, lakás, család) és hogy megoldják az életkorból adódó nehézségeket (visszavonulás a munkától). Azt már korábban megjegyeztük, hogy miközben a bizalmi pozícióban levők aránya némileg csökkent vagy stagnált, addig a megmaradtak több önkéntes munkát vállaltak magukra.

Az egyesületek tagságának nagy része passzívnak vallotta magát, azaz nem voltak személyes kapcsolataik, vagy nem vettek részt a helyi találkozókön, eseményeken.

Az ő tevékenységük általában arra korlátozódott, hogy anyagi támogatást vagy információkat nyújtottak a szervezeteknek. A passzív tagság létszáma jelentősen lecsökkent a szervezetek nagy többségében, ami nem járt együtt azzal, hogy a szervezetek tagsága aktívabbá vált volna. Ez a változás inkább azt fejezi ki, hogy az egyesületi életet elhagyók általában a passzív tagok közül kerül ki, és a helyüket nem sikerül új emberekkel föltölteni.

Néhány esetben világosan látható vált a kutatási eredmények alapján a passzív tagok számának és arányának növekedése is. Mindez a még passzívabb egyesületi élet felé való eltolódást mutatta, így például: a nyugdíjasszervezet és a svéd egyház esetében.

Más esetekben a passzív tagok aránya mind abszolút, mind relatív értelemben nagy volt úgy, mint a fogyasztói szövetkezetekben, a szakszervezetekben, a nyugdíjas szervezetekben.

Az eddigiek alapján is láthattuk, hogy a svéd egyesületek között a szülői munkaközösségek külön esetet alkotnak. Miközben az aktív tagok aránya alig változott az utóbbi 8 évben, a passzív szülők aránya 18 százalékról 8 százalékra csökkent. A passzív szülők nagy része elhagyta a szülői munkaközösségeket, az aktív mag azonban megmaradt.

Az adatok arra is rávilágítottak, hogy az egyesületi taglétszám csökkenésével párhuzamosan mind az önkéntes munka iránti érdeklődés, mind az egyesületekben való önkéntes munka visszaesett. 2000-ben csak az emberek 10 százaléka gondolkodott úgy, hogy segíteni szeretné a szervezetek munkáját, és a tagoknak ugyancsak 10 százaléka mutatkozott arra hajlandónak, hogy növelje erőfeszítéseit az egyesületéért. A megkérdezettek alig 1 százaléka vallotta azt, hogy kész politikai pártban vagy szakszervezetben dolgozni. Leginkább vonzó egyesületi munkának a sport és a humanitárius szervezetek tevékenységét tartották.

A svéd egyesületi élet tehát nemcsak taglétszámában, hanem tagsága aktivitásában is jelentős változáson ment át. A szervezetek nagy részében csökkent az aktív tagok abszolút száma, egyre kevesebb ember vállalt el bizalmi pozíciót, tehát a tagság passzívabbá vált.

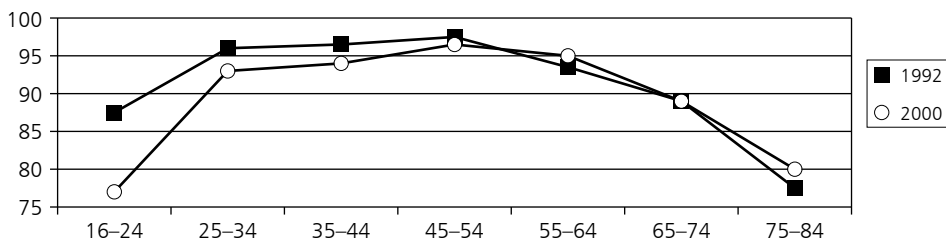
A svéd egyesületi tagság társadalomstatistikai jellemzői

A kutatók kor, nem, társadalmi osztályba tartozás, iskolai végzettség, jövedelem szempontjai alapján meghatározott népességcsoportokban vizsgálták az egyesületi részvételt, illetve a részvétel hat szintjét.⁴

Arra már korábban is utaltunk, hogy a svéd egyesületi tagság idősödő korszerkezetet mutatott a vizsgálatok szerint. Azt is említettük, hogy a 90-es évek gazdasági válsága következtében nőtt a munkanélküliség, hiszen minden tizedik állás megszűnt. Ez a fiatalok egzisztenciális helyzetét is nehezítette. Az említettek közül az következik, hogy a mai fiatalok a felnőtt évekkal járó szerepeket, köztük az egyesü-

letekben való részvételt egy vagy több évvel később vállalták, mint az 1970-es vagy 80-as évek fiataljai. Legtöbbjük számára a szervezetek iránti érdeklődés és igény valamivel később fejlődik ki. Az ember akkor lép be a szakszervezetekbe, amikor állandó munkahelyen kezd el dolgozni, akkor csatlakozik egy lakásszövetkezethez, amikor lakást akar vagy lakása lesz, szülői munkaközösség tagjává akkor válik, amikor a gyereke iskolás korú lesz. A felnőtt világba beilleszkedésük után következik a társadalom iránt érzett tágabb értelemben vett felelősség, amelynek megnyilatkozásként politikai vagy szolidaritási szervezetek tagjai lesznek, vagy más egyesületek (pl.: kulturális, politikai, szolidaritási) iránt kezdenek el érdeklődni.

Különböző korcsoportok részvétele legalább egy egyesület életében



A kutatási eredmények szerint a svéd egyesületek társadalmi bázisát a középkorúak alkotják, míg az idősek és a fiatalok korcsoportjuknál alacsonyabb arányban vesznek részt az egyesületekben.

Általánosságban a férfiak felülreprezentáltak mutatkoztak az egyesületekben, főleg a bizalmi pozíciókban levőknél és azok között, akiknél magas volt a döntéshozatali szándéka. Azonban ez az arány is elmozdulni látszik, mivel a kutatás befejezésekor noha a férfiak voltak inkább tagok, de az egyesületeket elhagyók között is nagyobb volt a férfiak aránya, így a nemek tekintetében egyre inkább kiegyenlítődni látszik a megoszlás.

Az adatok azt mutatták, hogy a szellemi foglalkozásúak nagyobb arányban tagjai a szervezeteknek, leginkább több szervezetben aktív tagok, töltenek be bizalmi állásokat és vesznek részt aktívan az egyesületek munkájában, mint a fizikai dolgozók.

Minél magasabb volt valakinek a foglalkozási státusa, annál inkább részt vett az egyén az egyesületi életben, annál többször szólalt föl gyűléseken, töltött be bizalmi pozíciót. E tekintetben határozott rangsor volt kimutatható a segédmunkásoktól a magasabb beosztású szellemi foglalkozásúakig.

A fizikai munkások részvétele gyakran a passzív tagságra korlátozódott, míg a szellemi foglalkozásúak inkább voltak aktívabbak, és nagyobb befolyást igyekeztek gyakorolni az egyesület életét befolyásoló döntésekre. A magasabb szellemi foglalkozásúak, értelmiségiek például kétszer gyakrabban töltöttek be bizalmi pozíciót, próbálták a döntéseket befolyásolni, mint a fizikai munkások. Ez a különbség még nagyobb volt a szervezetek bizonyos típusaiban (kulturális).

A magasabb iskolázottság szoros kapcsolatot mutatott a több szervezet munkájába való bekapcsolódással, a magasabb aktivitási szinttel, a bizalmi állások betöltése következtében a nagyobb befolyással, a szóbeli megnyilatkozások magasabb számával a gyűléseken, és a döntéshozatalban való nagyobb részvétellel.

A jövedelem tekintetében ugyanezek a trendek rajzolódtak ki, tehát a magasabb jövedelműek inkább voltak tagok, voltak aktívak, próbálták befolyásolni a döntéshozatalt, és szólaltak meg a gyűléseken.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a svéd egyesületi élet általánosan meggyengült a 90-es években. Mind a nem tagok, mind a passzív tagok aránya meg növekedett. Egyre több ember hagyta el a társaságokat, vagy egyáltalán nem is csatlakozik hozzájuk. Ezek összeadott hatása és az ezekkel összefüggő trendek a 90-es évek óta azt eredményezték, hogy a svéd egyesületek tagsága egyre öregebb, egyre passzívabb, a nemek tekintetében egyenlőbb, kevésbé politikai, sokkal piacorientáltabb és sokkal konzervatívabb lett. Az egyesületi élet osztályok szerinti tagozódása azonban továbbra is megmaradt.

Egy árnyaltabb megközelítés felé

Az eddigiekből kiderült, hogy a svéd önkéntes szektor jelentős változásokon ment keresztül az utóbbi években. Sok tekintetben az önkéntes szektor változásai visszatükrözik, mi történt a társadalom másik két (a piaci, a köz) szektorában is. Kiinduló tételnek megfogalmazhatjuk azt, hogy a tradicionális svéd szociáldemokrata modell megbomlása miatt a svéd nonprofit szektornak megváltozott az eddig szinte csak civil érdekvépviseletre, kulturális, szabadidős, rekreációs tevékenységekre korlátozódó szerepe.

Az állami szektor megnyirbálása az egyesületek előretörését hozta olyan területeken, ahol korábban teljes állami hegemonia volt. Ez természetesen nem jelentette az összes szerepkör átvállalását, hiszen 2000-ben a szociális szolgáltatásoknak csak 13%-át fedte le az önkéntes szektor. De maga a tény, hogy az egyesületek látják el a tradicionális szociális szolgáltatások egy részét, új korszakot jelez a svéd jóléti álam történetében.

Az egyesületek növekvő mértékben szerződnek az állammal vagy a helyi hatóságokkal, hogy szolgáltatásaikat el tudják látni. Ez része annak az általános trendnek, amiben az egyesületek átalakulnak egy véleményének hangot adó csoportból szolgáltatásokat nyújtó szervezetekké.

Korábban az egyesületek magántámogatásokból éltek, ma egyre inkább szolgáltatásokra szerződnek, amiért teljesítmény alapon kapnak javadalmazást, és egyre szigorúbb gazdasági elvárásoknak kell megfelelniük. Az új rend a tevékenységek koncentrációjához is vezethet, ami leronthatja a belső demokratikus folyamatokat és a szervezetek politikai aktivitását. Az állam, a piac és a harmadik szektor közötti határok fokozatosan elmosódnak, ami az egyesületi életről alkotott eddigi elképzelések teljes átgondolását vonja maga után (Kramer, 2000). Az egyesületek demok-

rációban játszott szerepe Svédországban lecsökkent az elmúlt évtizedben. Ez nem azt jelenti, hogy a svédek individualistábbá váltak volna, hiszen csak a tradicionális mozgalmak kerültek be az elemzésbe, és a kutatás nem foglalkozott az élet olyan színtereivel, amelyek az utóbbi években felfutottak, mint pl. az internet vagy az anonim adományozás.

A kutatás egyik leglényegesebb megállapításának tekinthető, hogy a svéd egyesületek kevésbé vonzzák a fiatalokat, főleg a fiatal férfiakat, és ezért nem képesek megújulni. Ennek valószínűleg sok oka lehet. Az egyik ok, hogy a tradicionális egyesületi forma és döntéshozatal a maga időigényes demokratikus folyamataival gyakorlatiatlannak és hasztalannak tűnnek számukra. A közös társadalmi és politikai aktivitás mára csak kis részt foglal el a tradicionális egyesületi élet szerkezetéből. Igaz ugyan, hogy néhány régebben létrehozott egyesület és mozgalom megpróbálta modernizálni a tevékenységeit és a felépítését, a polgárok inkább a média, a piac és az új társadalmi mozgalmak alternatíváját használják.

Kiderült az is, hogy a tradicionális mozgalmak által képviselt eszmék nem adnak mindig megoldást az aktuális problémákra, és nem tudják maguknak megnyerni az embereket a céljaikhoz, a perspektívaikhoz és cselekvési módjaikhoz.

Egy másik kulcskérdés, hogy egyre inkább versenyeznie kell az egyesületeknek a szabadidővel, mivel a foglalkoztatás megnőtt (főleg a nők körében), és a munka nehézsége és intenzitása is emelkedett. Ez főleg a városi környezetben áll fenn, ahol nagyobb lehetőség van a társadalmi érintkezésre, a szórakozásra, az utazásra, a tévére és internetre.

Megválaszolatlan kérdések, avagy a jövő trendjei

Vajon a 21. század új társadalmi és politikai eszméit is a demokratikus egyesületek fogják alakítani? Vajon a polgárok és a politikai vezetők továbbra is egyesületi életten keresztül szívják majd magukba a demokráciát?

Lehetséges, hogy a tanulás és a különböző fontos képességek fejlesztése az élet más színterein fognak kialakulni mind egyénileg, mind kollektíven. Ez magában foglalja az internetet, az új társadalmi mozgalmakat és hálózatokat, gazdasági segítség szervezeteket. Mindezekről függetlenül az egyesületek szerepkörét nem szabad alábecsülni.

Nem valószínű, hogy az emberek azért csatlakoznak az egyesületekhez, hogy demokratikusabb polgárok legyenek. A demokrácia fejlődése egy extra haszon, amit az egyesületi részvételből lehet nyerni. De van-e okunk azt feltételezni, hogy a változások annyira mélyrehatóak voltak a svéd egyesületi életben, hogy az egyesületek politikában betöltött szerepe meggyengült, és a demokráciára tett jótékony hatásuk már nem olyan egyértelmű, mint eddig volt?

A nonprofit szektorral foglalkozó kutatók egyetértenek abban, hogy az egyesületi élet jól tesz a demokráciának. A civil szervezetekben az embereknek fejlődik az

a képessége, amivel a döntéshozatalban részt vesz, például azzal, hogy megtanulja, hogyan kell kifejezni magát, hogyan kell vitatkozni és döntéseket hozni. Az államtól és a piactól védett színteret biztosít, ahol az emberek javítani tudják a képességeiket és hatékonyságukat, ami fontos a gazdasági és társadalmi előrelépés szempontjából is.

Ezek az egyesületek úgynevezett „belső demokrácia”-funkciói, de nem szabad elfelejteni a „külső demokrácia” funkcióit sem, hogy az egyesületek a társadalomban szabad teret nyújtanak az alternatív politikai mozgalmak fejlődésének. Ez növeli a tagság szabadságát a társadalmi szervezeteken keresztül. Az egyesületi tagság hatásköre növekedett, azáltal, hogy lehetőségük nyílt a hangjukat hallatni és a politikai befolyásukat direkt vagy indirekt módon használni.

Más szavakkal, ez az egyesületek „külső demokrácia” funkciója, ami által a társadalmi és politikai követeléseiket az állam felé be tudják nyújtani. A külső funkció szempontjából a tagság alacsony aktivitási szintje nem okoz nagy problémát. De az, hogy nem egyenlően vesznek részt a társadalmi osztályok, már problematikusabb kérdés.

Ahogy a vizsgálat kimutatta, az 1990-es évek egyesületi élete ugyanazokkal a problémákkal szembesül, mint a demokrácia vagy az általános jólét: csökkenő részvétel, individualizáció és szűkebb osztálytagozódás. Az egyesületek nemcsak azzal szembesültek, hogy elvesztették tagságuk nagy részét és képtelenek voltak őket pótolni, hanem minőségi átalakuláson is átmentek, egyre piacorientáltabbak lettek, nőtt a konzervatizmusuk, nőtték a költségeik, csökkentek a támogatásaik és szubvencióik, egyre jobban függtek az államtól és a piactól, és a tagságuk egyre passzívabbá vált.

Nem valószínű, hogy a svéd társadalom megengedheti magának azt, hogy figyelmen kívül hagyja az egyesületeknek azokat a lehetőségeit, amelyeken keresztül a polgárok autonóm szervezeteket alapíthatnak, amelyek segítségével ki tudják egészíteni a jóléti szolgáltatásokat általuk fontosnak vélt dolgokkal, kifejezhetik az érdekeiket, elmondhatják követeléseiket, vagy szimplán egy hobbinak hódolhatnak.

A feltárt trendek tehát nem egy irányba mutatnak. Az egyesületeket érintette a környező világ megváltozása, új technológiák, értékek megjelenése, a családi szervezetek megváltozása, és nem utolsósorban a megváltozott kormányzati politika a tradicionális egyesületekkel szemben. De ezektől függetlenül a szerzők véleménye szerint az egyesületek továbbra is képesek befolyásolni a civil társadalmat, a demokráciát és az általános jólétet saját érdekük szerint.

A nemzetközi nonprofit szakirodalomban a kilencvenes évek elejétől a formális ismérveken (jogi, szervezeti forma, hatókör, szervezethagyomány stb.) nyugvó szervezetleírások mellett egyre inkább előtérbe kerültek a nonprofit szervezetek funkcionális szempontú értelmezései. Anette Zimmer szerint ennek a szemléletváltásnak egyik magyarázata az, hogy az elsődlegesen empirikus irányultságú nonprofit kutatások erősen interdiszciplináris jellegűekké váltak, és ennek megfelelően a szervezetek társadalmi és politikai beágyazódása kapott hangsúlyt a strukturális és kvantita-

tív statisztikai elemzésekben is (Zimmer, 2002). A másik magyarázat szerint pedig az aktuális kutatások súlypontja a nonprofit szervezeteknek a jóléti államban betöltött szolgáltatói szerepétől eltolódott a szervezetek civil társadalmi funkcióinak vizsgálata felé.

Lehet, hogy a Svédországban megint másfelé fordul a kerék?

Függelék

Az egyesületek csoportosítása:

- Politika:** Politikai pártok, Lokálpatrióta mozgalmak, Környezetvédelmi szervezetek
- Speciális érdekek:** Szakszervezetek, Fogyasztói szövetkezetek, Lakásszövetkezetek, Szülői munkaközösségek, Nők jogaival foglalkozó szervezetek, Bevándorlókkal foglalkozó szervezetek, Hátrányos helyzetűekkel foglalkozó szervezetek, Nyugdíjasszervezetek, Részvényeseket tömörítő szervezetek, Szenvedélybetegekkel foglalkozó szervezetek
- Szolidaritás:** Humanitárius szervezetek, Békecsoportosulások, Nemzetközi ügyekkel foglalkozó szervezetek
- Vallás:** Svéd Református Egyház, Szabad Egyházak, Más vallási mozgalmak
- Életstílus:** Kulturális egyesületek, Sportegyesületek, Rekreációs egyesületek, Hobbicsoportosulások, Autóklubok, Polgárőrség, Felebaráti rendek

Irodalom

A dolgozat alapját adta:

J. Vogel–E. Amna–I. Munck–L. Hall (2003): *Associational life in Sweden*. Statistics Sweden.

Antal László (2000): *Álmok, rémálmok és valóság*. – <http://www.mozgovilag.hu/2000/12/dec15.htm>

Bullain Nilda (2005): Átfogó jogi reformkonceptió: Lépések egy értékalapú civil jövőkép felé. *Civil Szemle*, 1: 5–25.

Coleman, James (1998): Társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In Lengyel Gy.–Szántó Z. (szerk.): *Tőkefajták – a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: Aula, 11–44.

Esping-Andersen, Gosta (1991): Mi a jóléti állam? In: *A jóléti állam*. (Szerk.: Ferge Zs., Lévai K.) Budapest: Szociális szakképzés könyvtára.

Gould, Arthur (1992): The erosion of the welfare state: Swedish social policy and the EU. *Journal of European Social Policy*, 2. sz.

Kramer, Ralph (2000): A Third Sector in the Third Millennium? *Voluntas*, 1: 1–23.

- Putnam, Robert (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Salamon, M. Lester–Anheier, K. Helmut (1995): *Szektor születik. A nonprofit szektor nemzetközi összehasonlításban*. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport.
- Salamon, Lester–ANHEIER, Helmut (1996): *Social Origins of Civil Society: Explaining the Nonprofit Sector Cross-Nationally*. (Working Papers of the Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project No. 22.) Baltimore: Johns Hopkins University.
- Salamon, M. Lester et al. and Ass. (1999): *Global Civil Society. Dimensions of the Nonprofit Sector*. Baltimore: The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies.
- Salamon, M. Lester–Anheier, K. Helmut (1999): *Szektor születik II*. Budapest: Civitalis Egyesület.
- Salamon, M. Lester–Sokolowski, S. Wojciech–List, Regina (2003): *Civil társadalom világnézetben*. Budapest: Civitalis Egyesület.
- Zimmer, Anette (2002): Dritter Sektor und Soziales Kapital. *Münsteraner Diskussionspapiere zum Nonprofit Sektor*, 19 (Januar): 1–24.

Jegyzetek

- 1 Az egyesületek csoportosítását lásd a mellékletben
- 2 A részvétel kilenc eltérő szintjét különböztették meg a vizsgálat során: formális tagság, bizalmi pozíció, más aktív részvétel, passzív tagság, egyesületi tagság több szervezetben, illetve ennek típusai, továbbá a szervezeti részvétel aktivitása, a döntés befolyásolás szándéka, a tagsági részvételre fordított idő.
- 3 Passzív tagoknak olyan tagokat minősített a kutatás, akiknek nincsenek személyes kapcsolataik, vagy nem vesznek részt az egyesületi eseményeken.
- 4 A. Tagsági viszony legalább egy egyesületben,
B. tagsági viszony legalább négy egyesületben,
C. aktív részvétel,
D. bizalmi pozíció betöltése,
E. találkozókon való felszólalás,
F. kísérlet a döntések befolyásolására.

A DEMOKRÁCIA GYERMEKEI

— CIVIL FEJLESZTÉS A NYUGAT-BALKÁNON —

Rajacic Agnes

„A demokrácia az én szememben egy iránytű volt, egy életmód és egy fiók a világ megértéséhez. Végül kiderült, hogy az nem más, mint a hatalom/befolyás kulturális konstrukciója, mely az intézményes közösség viszonyaitól és a változó személyi terektől függ. A (demokráciáról szóló – a ford.) felmérések – bár valamennyire hasznosak voltak – nem tudták megmagyarázni, mi késztet valakit arra, hogy önkénteskedjen egy NGO-nak, vagy miért gondolja Debar polgármestere, hogy több időt kell az állampolgárokkal töltenie.” (Paul Nuti, a DemNet macedóniai programjának igazgatója)

■ A Boszniai Szerb Köztársaság Parlamentjének Elnöke tavaly októberben vette kézbe egy civil szervezet törvénymódosító javaslatát. A levél kifejtette, hogy az állampolgárok információhoz jutásáról szóló törvény – fordítási műhiba miatt – kevesebb jogot tartalmaz az állampolgárokra nézve, mint azt az eredeti szándék szerint kellene. Ezt a törvényt, mely kötelezi az intézményeket minden közinformáció kiszolgáltatására, egy nyugati szakértőgarda dolgozta ki Bosznia számára nemzetközi standard szerint, és 2001-ben iktatták be a helyi törvénykezésbe.¹

Ki is okolható vajon a fordítási hiba miatt? A fordítóknak kellett volna jobban odafigyelni, vagy a külföldi szakértőknek többet tudni a boszniai közigazgatás nyelvéről?

Ezeket a kérdéseket morfondírozva az ember rájön, a fenti műhiba nem is egyedi, hiszen az uniós *acquis* átvételénél minden új tagállamban adódtak hasonló esetek, még ha talán nem is ennyire „élesen”.

Úgy tűnik azonban, hogy Bosznia-Hercegovina élete tele van műhibákkal. Legalábbis ez derül ki a tevékenységükkel lassacskán felhagyó, kivonuló nemzetközi donorszervezetek (=támogatók) összegzéseiből és félig bevallott csalódottságából. A NATO, a Kanadai (CIDA), az Amerikai (USAID), a Svéd Nemzetközi Fejlesztési Ügynökségek (SIDA) több mint egy évtizedes működés után, lábat kapkodva vonulnak vissza. A távozással párhuzamosan elkezdődött a külföldről irányított és a helyi civil szervezetekkel végrehajtott tevékenységek összefoglalása és kiértékelése. Az eddigi adatok szerint Bosznia volt Európa legnagyobb demokratizációs pénzbefektetése. Mégis, a kritikus helyi aktivisták között és immár maguk a donorok körében is a jelenleg legvitatottabb témák között találjuk az EU intézményes szerepét és a nyugati civil- és kormánysszervezetek asszisztenciáját a háború utáni rekonstrukciós munkában. Jó nevű szakértők és diplomaták által készített 2005-ös összegzés szerint: „A régióba fektetett példátlan mennyiségű rekonstrukciós és fejlesztési segély nem vezetett a kívánt eredményhez...” és „...a status quo nemcsak fenntarthatatlan, de a régiót egy új, igen veszélyes instabilitás felé sodorhatja.”² Az ajánlás felhívja a figyelmet arra, hogy Brüsszelnek az illúziók dédelgetése helyett új stratégiát kell kidolgoznia a térségre.

Mi volt a szerepe mindebben a hatalmas – békítési, újjáépítési és fejlesztési – vállalkozásban és „demokráciaépítésben” a kül- és belföldi civil szervezeteknek, és hogyan hasonlíthatók ők a többi posztoszocialista ország civil formációihoz? E kérdés kerül a következőkben kifejtésre, melynek előnyei abban foghatók meg, hogy egy, az európai védőernyő alatt egzisztáló, egyedülállóan sokszínű ország, párját ritkítőan összetett civil fejlesztésébe tekintünk bele – mely immár talán többet árul el a demokratizációs törekvésekről, mint az ország problémáiról.

A téma azért bír kiemelkedő jelentőséggel Magyarország számára, mert a Külügyminisztérium új, nemzetközi fejlesztési terve – mely hazánkat a délkeleti térség uniós központjaként szeretné látni – többek között Boszniát választotta kiemelt stratégiai partnerének.³ Egy ilyen fontos külpolitikai változás első lépései előtt azonban kívánatos lett volna a térség utolsó tízévi segélyezésének önálló, körültekintő és kritikus kiértékelése, annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy hova jutottak az előző támogatók. Ez a munka sokat segítené egy konvencionálistól eltérő és egyben fenntarthatóbb segélyezési politika kialakításában. Ma úgy látjuk, hogy e kiértékelés elmaradt, és a segélyezés lényegében megmaradt a problémás nyugati stratégiák és az uniós gyakorlat követésénél, ami negatívan befolyásolja a már végrehajtott vagy folyó projektek kimenetelét is. A jelenlegi külpolitika nem épít Magyarország és Bosznia eltemetett történelmi és kulturális kapcsolataira sem: a köztudatból már kitörlődött, hogy a XIX. században harminc évig, a középkorban pedig legalább másfél évszázadig álltunk e szép országgal közelebbi viszonyban, melynek lenyomatai máig megmaradtak. A direktívák elsősege helyett talán eredményesebb lenne itt – a történelemnél és a körültekintő hozzáállásnál – elkezdeni egy kölcsönös kapcsolatrendszer kiépítését.

Madártávlatból és talajközelről: hol a társadalom?

Amikor egy fejlesztési beruházásban elérkezünk abba a stádiumba, ahol az alapvetően sikerszellemű donorok is elbizonytalanodnak, akkor már tényleg nem lehet szemet hunyni afelett, hogy milyen nehézségek ütötték fel fejüket utóbb a szociális programok kapcsán Boszniában. A hosszú akciók nem találták céljukat, a „társadalmat”. Ma képtelenségnek bizonyul megmérni a társadalmi „képességfejlesztés” általános sikerét, a „jó kormányzat” és „közösségépítés” hatásait; vagy épp a szegénység visszaszorítására irányuló programok eredményeit.⁴ Az ugyanis, hogy összességében mennyire „demokratizálódott” egy ország, kilóg minden táblázatból, és nem fér bele az eddig használt, gazdasági szemléletre alapuló felmérésekbe sem. Nézzünk erre néhány példát.

A hivatalos statisztika szerint sikeresen működő (EU-s pénzekből támogatott) visszatelepítő akciók például teljesen más képet mutatnak „madártávlatból”, mint „talajközelből”. Dušan, szarajevói szerb aktivista állítása szerint hiába a statisztika, az ottani szerb lakosság igenis alultámogatott, nem szeretnének visszatérni a muzulmán többségű városba. Husnija, Banja Luka külvárosában élő muzulmán lakos pedig azt mondja, hogy a kormányprogram semmin sem változtatott, legfeljebb azt érte el, hogy olyan muzulmánok is felíratkoztak a házra várók listájára, akiknek eszük ágában sincs tizenöt év után visszajönni az immár túlnyomóan szerb többségű városba... A hírek szerint hasonlóan hibás, kevés hely- és emberismerettel rendelkező projekteket hajtottak végre Koszovóban is. Hiába állította fel a Dán Nemzetközi Fejlesztési Ügynökség (Danida) a dán állampolgárok aggodása nyomán az északi mintájú oktatóközpontokat a menekültek visszatelepülésének segítésére, az érintettek szerint olyan helyekre is vissza kívánják telepíteni őket, ahol sohasem éltek előtte.

A donorok számára talán meglepő, hogy a közösségi programoknál a beinvestált pénzmennyiség nem mindenható, és önmagában nem győzi meg a helyieket az együttműködés hasznáról. Az amerikai óriásdonor USAID Szerbiában és Montenegróban bevetett programja például a „Community Revitalisation Through Democratic Action” [Közösségi Újjáélesztés Demokratikus Akcióval] fedőnév alatt 1520 projektet finanszírozott 35 millió dollár értékben. Kiértékelése azt mutatja, hogy a befektetett pénzmennyiség és az elért hatás koránt sincsenek egyenlő arányban, ami a sikerorientáltságnak és a rövidlátó akcióknak volt betudható, nem beszélve a NATO-bombázások utáni általános Amerika-szkepticizmusról.⁵

Hogy egy teljesen más jellegű, de szintén közösségi példát vegyünk az igazságszolgáltatás terén, a Hágai Bírósággal igencsak elégedetlenek a helyiek. A Szrebrenicai Anyák (az áldozatok hozzátartozói által létrehozott szervezet) szerint a bíróság egyenesen semmibe veszi a boszniai emberek akarátát, nem közli, hogy mit tesz az ellenőrizhetetlen messzeségben. Ráadásul amit tesz, az sem kielégítő: tíz év alatt negyven bűnös elítélése (5–18 évig terjedő büntetéssel sújtva az érintetteket), melyből tizenöten már le is töltötték a büntetést, sokakban – érthetően – elégedet-

lenséget, tehetetlenséget kelt, és nem bizonyítja, hogy Hága hatékonyabban működött volna egy helyben felállított, boszniai tulajdon és döntés alatt lévő bíróságnál, mely csak 2005 végén jött létre. A „Slijepa Pravda” [Vak Igazság] című, nemrég készült szarajevói film szerint a boszniai népnek kellene a saját bűnösei felett ítélni.

Természetesen sok jó hatással bíró közösségi akció is kivitelezésre került, de a fenti, kulcsfontosságú közügyeket tömörítő példák sokasága figyelemre méltó, és azt sejteti, hogy a probléma talán nem is a szociális programok értékelésénél kezdődik, hanem magánál a tervezésnél: a donorok tulajdonképpen egy saját maguk által megálmodott boszniai társadalmat kívántak támogatni.

Vajon miért forró a talaj a donorok lába alatt?

Ha a jelenlegi helyzet és az élet általános komplikáltsága miatt pontosan nem is tudjuk a fenti kérdést megválaszolni, az biztos, hogy nem csak Bosznia vagy maga a háború a ludas a tapasztalható szociális apátia, etnikai megosztottság, feketepiac, és a kirekesztés új formáiért. Magyarozatként a nyugati kormányok „nehéz demokratikus átmenetről” beszélnek; az NGO-k a „civil társadalom cselekvési éretlenségéről”, az EU pedig – a többé-kevésbé kivitelezhető – gazdasági rendelkezésekkel és piacliberalizálással próbálja kimozdítani a helyzetet.

A problémák efféle kezelése azonban nem sok jóval kecsegtet. Több külföldről indított gazdasági rendelkezés gyorsan eltűntetendő betegségként kezeli a tagadhatatlanul létező feketepiacot, ami romboló következményekkel járhat. A villámlátogatásra érkező nyugati elemzők gyakran elnézik, de helyben mindenki tudja, hogy az ország déli kereskedőinek informális magállapodásai vannak Horvátországgal, aminek köszönhetően olcsóbban jutnak bizonyos termékekhez, és ugyanez igaz a Boszniai Szerb Köztársaság és Szerbia viszonyára is, északon.⁶ Józan ésszel belátható, hogy amikor az Nemzetközi Közösség foggal-körömmel ragaszkodik (ahogy ez meg is történt) a cigarettát és alkoholt terhelő pluszadók kivetéséhez, akkor azzal elsősorban a feketepiacnak kedvez, és az adó hirtelen bevezetése több gyűrűző problémát szül. A feketepiacot – ami Boszniában immár 40%-ra rúg⁷ – egyes elemzők szerint úgy kellene megérteni, amilyen valójában: nem mint az ördög művét, hanem mint olyan stratégiák összességét, amellyel a helyiek a túlélésüket próbálják biztosítani.⁸ A Nyugat-Balkánon elterjedt piac ugyanis felfogható a liberalizáció elleni tiltakozásként is. Ez nem annyira meglepő, ha megpróbáljuk a koszovói mezőgazdaságot a hasonló szerkezetű dél-spanyolországi kiserőgazdaságokhoz mérni. Míg az utóbbiak az unió strukturális alapjából és egyéb mezőgazdasági támogatással védik magukat a globalizáció ellen, az előbbieknél támogatások híján más, akár törvénytelen eszközökhöz kell folyamodniuk.

Természetesen mindez nem azt sugallja, hogy az illegális gazdaság jó dolog lenne, csupán azt, hogy az elemzésnek és a megszorító intézkedéseknek figyelembe

kell venniük, hogy a feketepiac itt nem egy kisebb csoport tevékenysége, hanem társadalmi tény. A túlélés alapja.

Az eddig leírtakat összegezve arra a következtetésre juthatunk, hogy a külső fejlesztési beavatkozás veszélye az, hogy bizony sokszor átnéz a helyi tudáson és bölcsességen. A hibák ismétlődéséből következően elmondhatjuk azt is, hogy a beavatkozások még a korábbi tapasztalatokra sem építenek szisztematikusan. Ezen feltételezéseket – melyeket innentől a szociális fejlesztésen tesztelünk – megerősíti egy felmérés is, amely a „demokratizációs” projekteknek az aktuális politikai helyzettel szembeni farkasvakság mutatja ki. Ez a felmérés hatvan, demokrácia és kormányzati fejlesztési projektértékelést lapozott át, és úgy találta, hogy politikai helyzet-elemzés csupán hétben, alig tíz százalékukban szerepelt.⁹ Pedig bizton állíthatjuk, hogy egy fejlesztési beavatkozás előtt hasznos az ország helyzetét feltérképezni, politikai és gazdasági kultúrájára, kialakult szokásaira és értékeire odafigyelni. Ezek fi-gyelmen kívül hagyásával a demokratikus átalakítás pusztá technikai feladattá válik, mely nem számol azzal, vajon éppen miért alakult ki demokratikus deficit, és ezzel több kárt okoz, mint amennyi hasznot hozhat.

A civilek: gyermekek vagy felnőttek?

Ha a közösségi vélemény nem hallatszik, akkor talán a civil képviseltekhez kell fordulnunk. Ám a civil paletta Boszniában olyan színes, hogy hónapokig tanakodhatunk, amíg eldöntjük, kit érdemes meghallgatni. Általánosságban elmondható, hogy az itteni civil szervezeteknek – létrejöttük egyedisége miatt – jelentősen eltérő a társadalmi és intézményes funkciójuk, mint Magyarországon vagy a többi közép-európai országban.

Az „összettség” talán még szerény kifejezés is arra a példátlan sokaságra, amelyben első nekifutásra meg lehet különböztetni a *szolgáltató* (*service delivery*) és a *tanácsadó* (*advocacy*) szervezeteket, majd a *nemzetközi*, a *mezo-* és *mikroszintű* szervezeteket.

Az időrendet követve: nagy részük a nemzetközi civil szervezetek (INGO-k = International Non-governmental Organisations) sürgősségi segélyakciói mentén jöttek létre a háború alatt és után (a háború hivatalosan 1992–1995-ig tartott). Ők, a *civil társadalmat helyettesítve*, szolgáltatások nyújtására specializálódtak. A készenléti helyzet elmúltával azonban óhatatlanul át kellett programozniuk a tevékenységüket, és helyet kellett keresniük a helyi struktúrákban. Sokan közülük tanácsadó szervezetekké alakultak, melyek szociális és közéleti változásokért dolgoznak az emberi és állampolgári jogok, a környezetvédelem, oktatás stb. körében.

A „civil társadalom” igen problematikus kifejezéssé vált Bosznia-Hercegovinában. Nem azért, mintha nem léteznének szociális mozgalmak, hanem azért, mert a támogatások jelentős része nem a földközeli mozgalmakat, illetve a háborút megelőző civil kezdeményezéseket segítették, hanem egy mesterségesen megteremtett,

a segélyezési terveknek megfelelő civil társadalmat.¹⁰ Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy az NGO-k szerepe ne lett volna és ne lenne még így is fontos. Mivel a boszniai volt a legfokozottabb krízishelyzet Európában, szinte minden nagyobb nemzetközi civil szervezet eljött ide, követve a nyugati feminista és békeszervezetek, önkéntes csapatok sorával. Összeadódva, a szervezetek tevékenységei egy implicit – közösségileg nem artikulált – szociálpolitikát alakítottak ki, az ellátások, a rendelkezések és az újraelosztás terén.

A továbbiakban a civil szektor pusztá leírása helyett inkább a területen felvetődő problémákat fogalmazom meg.

Nemzetközi civilek és szolgáltatásaik

Igen sajtóságos, és a közép-európaiktól eltérő jelenség a többfeladatú (a szakzsargonban „multi-mandated”) NGO-k jelenléte, melyek egyfolytában bővülő és sokszor egymástól teljesen független ügyeken dolgoznak: a sürgősségi egészségügyi ellátástól, az angol nyelvkurzusoktól, a menedék- és házépítéstől kezdve, a pszichológiai tanácsadáson, konfliktuskezelésen és a helyi rádióadó üzemeltetésén át szinte minden megférhet egymás mellett. A túlvállalásos jelenséget sok specialista, közöttük akadémikusok igen aggasztónak tartják, talán nem is alaptalanul: egyrészt azért, mert egy projektorientált, rövid távú kultúra nehezen ellenőrizhető, ami a saját felelősségét, elszámoltathatóságát illeti, másrészt pedig homályba kerül a szervezet eredeti hivatása és célja.¹¹ A tevékenységek kiterjesztésének jótékony hatásai mellett főként az szolgál a túlvállalás magyarázatául, hogy a nagy konkurenciában nehéz a fennmaradást és a viszonylagos előnyhöz jutást biztosítani. A szervezetnek ezért új projekteket, lefedettséget kell biztosítani, akár a „többblábon állás” technikájával is. A jelenség a mezo NGO-knál úgyszintén megfigyelhető.

A nagy nemzetközi szervezetek tevékenysége sokszor érzékenyen érinti a gyenge államot. Az International Rescue Committee (IRC) például, mely a háborúban sürgősségi programokat hajtott végre a szociális juttatások és az egészségügy terén, és ezzel alapvető állami funkciókat vett át, megnehezítette a krízis utáni – hosszabb távú – szociális védőháló kialakítását. Megfigyelések szerint az ilyen tevékenységekben az állam figyelmen kívül hagyása, a legjobb közszolgák, közszolgálatra alkalmas erők, munkások elszívása csak hátráltatja az állam önálló lábba állását, és elidegeníti a politikai döntéshozókat. A politikusok a nemzetközi szervezeteket ugyan értékesnek tartják a krízishelyzetekben, de a belügyi döntéshozatalban már kevésbé. Ami a szociális szolgáltatásokat illeti, az ENSZ Menekültügy Bizottságának (UNHCR) tevékenységét is kritika érte, mert egy hatásos jóléti rendszer megtervezése helyett a külföldről irányított szolgáltatásokat részesítette előnyben, melyeket a kiválasztott helyi lebonyolító partnerek viszonylag olcsó és gördülékeny munkával biztosítottak neki.¹²

A kivonuló nemzetközi képviseltek rendszerint maguk mögött hagynak egy helyi gárdát, melynek funkciója, és alkalmazkodási képessége nehéz próbáknak van

kitéve. A szakirodalom kétségeket fogalmaz meg azzal kapcsolatban, hogy van-e a visszahagyott NGO-knak megfelelő területi lefedettsége, illetve hogy milyen a többi szervezettel és az állammal való viszonya.¹³

E különös kezdeti körülmények azt eredményezték, hogy a civil fejlesztés területén kiéleződtek a nemzetközi és a helyi szereplők közötti különbségek; valamint az erős és a gyenge szervezetek más szerepet kaptak.

A középszintű és helyi NGO-k

Sok délkelet-európai NGO-nak sikerült hazai bázist építeni, ezért ők nem haltak ki a külföldi támasz visszavonulásával. Belőlük lettek a középszintű NGO-k. A kérdés az, hogy mennyi morális felelősség veszett el ebben a visszavonulási folyamatban, vagyis mennyi kompromisszumot kellett a szervezetnek tennie. Pozitív eredmény, hogy a források decentralizációja és a folyamat demokratizáló ereje (sok ember támogat kis helyi csoportokat) miatt a szervezetek között átalakultak a hatalmi viszonyok.

A nemzetköziakkal ellentétben az országban maradt középszintű NGO-k többségének az a problémája, hogy nemigen képesek az államot is befolyásoló politikát megfogalmazni bátorsághiány vagy a törvények miatt, esetleg az állami hatóságok kisebb vagy nagyobb ellenállása okán. Tény, hogy egy civil szervezetben való munka a jelen körülményekhez viszonyítva biztos anyagi segítséget nyújt a fiatal, művelt és angolul beszélő középosztály tagjainak, viszont sok gyanakvást szül a társadalom más rétegeiben. Ez természetesen nem segíti a szervezetek társadalmi beágyazódását, és nem táplálja a szükségorientált tevékenységet sem. A közvélemény-kutatások – immár tényleg túlzott általánosságban beszélve – azt mutatják, hogy a civil szervezeteknek alacsony a népszerűségük: az állampolgárok többnyire túlfizetettnek és hozzá nem értőknek tartják őket, bár ez sokszor csak szubjektív benyomásra alapozott vélemény.

Az NGO-k egyenlőtlen fejlődését is lehet hibáztatni a Bosznia-Hercegovinában kialakult civil kavalkádért. A jelenlegi támogatási rendszerben jellemzően a városi szervezetek és a mezoszintű tevékenységek részesülnek előnyben.

Mind a nemzetközi, mind a helyi NGO-k nagyvárosokban (Szarajevó, Tuzla, Zenica) koncentrálódnak, ami élezi a nyíltabb urbánus és zártabb rurális térségi megosztottságot. A nemzetközi donorok is nagyrészt városi szervezeteket támogatnak: a Boszniai Szerb Köztársaság (SZK) területén például Banja Lukában alakult ki a civilek abszolút központja.¹⁴ Az egyenlőtlenségből talán az következne, hogy a nemzetközi donoroknak sokkal több figyelmet kellene fordítaniuk a vidéki szervezetekre, például az SZK keleti területein vagy hercegovinai régióban, délen. Azonban még ez sem ilyen egyszerű. Az SZK területén jelenleg legalább 90%-os a szerb lakosság aránya, míg Hercegovina területén hasonlóan magas a horvát ajkú többség. Igen rossz eredményre is vezethet az, ha ebben az etnikailag kiélezett helyzetben a „civil társadalom építését” az „NGO-k építésével” azonosítják a támogatók, azon egyszerű tény miatt, hogy nincsen szükségszerű ellentét az NGO-k fejlesztése és egy

esetleges autoritárius politikai rendszer kialakulása között. Konkrétan, a civil fejlesztés az említett két területen erősítheti a nacionalista állam kiépítését a közös etnikai érdek, terület és a külföldi beavatkozás elleni tiltakozás egyesítő égisze alatt.¹⁵ Ahogy a terület egy ismert – és igen kritikus – szakembere, Paul Stubbs által elemzett horvátországi példák mutatják, akár széles nacionalista ideológiát is ki lehet fejleszteni egy-egy civil szervezeten belül, a külföldi donorok részére persze fenntartva a multikulturális szervezeti látszatot.¹⁶

Az elkéseredés helyett érdekesebb más stratégiákat keresni. Újabb ajánlások szerint például a diszkriminációmentesség jobban népszerűsíthető egy professzionális csoporttal az állami adminisztrációban, mint a helyi NGO-kkal és a politikusokkal.

A színes paletta és a nehéz helyi valóság láttán talán nem is érdemes azon kérdésekre általánosságban válaszolni, hogy mennyire tudják a most működő tanácsadó civil szervezetek az emberek bizalmát megnyerni, mennyire tudnak egy általános „állampolgári szellemet” kialakítani. Senki sem vonja kétségbe azt a megállapítást, hogy a korábbi, szolgáltató szervezetek többsége fontos igényeket elégített ki (egészségügy, menedék, pszichológiai segítség a nőáldozatoknak stb.), s ezzel szemben a probléma az állami stratégiai szinten kezdődött: nem állt össze a kép. A tanácsadó civileknél viszont mások a kritériumok. Ha a „vérbeli mozgalmakat” az önkéntesség, a petícióírás vagy a tüntetés mentén értelmezzük, azt lehet mondani, ezekben a boszniai NGO-knak sokkal kevesebb szerepük volt, mint szerbiai, macedóniai és horvátországi társaiknak. (Az utóbbi országban civil szervezetek a Deutsche Telecom ármonopolizációja ellen is nagy sikernek örvendő kampányt szerveztek, közvetlen helyi kérésekre.) A civilek társadalmi bázisának ügye a London School of Economics egy macedón doktoranduszából igen szkeptikus megjegyzést provokált: szerinte helyénvalóbb a társadalom szerepéről elmélkedni az NGO-kban, mint a NGO-k szerepéről a társadalomban.¹⁷ Elkerülve a vitát, hogy hány hús-vér embert tömörítenek az NGO-k, véleményem szerint érdekesebb azt feltételezni, hogy e szervezetek különböző, társadalmilag többé vagy kevésbé igazolható érdekeket képviselnek, radikális vagy kevésbé radikális módon. Egyes projekteknek sikerült a helyi közösségeket újjáéleszteni és ezzel elfogadottságot nyerni, másoknak nem. De a szervezetek mindenképp azokat az embereket tömörítik, akik az adott ügyben érdekeltek vagy vele szimpatizálnak (és nem egy absztrakt „civil társadalmat”).

Mindezek ellenére egyre nagyobb a hiánya egy hatékony mikroszintű civil szektornak, mely jobban felöllelhetné a helyi aggodalmakat. A kis szervezeteknek azonban kevés a forrásuk, embereik túlórának, és a pályázási profizmus hiánya miatt nem indulnak jó eséllyel a támogatásokért zajló versenyben. Személyzetük általában olyan elkötelezett fiatalokból áll, akik a nagy többséggel ellentétben nem akarják elhagyni országukat, és nem hajlandók nemzetközi szervezetekben sem dolgozni. Sok helyi probléma kulcsa éppen az ő kezükben van, mivel a megoldásokat nem a külföldi minták egyenes átvételével, hanem a boszniai viszonyok és történelem átgondolásával alakítják ki. A fenntarthatóság csakis így hozható létre. A zöld szervezetek például szemet behunyva menetelnek az önmaguk által fenntartott, többnyire jól

megfogható ügyért, jelen esetben a bőséges boszniai karsztvizek, barlangok és folyók megmentéséért.¹⁸

A helyi kontextusból azonban egy másik, megítélésem szerint fajsúlyosabb kérdés bontakozik ki, mégpedig az, hogy vajon mennyiben ültethetőek át az önkéntes-ségen és a működő állami funkciókon alapuló nyugati civil modellek egy olyan közegbe, amelyben mindkét feltétel hiányzik.

Fejlesztés és Technokrácia: egy rossz házasság

A külföldi fejlesztési tervek a Nyugat-Balkán térségében szinte mind arra a technokrata feltételezésre épülnek, hogy a hosszú távú stabilitás a „demokratikus infrastruktúra” és a „civil társadalom” megteremtésétől függ. Azon tényezőktől, melyek azután automatikusan magukkal vonzzák majd a jogrendet, a kisebbségek védelmét. Egy párhuzamos, széles körű piacliberalizáció támasztja majd alá a demokráciát, gazdasági növekedést és munkalehetőségeket teremtve. *A helyzet viszont azt mutatja, hogy az elképzelés végrehajtói kevés energiát, forrást fektettek a térségben előzőleg létező civil társadalom, szociális rendszer mibenlétének felderítésére.*¹⁹ *Nagyobb távlatban ezért elmondhatjuk, hogy a műhibák nem annyira a civil szervezeteknek tudhatók be, mintsem egy egyoldalúan technikai elképzelés hiányosságainak, mely nem a helyi valóságra, hanem saját ideákra épít.*

A nemzetközi NGO-k bevonulása, a jól képzett aktivisták elcsábítása az 1990 előtt létező civil szervezeteket alapjaiban rengette meg. A társadalmi változás, a donor által az ország számára elképzelt helyes fejlődési út óhatatlanul beleépült a források elosztásába, sajátos feltételrendszert alakított ki, és sokszor előre megszabta az NGO-k tevékenységét.

A befolyásolás tünete a legapróbb és legformálisabbnak tűnő részleteknél kezdődik, például a sajátos beszédelemek bevezetésénél a dokumentációban, pályázatokban. Kutatások kimutatják és helyi szakemberek is szóvá teszik, hogy ez a technikai feltételrendszer az egész szervezeti munkára hatással van: a talajközeli problémák felkarolása helyett az NGO-k esetenként kénytelenek az előreszabott vagy donornak tetsző „sikerprojekteket” végrehajtani; a saját megfogalmazás helyett a ‘civil társadalom’, ‘képeségfejlesztés’, vagy ‘fenntartható fejlődés’ terminusait a dokumentációba és a gondolkodásmódba ágyazni. Antropológusok a pályázatások kapcsán már-már *rituális cselekvésekről* beszélnek, amelyekben a siker érdekében bizonyos „egyen terminus technikusoknak” szerepelniük kell még akkor is, ha esetenként egészen különböző jelentésekkel bírnak. A macedóniai Eurobalkan Institut egy diákja arról folytat keserves kutatást, hogy mit jelent a „hálózat” szó a macedón civil társadalomban: a nagy erőfeszítésekkel létrehozott, szervezeteket tömörítő „hálózatok” lényege esetenként teljesen eltérő. Ezáltal persze nem feltétlenül a működésük lehetetlenül el, mintsem az a standardizált nyelvezet, ami a „hálózat” szót egyértelműen kezeli.

Hasonló megfigyeléseket tehetünk a projektek értékelésénél is. Azonkívül, hogy a kiértékelési folyamatot (amely végül is a jelen cikk megírását is elindította) igen nehéz követni a dolgok félpublikus volta miatt, biztos, hogy a civil szervezetek állandó „donornyomás” alatt vannak: meg kell hát mutatniuk, hogy akcióik hatásosak voltak. Adatokat kell termelniük arról, hogy hány NGO-hálózatot hoztak létre, hány NGO hajt végre oktatási tevékenységet, mennyivel növelték a szponzorok számát stb.²⁰ Mindezek azonban *csupán technikai jellemzők*, melyek nem a tevékenységek hatását vagy a program célját mérik (pl. azt, hogy hány civil szervezet dolgozik a törvénykezés módosításán). Az adattermelés nyomása nemcsak elvonja a szervezeteket a fő tevékenységüktől, de néha a támogatóval való kapcsolatukat is megmérgezi. Nem szólva arról, hogy az értékelések legtöbbször a polcon porosodnak tovább. Ezért azt lehet feltételezni, hogy – bár látszólag tudományos folyamatnak tűnik – az értékelés jelenlegi rendszere egyfajta hatalmi rendszerbe való belépést jelent: számonkérést a donor részéről, igazolást a kedvezményezett részéről. E láncolat miatt a szervezeten belüli felmérések, melyek rendkívül fontos információkat kellene hogy tartalmazzanak, többnyire felületesek. Ennek az érdekesítő témának és következményeinek a kifejtésére itt kevés a lehetőség. Azt látni kell azonban, hogy a segélyezési és fejlesztési beavatkozások egyáltalán nem függetleníthetők a politikai akaratoktól; a túlzott technokrácia pedig káros feltételrendszert is jelent.

Fejlesztés és Demokrácia: újragondolandó

„A demokrácia nagy összetevőit két-három számszerű adatra redukálni óhatatlanul a fogalom megerősökölése” – írja Thomas Charoters, és összegzi, hogy a tudomány hamis álma marad a politikát és az emberi sajátosságokat statisztikákra redukálni. A Mediterrán demokráciaprogramjával kapcsolatban az Európai Bizottság is elismeri, hogy az „emberjogi projektek igen különböznek az infrastruktúra-építéstől”.^{21, 22}

A fejlesztés jelenlegi technokratizációjának viszont egyre kétségesebbek a hatásai, elsősorban a felelősségvállalás terén. A segélyek hosszas vándorlása, a szervezetek hierarchikus rendje és az úgynevezett „szubkontraktálás” (egy szervezet több másikat bíz meg a kivitelezéssel) egyre messzebb viszi a támogatókat a valós szükségletektől. Az itt tárgyalt probléma – a beavatkozások logikája és a helyi viszonyok különbsége – szempontjából a hosszas fejlesztési pályázatás a visszajelzés lehetőségét csökkenti.

Közvetlen visszacsatolási rendszer nélkül pedig – amelynek a kialakítására az antropológia lenne képes – a beavatkozások sokszor a meggondolatlan pénzköltés vagy a hatalmi befolyásolás jellegét veszik fel, még akkor is, ha nem ez volt eredeti céljuk. A demokráciaosztás pedig nem csodafegyver, és nem igazolja a rosszul előkészített fejlesztéseket sem.

Az Európai Unió politikai befolyásolása – mely Bosznia-Hercegovinát nagy részben kormányozza²³ – igen kényes téma errefelé. A helyiek – érthetően – nem ked-

velik azt a szemléletet, amely a nyugati struktúrákhoz majd egyszer felnövő gyerekként kezeli őket. Mert tény, hogy az Európai Unió államai nem jöttek 1992-ben, amikor az első lövés eldőrdült, de még 1994-ben sem, amikor hangos segélykiáltások indultak a Nyugat felé. Boszniának most „multikulturalitást” tanítani pedig igen visszas dolognak tűnik, már csak annál fogva is, hogy a balkáni történések soha nem voltak függetlenek az európai politikai érdekektől – gondolva itt főleg a XIX. századi, nyugat-európai nagyhatalmi harcokra és önkényes területi felosztásra vagy akár az európai országok szerepére a legutóbbi háború kitörésekor. Érdemes viszont abba belegondolni, hogy Bosznia-Hercegovinában öt évszázadig éltek együtt olyan – ortodox, katolikus, muzulmán vallású – népek, amelyek szimbiózisát Európában elgondolni sem lehetett.

Az egyházi civil szervezeteknek természetesen nagy szerepe volt a háború alatt és után is. Amint a politikai propaganda a kilencvenes évek elején a népet etnikumok szerint osztotta meg, sok ember ténylegesen a katolikus, muzulmán vagy ortodox szervezetekben lelt menedékre, felelevenítve a rég elfelejtett hitet. A háború előrehaladtával és a segítség elmaradásával a vallási szervezetek is radikalizálódtak, ahogy tette azt a szarajevói muzulmán közösség, de az SDA (Bosnyák Demokratikus Akciópárt) is. Ez utóbbi kezdetben passzív ellenálló politikát folytatott a szerb nacionalizmus ellen, a sokszínű társadalom értékeiért állt ki, majd magára maradt valóban vallási jelleget öltött. Ma olyan fiatalok is járnak a mecsetekbe, akik szülei ezt nem tették.

A katolikus szervezetek a nemzetközi csatornák miatt jobb helyzetben voltak, és a katolikusnál nagyobb társadalmi rétegnek nyújtottak segítséget.

Nem mondható el ugyanakkor, hogy az ortodox (szerb) közösség vallásilag radikalizálódott volna: a nemzetiségi mozgalom inkább politikai jelleget öltött.

A szarajevói zsidó (vallás)közösség pedig igen aktív tevékenységet folytat és folytatott a békítés terén.

Az unió jelenleg azt szorgalmazza, hogy a térség országai álljanak saját lábukra. Ezért sok regionális struktúrát támogat, melyeknek azonban még nincsen állandó forrás biztosítva a továbbéléshez. Valójában, az országok egyéni versengése zajlik az EU-s tagság elnyeréséért, „mindenki a saját érdeme szerint”-elv alapján.

A csatlakozás előtti terv, az IPA (Instrument for Pre-Accession Assistance), mely még a tavaly decemberben megkötött Stabilitási Paktum előtti időszakban jött létre, a jelölt státust 2010-re teszi Szerbia-Montenegró, Koszovó, Albánia, Bosznia-Hercegovina esetében. Nagy hátránya, hogy nem biztosít előzetes forrásokat. Kérdés, hogy mennyire motiváló hatású, ha az országok nem kapnak érdemi anyagi támogatást a konkrét tagság megkötése előtt (esetleg 2020-ban), csupán egy újabb feltételrendszert. Szintén dilemmát okoz az, hogy a nemzetközi segítség ezentúl a helyi civil szervezetek, vagy a helyi politikai elithez érkezen meg. A gazdasági befektetőkkel ellentétben a „kormányzati reform befektetőinek” nincsen biztos indikátoruk a várható előnyökről, így ők az általános képet és az intuíciójukat követik. Ajánlások szerint a jelenleg az NGO-kon keresztül küldött pénzeket közvetlenül a

kormányzati szervek reformjára kellene fordítani, míg az új segélyezés feltételrendszere a civil szervezetek és helyi hatóságok együttműködése kell legyen.²⁴ A nagy kérdés az, milyen alapokon nyugszik majd a bizalomépítés: miért, kivel és milyen témában kell az együttműködést megteremteni?

Epilógus

Gyerekkoromban a szüleim – megkérdezésem nélkül – vettek nekem egy drága, fenyő szekrényt, de nekem nem tetszett, mert fekete bútort szerettem volna. A fenyő bútort nemsokára olcsón eladtuk. Ilyen bútorvásárnak tűnik jelenleg a demokrácia exportja is a délkelet-európai országokba.

Az demokrácia export(ja) Boszniából nézve megkérdőjelezhető folyamat: értelme attól függ, hogy hány és milyen embert kérünk fel a fogalom definiálására, és attól, mik a demokratizálás valós motivációi. A kivitelezés alapvető feszültséget hordoz az egyetemes értékek, és a lokális jelentések, az általános politikai és a helyi kulturális tudás között. A jelen helyzetben a kivitelezett demokráciamodelleket a helyiek máshol kifejlesztett, idegen képződményeknek tartják, melyek felnőtt-gyerek viszonyban képzelik el az együttműködést.

A problematikus folyamat követése azonban egyedi lehetőséget kínál a „demokratizálás” alapfeltevéseinek, értékeinek újragondolására. Az újraértékelés annál is aktuálisabb, mert Magyarország tavaly óta részt vesz az uniós fejlesztéspolitikában a tárgyalat térségben, és – ha tevékenységét önállóan átgondolva és a kellő kutatással alátámasztva hajtaná végre – jó esélye lenne rá, hogy az előzőknél külön gyakorlatot alakítson ki. A fejlesztési politikák ezért legalább 180°-os fordulatot, és új szemléletet kívánnak meg. Be kell látni, hogy a társadalmi fejlesztés nagyon távol van a gazdasági beavatkozásoktól, és ebben az esetben a „beavatkozást” *kooperációra*, a „kivitelezést” *folyamatra*, az „eredményeket” pedig *kimenetelre* kell cserélni, az érintettek teljes körű bevonásával.

Jegyzetek

- 1 A módosító javaslatot a Transparency International terjesztette be. A probléma a következő volt: az információhoz jutásról szóló törvény szerint egy hatóság nyomós indokkal elutasíthatja a közinformáció kiadását, amennyiben azt „elutasító levél”-ben közli a kérelmezővel. A levél ellen lehet fellebbezni. Ez a fontos lehetőség azonban nem szerepelt az angolból fordított szerbhorvát változatban, téves szót használtak ugyanis az „elutasító levél” megjelölésére. A javaslatról a www.ti-bih.org oldalon lehet tájékozódni.
- 2 International Commission on the Balkans: *The Balkans in Europe's Future*, 2005. április, 8–10. Fordítás: Rajacic A.

ba, hogy ingyen fűtést szolgáltatson több ellenzéki többségű önkormányzatnak. Ez a jellegében egyedülálló projekt, az eredeti két önkormányzatból széles körű nemzeti támogatássá nőtte ki magát. Végső célja a demokrácia konszolidációja volt – az ellenzék „melengetésével”. Az Európai Rekonstrukciós Ügynökség „Energy for Democracy”, 2001, programja elérhető a www.ea.eu.int oldalon.

23 A Paddy Ashdown elnökölte OHR « Office of Higher Representatives », mely egyben az EU képviselője, a eredetileg Daytoni Egyezmény betartására alakult, de „erős” javaslattevői befolyással bír a boszniai politikai élet szinte minden területén.

24 European Stability Initiative. 1st June 2005. *Breaking out the Balkan Ghetto: Why IPA Should Be Changed* 2005, www.esiweb.org



A CIVIL TÁRSADALMI ÉLET A (CSEH)SZLOVÁKIAI, KIEMELTEN A NÓGRÁDI ÉS LOSONCI MAGYARSÁG ÉLETÉBEN

Puntigán József

■ A közép-európai országok között az egykori Csehszlovákia területén jellegzetesen egyedülálló, az aktuális társadalmi és politikai változásokra élénken reagáló magyar ifjúsági mozgalmak, főiskolás találkozók, művelődési táborok, egyetemi és főiskolás klubok hálózata alakult ki, melyek a társadalmi változások előkészítése mellett jelentős szerepet vállaltak az alkotó közösségek kialakításában és fejlesztésében.

A ma „civil szektor” szóval jegyzett fogalom ugyan korunk terméke, de tartalmát, a közösségi munkát nem a ma társadalmá alakította ki. Más-más megfogalmazásában, ha nem is a mai értelemben vett intézményes megjelenési formájában, de már évszázadok óta jelen van.

A mai (Cseh)Szlovákia területét a 20. század folyamán több jelentős társadalmi, politikai változás érte el, melyek a minden tekintetben kihatással voltak az itt élő lakosok életére. Az alábbi vázlatos áttekintés korszakokra bontva mutatja be a (Cseh)Szlovákiai s annak részeként a Nógrádi¹ társadalmi élet jellegzetes vonásait és képviselőit. Kiemelve a régió központjának tekintett várost, Losoncot, amelynek szellemisége mindig jelentős hatással volt a szűkebb-tágabb környezetére. A feldolgozás tanulságul szolgálhat másoknak is, hiszen akik áttanulmányozzák pl. a közeli Rimaszombat, Léva, Rozsnyó, de akár Kassa vagy Pozsony „civil” életét, hamar belátják, hogy az szerkezetében nem tér el jelentősen a losoncitól.

I. –1920. Az első általam ismert, a „civil” élethez kapcsolható helyi adatok a jótékony-sághoz és színjátszáshoz kötődnek. Utóbbi nagy népszerűségnek örvendett a város-

ban, köszönhetően a Gyürky, Szilassy, Ráday és a Kubinyi családoknak, melyek nagymértékben pártfogolták és segítették a közösségi élet szervezését. A losonci születésű Ungváry János (1763–1807) 1790-ben Kazinczy Ferencsel és ifj. Ráday Pállal alapította meg az első magyar színjátszó társaságot melynek ügyeit később II. Ráday Pál, egy ideig pedig Kármán József² (1769–1795) intézte. 1800 októberében látogatott Losoncra a „magyar jádzó társaság”, melynek előadásaira a diákságot is beengedték, ami akkor még nem tartozott a megszokott események közé. 1813-ban az ifjúság már maga tartott előadást, melynek jövedelmét (92 forint 45 krajcár) betegek gyógyítására ajánlották fel.

Kiemelten kell szólni Kubinyi Franciskáról (?–1859),³ akinek közéleti tevékenysége mai szemmel nézve is példamutató. Az 1820-as években műkedvelő társaságot szervezett, melyet bátran sorolhatunk az első működő civil szervezetek közé. Az ifjúsággal való találkozóinak saját otthonában adott helyet. A közreműködésükkel előadott színdarabok bevételét közcélokra (pl. a város szépítése, szegények támogatása stb.) fordította. 1840 márciusában a Kubinyi család vendégeként járt a városban Vörösmarty Mihály és Gaál József, akik előadói estet rendeztek a Sárkány fogadó⁴ termében. Bevételét a pesti Nemzeti Színháznak ajánlották fel. Kubinyi Franciska felkarolta a gyermekek támogatását és a kisdedovók működését.⁵ Az első losonci kisdedovó intézet 1844-ben meg nyílt meg. Létrehozásában jelentős segítségére volt a Losonci Casino Klub, amely 1833-ban alakult meg és az I. világháború kezdetéig működött.

A losonci szervezetek tevékenységéről rendszeresen beszámoltak az országos lapok is. Ízelítőül egy rövid idézet: „...Losonczon jobbágyság nincs. Lakosai általánosan eléggé civilisáltak, a mesteremberi osztályban számosak, kik fővárosi szak-társaikkal egy fokozatán állanak a műveltségnek, s többek, kik kisurakkal bizton mérköznének. Es a felső – azaz uri osztály, mellyről Losonc különösen is nevezetes pontján van a kis városiaktól alig igényelhető kultúrának. A nők társalgásáról nem lehet nem méltánylattal tenni említést. Ezeknél saloni műveltséget találunk s saloni tónt a nélkül, hogy mint ezek sajnálatos jelleme, körökből a műveltség számúzve volna. Vannak hölgyek, kik szükséges foglalkozásukon kívül az irodalomban is kívánnak ismeretet szerezni, kik szép test mellett legszebb lelkűek. Van hölgy, ki a szépiralmat ismeri: ki adakozásnál első, ki a jelesb magyar észtermékekből derék gyűjteményt tart a Hiteltől Kuthy novelláig; Ki Regélő mellett Pesti Hirlapot is forgat. Van hölgy, ki gyakran koszoruba fűzi ismerőseit: ki e, koszoruban maga a szeretett rozsa, ki a társaság lánczánál maga a kapocs; kinek lelkes intézkedései után történetek meg az eddigi szini előadások is s kinek pipereasztalán – hisszük – e lapokat is meglelhetnek A lehetőségeket véve tekintetbe, Losonc középosztályú nőneméről sem mondhatnánk aránylag kevesebbet, mert ha az urhölgyek társalgási módja si-ma és könnyű, azok sem darabos”.⁶

A 19. század második felében és a 20. század első évtizedében számos olyan egyesület alakult, melyek tevékenysége összehasonlítható a mai szervezetekkel és tevékenységükkel: pl. a Főgimnáziumi Dal és Zenekör, a Losonci Dalegylet a mai Serly

Kamakóruossal,⁷ a Losonczy Athletikai Klub mai utódjával LAFC – Losonci futball club, az iskolák keretében működő Gönczy-Kör, a Kármán József Önképző Egylet a mai, a Kármán József Alapiskola keretében működő Kármán-Egylettel, a Polgári Kör a mai Phoenix Lutetia Polgári Társulással stb.

Ezen időszakból több mint 40 szervezet, egyesület, egylet tevékenysége ismert. Közöttük a Felső Nógrád Megyei Közművelődési Egyesület is, melynek létrehozását az akkori gácsi⁸ patikus Kosztka Tivadar, akit ma „Csontváryként” ismerünk is támogatta: *„Ha visszaillesztünk e század 30–40-es éveire, két kimagasló nagy alakot látnunk küzdeni a szabadság, testvériség s egyenlőség nagy elvéért.*

... Kossúthnak tehát a szabadság elve a városokban, vagyis a műveltebb közönségben érvényesült. Széchenyi szabadsága a szellem műveltségéhez kötve máig visszamaradt s testpedt századok előtti formában a vidékeken. Tessék vidékünkbeli összehasonlítani a városi hasonló módú eglyénnel s minden emberismerő azon szánalmat hozó meggyőződésre kénytelen jutni, hogy inkább az állathoz hasonló szokású, az emberi tehetségek s nemes tulajdonságok minden ízétől megfosztott individuummal van dolga, kinek fia ha lakásviszonyait megtekinti, önként pozitív elmondhatja, hogy vannak állatok e földön, melyek rendezettebb lakóházzal bírnak. ...

Semmiféle néven nevezendő körülmények, semmi tekintetek vissza nem tarthatják Losoncz városát e missziótól, intelligenciáját azon közreműködéstől, melyre értelmisége alapján hivatva van.

A közművelődési egyesület tehát Losonczon kell, hogy megalakuljon, meg a nemes szívű s hazafias intelligenciának összetartásával olyformán, hogy az mihamarabb életbe lépve, hasonmissziójú városoknak mintául szolgáljon...⁹

A 19. század jellegzetes csoportosulásai voltak az asztaltársaságok (Losoncon: Losonczy, Jókai, Kerek, Magyar, Petőfi, Úttörő stb.), melyeknek egy-egy vendéglő „bérelt asztala” adott teret. Elsősorban jótékonyági akciók szervezésével foglalkoztak. Ma ehhez hasonlóan ülnek egy asztal mellé pl. össze pl. a lokálpatrióta losonciak, az idős – főleg zsidó származású nők. Legkedveltebb helyszínük a losonci Lehar kávéház. Beszélgetéseik témái az aktuális események, családi és személyes információk, a férfiak körében gyakoriak a sakkpartik is.

Népszerűek voltak az olvasó- és társaskörök, az önképző egyletek. Nógrádi tekintetben ilyenek működtek pl. Ipolynyitrán (Katolikus Olvasókör és Dalárda), Ipolygalján (ua. a név), Füleken (R. k. Olvasókör és Legényegyesület), Nézsán, Nógrádban, Szirákon, Salgótarjánban, Balassagyarmaton s természetesen Losoncon is. Népszerűségüket a II. világháború végéig megtartották, számuk folyamatosan növekedett. A jelenleg működő civil szervezetek között, leszámítva a színjátszó csoportokat és a főleg az egyházak által irányított bibliaköröket azonban már nem találunk hozzájuk hasonlót. Az „együtt olvasás” élménye író-olvasó találkozó megszervezésére s fiatalok részére megszervezett olvasótáborokra szűkült le. Pl. a Salgótarjáni Balassi Bálint Megyei Könyvtár (együttműködve a losonci Nógrádi Könyvtárral és a Csemadok Nógrádi Választmányával) évi rendszerességgel szervez ilyen magyarországi és határon túli – szlovákiai, erdélyi fiatalok részére.

A korszak legismertebb szervezetei közé tartoztak a Casino klubok, melyek tevékenysége I. világháborút követően nagyrészt megszűnt (Losonc, Léva, Rimaszombat, Kassa, Pozsony). Tevékenységüket az 1989-es változásokat követően a régi hagyományokra alapozva több helyen próbálták újraindítani. Losoncon alig két éves működésük legjelentősebb rendezvénye a Nógrádiak Világtalálkozásának előkészítése és megrendezése volt. Ez több olyan személyiséget hozott vissza a régióba, akik azt megelőzően évtizedekig távol voltak. Az alapító tagok elhunytá (Krúdy Gábor, Hermel Ödön) után tevékenysége visszaesett s gyakorlatilag megszűnt. Mintájára Rimaszombatban is megalakult Casino Klub, de ez csak rövid ideig működött. Létezik és kiválóan működik a Pozsonyi Casino, amely 1999. szeptember 9-én tartotta újjáalakuló ülését. Ötletadója, mecénása, sok tekintetben mindenese Frideczky János (Németország) több évtizedes távollét után tért vissza Pozsonyba. „A Pozsonyi Casino önkéntes polgári társulás, amelynek célja a társadalmi élet megújítása és továbbfejlesztése, a pozsonyi, kárpát-medencei és közép-európai demokratikus és human hagyományok ápolása, a műveltség és a kultúra terjesztése” – *olvashatjuk a céljai között. Ennek a gondolatának maradéktalanul tesz eleget, így Casino a pozsonyi (és környéki) a jelenlegi magyar kulturális élet jelentős központjává vált.*¹⁰

A vázlatos áttekintés önkéntelenül is adja a kérdést. Miben különbözik a ma civil élete a múltbelitől? Anyagi viszonylatban tényszerű, hogy a jelenlegi szlovákiai civil szervezetek nagyrészt működését a különböző alapítványok, s egyéb, főleg állami (EU-s) támogatások megszerzésére alapozza. Lényegesen kisebb azoknak a száma, amely nem (csak) ezen az elven működik (pl. a somorjai Fórum Intézet). A tárgyalt időszakban a szervezetek elsődlegesen a saját tagságuk által összegyűjtött pénzekből, előadások, táncmulatságok jövedelméből, mecénások adományából tartották fenn magukat.

Az vállalkozókat (akkor iparosok) tömörítő Egyletek (Losonci Általános Ipartársulat, Losonci Általános Ipartársulat Segélyező és Temetkező Egylete, Losonci Asztalos, Lakatos, Kovács, Kerékgyártó, üveges, Kosár-, Kocsigyártó, Bádogos és Szobafestő Egyesült Ipartársulat, Losonci Kereskedő Ifjak Egylete, Losonci Ipartestület, Losonci Önálló-Iparos Műkedvelő Egyesület¹¹ stb.) mai utódai az Ipari Kamara keretében, részben állami támogatású szervezetként, országos és regionális irodákkal működnek. Részben felállva pl. az egykori védegyelet (Losonci Védegyelet, Iparvédő Sorompó-Liga losonci gimnáziumi fiókja stb.) céljait is – azaz a hazai termékek védelmét és előnyben részesítését.

Sem itt, de az alább bemutatásra kerülő időszakban nem találkozunk pl. néptánc együttesekkel. A (nép)tánc egykor a mindennapok része volt, ma pedig egyre inkább színpadi látványossággá válik. Részben azért megőrizve ez embereket, régiókat összekötő erejét. Ennek egyik szép példája a Nógrádi Nemzetközi Folklórfesztivál, melyet tíz évvel ezelőtt Nógrád Megye magyarországi részén álmodtak meg. A rárósi szabadtéri színpadon 1996. július 31-én nyitotta meg kapuit. Ötletadó a Nógrád Megyei Közművelődési Intézet munkatársai voltak, akik a mihálygergei Ipoly Néptánc Együttessel együttműködve jutottak arra az elhatározásra, hogy az addigi, nagy ha-

gyománnyal rendelkező, de önálló életet élő folklórprogramokat egy közös rendezvénysorozattá fűzik össze. Gondolatát a megye számos települése (Salgótarján, Hollókő, Bánk, Balassagyarmat, Pásztó, Szügy, Szécsény, Bánk, Somoskő stb.) tette magáévá. A Fesztivál 2000-ben a közös Európa egyik előhírnökéként átlépte az államhatárt, kulturális tekintetben egyesítve a történelmi Nógrád vármegyét. A szlovákiai Ragyolc, Losonc és Fülek állandó helyszíne lett, amelyekhez időnként Nagykürtös és Videdfala, Divény is csatlakozni szokott. A magyarországi és a szlovákiai csoportok mellett távoli földrészek folklórcsoportjai is meghívást kapnak rá. Törökország, Görögország, Ciprus, Dél-Afrika, Örményország, Dél-Kórea, Románia, Lengyelország hogy csak néhányat említsek azon országok közül, melynek csoportjai maradandó kulturális élményt adó értéket hoztak Nógrádba, s vitték el annak híret hazájukba. A rendezvény a somoskői „Europiknik” folkfesztivállal indul, a hivatalos megnyitóra Losoncon, a záró rendezvényre pedig Bánkon kerül sor.

Az Eszterlánc Szlovákiai Magyar Gyermekek Néptáncfesztivált 2005 szeptemberében harmadízben¹² rendezték meg Füleken a szakma és közönség nagyfokú érdeklődése mellett.

II. 1920–1944. A két világháború közötti időszakban a csehszlovákiai magyarság a megváltozott körülmények között kereste lehetőségeit. A korszak első éveiben nem lehet számottevő civil életről beszélni. Ez részben tiltott volt, részben nem volt, aki azt megszervezte.

Az I. világháborút követően a Csehszlovák Köztársaság területén ragadt magyarság körében sokan foglalkoztak az eredeti állapotok visszaállításával. Munkájukba számos értelmiségi is bekapcsolódott, anyagi háttérét részben a magyar kormányhoz közelálló körök is biztosították. Mivel tevékenységük egyértelműen politikai indíttatású volt e helyen nem kívánok velük foglalkozni. Részben kivételt képez a Rákóczi Szövetség,¹³ amely egyik feladata a sajtóhírek, jelentések figyelése és összegyűjtése volt. A trianoni döntés végleges pontot tett ezen csoportosulások tevékenységére.

Az 1920-as évek gazdasági válsága, a dél-szlovákiai gyáripar szinte teljes leépítése mellett is volt annyi ereje az itteni magyarságnak, hogy újraindítsa kulturális és társadalmi életét. Az 1920–1944-es időszakban Losoncon mintegy 50 szervezet tevékenységéről maradtak fenn adatok. Új szervezetként jelentek meg a pl. a cserkészek,¹⁴ a csak rövid ideig működő Phönix Szabadkőműves Páholy, a Szlovenszkói Tanítóegyesületek Szövetsége, az Országos Egészségvédelmi Szövetség stb.

A különböző egyházi és közművelődési egyesületek sorából kettőt emelnék ki. A még 1901-ben alakult Losonci Polgári Kör ebben az időszakban élte fénykorát. Számos előadást, találkozót szerveztek meg, kiállva a magyar nemzetiség érdekeiért.¹⁵

Folytatta tevékenységét az Iparosok Egyesülete is. Tevékenységének egyik legszébb eredménye az volt, hogy a helyi lokálpatrióták és más szervezetek támogatásával Losoncon az 1930-as évek elején Iparos Múzeumot alakítottak ki és rendeztek be. Számos helyi értéket, többek között Kossuth emlékeket, festményeket, tárgya-

kat, dokumentumokat gyűjtöttek benne össze. A II. világháború után a gyűjtemény nagyobbik része ismeretlen helyre került.

A civil élet egyik legrugalmasabb mozgatójává úgy Nógrádban, mint országos szinten a magyar ifjúság vált. Irányítói elsősorban a főiskolai diákságból (Prága, Pozsony, Kassa, a református egyház keretében pedig a Losonci Teológiai Szeminárium hallgatói) kerültek ki. 1926-ban alakult meg a Csehszlovákiai Magyar Akadémikusok Szövetsége. 1928. augusztusában a prágai Szent György-kör a gombaszögi cserkész táborozásán a csehszlovákiai magyar egyetemista fiatalok alapították meg a Sarló-mozgalmat, amely szocialista eszmeiségű ideológiai háttere ellenére az egyik legfontosabb fórumává vált a haladó nézeteknek.¹⁶ Ugyanebben az évben indult alakult meg (Sziklay Ferenc irányításával) a Csehszlovákiai Magyar Társadalmi és Kulturális Egyesületek Szövetsége is, amelyben szintén számos fiatal talált otthonára. Aktívak voltak a Pozsonyi Magyar Egyetemisták, akik 1931. decemberében memorandumban reagálnak a Masaryk-Akadémia megalakulására (szerkesztette Duka-Zólyomi Norbert). Egy évvel később jött létre a Csehszlovákiai Magyar Főiskolások Mensa Academia Egyesülete, a Sarlóhoz és a Prohászka-körökhöz csatlakozni nem kívánó egyetemista fiatalok Magyar Munkaközössége. 1933-ban Prágai Magyar református és evangélikus egyetemisták alakították meg a Magyar Protestáns Baráti Kört, létrejön a Szlovenszkói Katolikus Ifjúsági Egyesület is. 1936 októberében Pozsonyban alakul meg a Magyar Fiatalok Szövetsége, 1937. márciusában jött létre a pozsonyi egyetemisták alkotta Eötvös-Kör stb. A főiskolások által irányított mozgalmak személyiségei közül a losonci származású Göndöcs (akkor Cvank) Lászlót (1912, Losonc–1994, Budapest)¹⁷ emelném ki, aki ebben az időszakban szervező-vezető egyénisége volt a főiskolások által kezdeményezett programoknak. Ő volt az, aki évtizedekkel később, az 1989-es rendszerváltás után egyik alapítója, kezdeményezője lett a budapesti székhelyű Rákóczi Szövetségnek. A keretében létrejött „Városi Alapítványoknak”¹⁸ Nógrádban Losoncon, Füleken vannak szervezetei.

1926–1937 között a Református egyház szervezésében 7 országos diákkonferenciát rendeztek meg. Előkészítésükben vezető szerepet vállaltak a Losonci Teológiai Szeminárium tanárai és hallgatói.¹⁹

Az elsőt Hanván 1926. június 30-án és július 1-jén tartották, szervezője Bőjthe Sándor, a szeminárium senior instruktora volt. Mintegy 100 diák vett részt rajta. Előadói az egyház jeles személyiségei Bertók Béla, Balogh Elemér, püspökök, dr. Keneszy Kálmán ógyallai csillagász, Dr. Tornallyay Zoltán, dr. Bakasy Dezső, Bácsy Gyula belmissziós lelkész és Szabó Béla husti lelkész, stb. voltak. Sörös Béla a „Kálvinizmus jelenéről és jövőjéről, Kövy Árpád a kálvinista sajtóról adott elő, Galambos Zoltán a praedestinációt ismertette, Bőjthe Sándor, szeniorinstruktor pedig a diákszerelmemről szólt.

Az 1927. július 1–2-i komáromi református diákgyűlés²⁰ központi témája a „Kálvinizmus a közéletben” volt. Ezt elemezték az olyan előadások, mint „A modern természettudomány és a vallás”, „A családi élet”, „Az intelligens ifjúság és a nép”, „A kereszténység szociális üzenete, problémája”. Volt irodalmi vita is.

Az 1928. június 30-án és július 3-a között megtartott konferenciának Losonc adott otthont, amelyen az ország minden részéből mintegy 120 főiskolai diák vett részt.²¹ A témaköröket úgy állították össze, hogy azok az akkori diákélet összes fontosabb, aktuálisabb kérdéseit és problémáit felöleljék.²² Az első nap végén a református Nőegylet az YMCA nagytermében szeretetvendégséget rendezett. A megjelent vendégek közül Kövy Árpád, ref. lelkész azokat az eredményeket foglalta össze, amelyek az ifjúság szervezetekbe való tömörülése és a jövő szempontjából nagy jelentőséggel bírnak.

A találkozó keretében Sörös Béla kezdeményezésére alakult meg a „Soli Deo Gloria Diákszövetség”, melynek egyik feladatául a városok és falvak fiatalsága közötti kapcsolatfelvétel elősegítését tűzte ki. Jelvényét bethlehemi csillagra emlékeztető nyolcágú, ruhára tűzhető kis csillagot kezdetben csak ma losonci teológusok hordták, de egy év elteltével már az egész ország területén feltűntek a magyar középiskolások, egyetemi hallgatók ruháin. Az ún. „mentési akcióban” a teológus fiatalok az összes felvidéki református gyülekezet megszólították.

A IV. konferenciának 1929. július 25. és 27. között Sáró adott otthont. Fő témája a „Hit és tudás” volt. A vitaindító előadást „A Sarló mozgalom és a református diákmozgalom viszonya” címmel Keszler Balogh Edgár, a Sarló akkori vezetője tartotta meg.

Az V. konferenciát 1930. június 30. és július 2-a között Rozsnyón rendezték meg. Az előadásokon kívül dobsinai és krasznahorkaváraljai kirándulások is szerepeltek a programon. Az előadások fő témái „A kálvinizmus szociális üzenete, jelentősége”, „Társadalmunk hibái”, „A kálvinizmus szerepe a múltban”, „A fejlődés és a társadalom” voltak.

A VI. konferenciát 1931. július 1-jén, 2-án Léván rendezték meg. Témáira, előadásaira azonban nem sikerült rátalálnom.²³

A VII. konferenciának 1937. július 2–4. között újra Losonc adott otthont, és a „Mit jelent, hogy református vagyok?” kérdéskört vizsgálta meg. Résztvevői „Szlovenszkó és Ruszinszkó” magyarok lakta vidékéről érkeztek, számuk a helyiekkel együtt megközelítette a 200-at. Az előkészítő bizottságnak nagy nehézséget okozott a nagyszámú jelentkező elszállásolása, de ezt a város lakosainak vendégszeretete és áldozatkészsége megoldotta. A konferencia programján gyakorlati kérdések, tanulmányi kirándulások, szórakoztató előadások szerepeltek. Pl. „Miként szolgálhatok?”, „A hit ajándéka az összefogás számára”, „Református kollekvium a gazdasági életben”.

A teológiai szeminárium vezetősége ezenkívül hat országos leánykonferenciát, valamint körzeti konferenciákat is megszervezett. A diákkonferenciának átlagosan 200–600, a leánykonferenciáknak átlagosan 600 résztvevője volt.

A szeminárium hallgatói Tóth Kálmán (egykori növendék) lelkész vezetésével több alkalommal vettek részt a Hradec Králové mellett megrendezett ifjúsági cseh-morva konferenciákon is, ahol a két nép közötti feszültségek okait, az időszerű egyházi és társadalmi kérdéseket vitatták meg. Az itt kapott elismerés jelképe, a „vlajka na stól” gyakran lengett a magyar küldöttség asztalán.

Az ifjúsággal foglalkozó, iskolán kívüli egyesületek közül első helyen az YMCA (Young Men's Christian Association) tevékenységét kell megemlíteni, amely legfőbb küldetésének az ifjúság keresztényi szellemében való lelki, testi és szellemi nevelését és edzését tekintette. 1923 nyarán az YMCA-nak az ausztriai Pörschach am See-ben megtartott világgyűlésen határozták el azt, hogy a mozgalmat Csehszlovákiára is kiterjesztik, s részére épületeket építenek. Csehszlovákiából mintegy 50 emberből álló küldöttség vett részt rajta. Közöttük Sörös Béla református lelkész, aki érveivel jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az országban emelt 5 épület közül (Prága, Brünn, Pozsony, Besztercebánya) az egyik Losoncon épült fel.²⁴ A Losonci Képviselő Testület 1923. június 30-i ülésén egyhangúlag átengedett részére egy 1 000 000 Korona értékű, 763 négyszögöl nagyságú területet. Az építkezést 1925-ben fejezték be.

A losonci YMCA már az épület felépítése előtt megkezdte munkáját, magyar és szlovák tagozatban dolgozott. A magyar csoport vezetését elsőként Győry Dezső vállalta el. Darkó Istvánnal és Simándy Pállal együtt indították el a Madách kört. Az épület átadása után az amerikai központ Mr. Riley amerikai titkárt küldte ki vezetőként. A magyar csoport munkáját Meggyesi Sándor tanító irányította, 1928 őszén Gombos Ferencet nevezték ki titkárnak.

Az YMCA legsikeresebb éve az 1927-es volt, amikor hetente rendeztek vallási, irodalmi, művészeti, szociális, egészségügyi, természettudományi és földrajzi témájú előadásokat. 1928-ban mintegy 80–120 tanonctagja volt, akik az Union, Atila, Franklin, Hunyadi, Egyetértés (losonci) Herakles (apátfalusi) és Mohikán (kisfalusi) csoportokba voltak beosztva. Az egyesület kulturális bizottságának munkáját Simándy Pál felügyelte. Előadásaikon többek között Schöpflin Aladár, Simándy Pál, Vécsey Zoltán, Halász Miklós, Győry Dezső, Flache Gyula, stb. mutatkoztak be. Létrehoztak egy kölcsönkönyvtárat is. A középiskolás diákok fiatalabb csoportját Gombos Ferenc, az idősebbekét pedig Pásztor Mihály vezette. A vidéki diákok részére egy, a mai értelemben vett klubhelyiséget nyitottak meg, ahol könyvtár, társasjátékok álltak a rendelkezésükre. Az Iparos és Kereskedő Ifjak Legénykörét Engel Imre vezette. A tanoncsorból legénykorba jutott ifjakat először 1929 decemberében avatták fel.

Az Ifjúsági Takarékszövetkezetet Medveczky Gyula, banktisztviselő vezette. Nevéből adódóan elsősorban a takarékosagra, a pénzzel és az anyagiakkal való gazdálkodásra tanította tagjait.

Az egyesület irodalmi köre 1929 januárjában alakult meg. Összejöveteleik fokozatosan látogatott irodalmi előadásokká alakultak át. Megszerveztek több jelentős irodalmi estet (Móra Ferenc, Mécs László, Bulgakov, erdélyi írók stb.). Önálló kiállítások mutatták be Gerő Gusztáv 30 toll- és szénrajzát, kréta- és olajfestményeit.

1930-ban már komoly gondok merültek fel az YMCA-munkában. A könyvelésben tapasztalt hiányosságok, anyagi jellegű mulasztások miatt a vezetősége lemondott. Megtorpant a munka, az egyesület nem tudta visszaszerezni népszerűségét. Az épület szobáit kiadták. Egy rövid újjáélesztési kísérlet után 1932-ben megszűntek a magyar titkári állást. Fokozatosan felszámolták a tornatermet, a könyvtárat, lemondták a folyóiratokat, majd 1934-től helyiségeibe hivatalokat helyeztek el.

Jelentős tevékenységet fejtett ki a Tűz Kulturális Egyesület,²⁵ amely 1937. március 14-én jött életre. Létrehozói a Sarlós mozgalom azon egykori tagjai voltak, akik szoros kapcsolatokat tartottak fel a losonci haladó fiatal értelmiséggel. Az előkészítők között voltak a Losonci Magyar Akadémikus Egyletének vezetőségi tagjai Lami József, Szepesy László, valamint Czinner Manó, Neufeld Mór és Simkó (Swarz) Sándor. Első elnökévé Sándor Lászlót választották meg. A kidolgozott munkaterv szerint tagjai részére szemináriumokat (közigazgatási, orvosi és egészségügyi, irodalmi és zenei), a város lakosai részére pedig előadásokat, vitaesteket és kiállításokat szerveztek. Az irodalmi szemináriumhoz színjátszó csoport, szavalókórus és magyar, ill. szlovák nyelvtanfolyam tartozott.

Az egyesület határozatba foglalta, hogy folyamatosan figyelemmel kíséri a cseh-szlovákiai magyarság sorsának alakulását, problémáit, a csehszlovák–magyar kulturális kapcsolatok alakulását, valamint az új európai eszmeáramlatokat. További programpontjai között szerepelt a kisebbségi nyelvi és nemzetiségi jogokkal, az anyanyelvi oktatás kérdéseivel való foglalkozás is. Ez utóbbi pont szellemében röviddel megalakulásuk után részt vettek a losonci Szülői Szövetség és néhány további egyesület által, a magyar iskolák helyzetének javítását megcélzó ankét megszervezésébe.

A Tűz első nyilvános rendezvényére, Vass László: „Irodalmi megújulás Magyarországon és annak hatása Szlovenszón” c. előadására 1937. április 4-én került sor a losonci Városháza dísztermében. A további hónapokban a Munkásakadémiával és a Magyar Akadémikusok Egyesületével több előadást közösen szerveztek meg. Ilyen volt Kassák Lajos szerzői estje (1937. november 13.), az erdélyi írók estje, melyen Kacsó Sándor, Ligeti Ernő, Molter Károly, Szentimrei Jenő és Tamási Áron írók és Sz. Ferenczy Zsuzsi énekművész vettek részt. Az Egyesület helyiségeiben nyitották meg december 16-án Szabó Gyula festőművész kiállítását. December 18-án az 1937 nyarán, a Pozsonyban megalakult Magyar Demokratikus Írókör bemutatkozó estjére került sor, amelyen Győry Dezső, Morvay Gyula, Szalatnai Rezső, Vass László és Vizvári Dezső közreműködött.

Nagy súlyt fektettek arra, hogy munkájukba bevonják a fiatalokat – főleg az egyetemi hallgatókat és középiskolásokat. Közülük Berkó Sándor, losonci születésű költőt emelhetjük ki, akinek ekkortájt már sorozatban jelentek meg versei az országos lapokban is.

Az időszak a civil szervezetek munkatílusában, céljaiban nem hozott újdonságot. Alapítványiról viszont igen. Egy 1939-ben készült kimutatás Losoncon több mint 20 alapítványról tesz említést.²⁶

A szervezetek munkájában továbbra is a kulturális – társadalmi tevékenység kapta a főszerepet. Azzal, hogy a hangsúlyok a nemzetiségi lét kérdéseire kezdtek összpontosulni. Változást jelentett viszont a főiskolások, egyetemisták aktivitása, előre törése, amely a II. világháborút követően még inkább meghatározóvá vált.

III. 1960–1971. A 2. világháborút követő években (Cseh)szlovákia területén gyakorlatilag mindennemű, az előző időszakokban aktív tevékenységet folytató társadalmi

szervezetet betiltottak. Ezeket próbálta azután helyettesíteni az 1949-ben megalakult Csemadok (Losoncon 1949 márciusában). A hamar intézményesített, állami támogatású, járási és alapszervezeteket kiépítő szervezet pártfelügyelet alatt adott teret a közéleti tevékenységnek, pl. a színjátszó-, éneklő-, táncsoportoknak. Az alapszervezetekben – kellő akarattal és bátorsággal – egyéb tevékenységre is lehetőség adódott. Losonci vonatkozásban pl. ilyen volt, hogy 1950 júliusában hosszas utána-járások után sikerült elérnie, hogy az 1945-ben erőszakkal eltávolított Petőfi emléktábla visszahelyezéséhez megkapta az engedélyt.

A bátorság példája volt 1953–54-ben Herczogné Kovács Kató rendezésében Kacsóh Pongrácz–Heltai Jenő „János vitéz” daljátékának bemutatása. A visszaemlékezések szerint annak felejthetetlen élménye lett az része, amikor a huszárok a színpadra hozták a piros-fehér-zöld lobogót. Az előadás kirobbanó sikere (a bemutatót követően rövid idő alatt nyolcszor kellett eljátszani) felkeltette a Kommunisták Pártjének érdeklődését is. Központi Bizottságának a Csemadokot értékelő jelentésében elretentő példaként szerepel a losonci „János vitéz”-előadás, mely a „*magyar nemzeti-ségű lakosság körében a magyar burzsoa nacionalizmus megnyilvánulását váltotta ki... a darab színrevitele kispolgári elemeket aktivizált, akik a Csemadokot saját céljaikra akarják kihasználni...*”²⁷

Az időszak legtöbb „kiskapuját” ezúttal is a főiskolások és fiatalok találták meg. Saját ifjúsági és művelődési klubokat kezdtek alakítani, melyekben az igényeiknek megfelelő programokat kezdtek megvalósítani. Tevékenységük egyenes úton vezetett az 1968-as eseményekhez. Az ifjúsági mozgalmak élére a főiskolai klubok álltak. 1961. márciusában Kassán főiskolások és középiskolások alapítják meg az Új Nemzedék Ifjúsági Klubot (vezetője Szakal László), 1964. februárjában alakul meg a pozsonyi JAIK – a József Attila Ifjúsági Klub, 1965-ben Komáromban a Petőfi Ifjúsági Klub (június), Nyitrán a Juhász Gyula Ifjúsági Klub (október) alakult meg. Ezek a már akkor is működő prágai Ady Endre Klubbal együtt novemberben létrehozzák a Magyar Ifjúsági Klubok Tanácsadó Testületét. Rövid idő alatt újabb klubok jöttek létre, melyek a helyi ifjúságot fogták közre. Losonc (Korunk), Brünn (Kazinczy Ferenc Klub), Dunaszerdahely (Csallóközi Ifjúsági Klub), Rozsnyó (Móricz Zsigmond), Vág-sellye (Vörösmarthy Klub), Nagykapos (Erdélyi János), Rimaszombat (Tompá Mihály). 1967-ben Érsekújvárott alakult meg a Kassák Klub. Elindul hosszú hódító útjára a főleg a főiskolások klubok szervezte Nyári Ifjúsági Találkozók sorozata. 1965. július 25. és augusztus 1. között Berzékterőrsön rendezik az I., 1966. július 27. és augusztus 5. között Abarán a II., 1967. július 13–22. között Pincen a III., 1968. július 11–22. között Keszegfalván a IV., 1969. július 17–27. között Kéménden az V. (szervezője már a Magyar Ifjúság Központi Tanácsa), 1970. júliusában a Kelecsényben VI., s egy évvel később már tiltás alatt Szádalmás mellett a VII. Nyári Ifjúsági Találkozót, melyeken fiatalok százai vettek részt. Ezt követően a találkozókat betiltották.

Az időszak egyéniségei közül Duray Miklóst és Tóth Lajost emelném ki. Duray Miklós pályafutása ezekben az években indult el. Már az akkori írásaiban, leveleiben, szervezésében lehetett érezni, hogy életét a csehszlovákiai magyarság érdekében kí-

vánja leélni. Tóth Lajos és az általa vezetett Vörösmarty klub a vidéki (tehát nem főiskolás) klubok ki nem mondott vezetőjévé vált. Egyénisége példakép volt és maradt.²⁸ 1989. november 18-án az általa szervezett „születésnap ünnepségen”²⁹ számos szlovákiai és magyar értelmiségi találkozott, amelynek résztvevői célul tűzték ki pl. Esterházy János rehabilitását is. A találkozót követően Tóth Károly vezetése alatt alakult meg a Független Magyar Kezdeményezés, amely már másnap az 1989-es „bársonyos forradalom” aktív részévé vált

A korszak legjelentősebb eseménye a Csemadok megalakulása volt. Egy olyan szervezetet sikerült létrehozni, amely egyedülálló volt a határon túlra szakadt magyarok körében. Sokrétű tevékenysége lehetetlenné tette azt, hogy a Kommunista Párt mindent és mindenhol lásson. Keretében így kibontakozhattak a rendszerrel nem azonosuló egyének és közösségek csoportjai is. A klubok és főleg a művelődési táborkeretek keretében szinte mindenre nyílt és volt lehetőség. A klubmozgalom erősségét jelezte pl. a Népművelődési Intézet által kiadott *Népművelés* c. lapban megjelent, az ifjúsági mozgalmakat, a klubéletet elemző kritikus írások sorozata.³⁰ Az írások nyíltsága 1968 közeledtével fokozatosan erősödött.

IV. 1972–1990. A „normalizációt” követő időszak első évtizedeiben a fiatalok, de főleg az egyetemisták keresték azokat a lehetőségeket, amelyekkel a különböző, addig megszokottá vált fórumaikat helyettesíthették. Nem is eredménytelenül. Az 1972-ben a Nyitra melletti Gímesre tervezett, de nem engedélyezett táborozás helyett a kassai Thália Színpad szervezett tábort Jászón. 1974-ben a pozsonyi József Attila klub megalakulásának 10. évfordulója alkalmából szemináriumot szerveztek, amelyen a prágai Ady Endre és a brünni Kazinczy Ferencz klub diákjai is részt vettek. Elhatározták, hogy felújítják a táborozásokat, annak első helyszínéül Nyárasdot jelölték ki. A hivatalos szervek azonban ezt sem akkor, sem egy évvel később nem engedélyezték, s ezért a prágaiak Merva László javaslatára kerékpártúrát szerveztek, amelyet 1975. augusztus 8–12. között meg is valósítottak. Bár nem vettek részt rajta, sokakban a gondolat, a kerékpár adta szabadság érzése óriási sikert aratott.³¹ Az első Nyári Művelődési Tábort a vágsellyei Vörösmarty klub szervezte meg 1977-ben Őrsújfalun, amely ezt követően egészen a jelzett időszak végéig majdnem állandó – egyik helyszíne lett a művelődési táboroknak... és talált követőkre máshol is. A politikai légkör enyhülésével együtt újult erővel kezdtek működni a főiskolás klubok, melyek közül elsősorban a nyitrai Juhász Gyula Ifjúsági Klub tevékenységét kell kiemelni. Kelet-Szlovákiában a kassai Fábry Zoltán Ifjúsági Klub tevékenysége mellett Somodi lett a nagy ifjúsági/művelődési táborozások helyszíne,³² Közép-Szlovákiában Abroncsos és Rimaszombat fogadták a fiatalokat. A Csemadok legfelsőbb vezetői mindenképpen szerették volna ellenőrzésük alá vonni ezeket a találkozókat, de ez csak részben sikerült. A Csemadok mint garanciát jelentő szervezet kiválóan használható „fedőnév” lett, ugyanakkor egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a klubmozgalom tartalmilag messze túllép az akkori „tűréshatárokon”. Az 1970-es évek második felében megalakult a Csemadok KB Országos Klubtanácsa, majd az 1980-as

évek közepétől a Központi Klubtanács, mely a klubok táborok és egyéb ifjúsági kezdeményezések programjainak összefogását, a klubvezető képzését³³ tűzte ki céljává.³⁴ 1990. január 6-án oszlott fel. Szerepét hasonló célokkal (a civil szervezetek segítése) a Független Klubtanács vette át.³⁵

A változó színvonalú nyári táborozások, klubok újra a társadalmi változásokat igénylő csoportok találkozási pontjává váltak, s kereteiben is érelődött az a folyamat és kritika, ami 1989 novemberében³⁶ a bársonyos forradalomhoz vezetett.³⁷ Az utolsó emlékeztető rendezvények egyike Tóth Lajos már említett születésnapjára volt Galántán, 1989. november 18-án.

A további klubok közül a csehországi, brünni Kazinczy Ferenc Diákklubot (KAFEDIK) mutatnám annak példaként, hogy az együttgondolkodó fiatalok a számukra idegen környezetben is ki tudnak alakítani működőképes szervezetet. A Brünnben tanuló magyar diákok már 1966 tavaszán elhatározták, hogy a prágai Ady Endre Diákklub mintájára megalapítják a magyar diákokat összefogó klubot. A klub a Martinovics-féle per után a városban is raboskodó Kazinczy emlékére vette fel Kazinczy Ferenc nevét. Részben az alapítók távozása, részben az 1968-as események következtében munkája 1967-ben megszűnt, s csak két évvel később, 1969 novemberében indult újra Oláh Gábor, a brünni Műszaki Főiskola elsőéves hallgatójának kezdeményezésére. Ihletői, segítői Németh István költő és Duka Zólyomi Árpád,³⁸ a prágai Ady Endre Diákkör akkori vezetője voltak. Tevékenységüket a hagyományos klubélet jellemzi a leginkább, de feladatuknak tekintették a Brünnbe készülő és érkező magyar fiatalok megkeresését, tájékoztatását is. Tagjainak száma az 1970-es évek elején elérte a 120–130 főt. Legsikeresebb időszakuk Csenger Sándor vezetése alatt volt, akik 1976-ban vette át a vezetését. Tagjaik száma ekkor meghaladta a 200-at, s szorosan együttműködtek a vágsellyei Vörösmarty Klubbal, amely az előadókat biztosította-közvetítette a számukra.

A Juhász Gyula Ifjúsági Klub (JUGYIK) a nyitrai Pedagógiai Főiskola (ma Konstantin Egyetem) és Mezőgazdasági Főiskola (ma Egyetem) diákjait fogta össze. 1964-ben alakult, s rövid idő alatt a régi kulturális életének egyik mozgatórugójává vált. A legsikeresebb nagy rendezvényük közé a Gimesi Művelődési Táborot kell sorolni, amely az 1990-es években fogalommá vált a szlovákiai magyar ifjúság körében. A tábor keretében megtartott hagyományos Gimesi várhoz vezető kirándulások részei voltak a nem nyilvános, gyakran az erdő tisztásain megtartott előadások, melyen pl. a Duna Kör, a Bős–Nagygyarosi Vízlépcső ellenzői, a szlovákiai magyar iskolák megmentéséért harcoló személyek, ellenzéki politikusok, irodalmárok tartottak előadásokat. A táborból indult világhódító útjára a Ghymes Együttes is, amely Tilinkó néven kezdte pályafutását. A diákok és klubbal aktív segítője és támogatója volt László Béla,³⁹ főiskolai tanár. A tábor keretében megtartott előadások közül több „kivívta” a rendőrség érdeklődését. Példaként említhetem az 1985. évi tábor, melynek egyik meghívott vendége Albert Gábor író volt, aki az 1983-ban megjelent *Emelt fővel*⁴⁰ című Szociográfiáját mutatta be. Az előadásnak és a helyszínen megkapható kötetnek nagy sikere s még nagyobb visszhangja lett. Pónya Pál, a klub akkori veze-

tője és társai több héten keresztül voltak a rendőrségi kihallgatások „vendégei”. A szerzőt ezt követően a losonci Korunk Klub egyik vezetőjeként Losoncra is meghívtam, aki azt el is fogadta. A találkozó mégsem valósult meg, mert a néhány héttel később a nyári, Őrsújfalusi Művelődési Táborban a Csemadok akkori titkára⁴¹ figyelmeztetett arra, hogy az előadás esetleges megtartása súlyos következményekkel fog járni a szerzőre (is).

A folyamatnak voltak váratlan, tragikus pillanatai is. Az általam is szervezett 1988-as abroncsosi⁴² Művelődési Táborban egy baleset következtében vesztette életét Horváth Mihály népművelő a magyarországi „földalatti” mozgalmak egyik ismert képviselője,⁴³ aki jelentősen segítette az erdélyi és szlovákiai klubokat, szervezeteket és egyéneket. A táborban az emlékére akkor kifaragott kopjafa ma a ragyolci temető bejáratánál van elhelyezve.

A korszak egyik vesztese, legalábbis a megítélésem szerint a Csemadok volt, amely már nem tudta kielégíteni az elégedetlenségének számos helyen nyíltan hangot adó (beleértve a közgyűléseit) tagsága igényeit. Vezetése a kritikákat ugyan elfogadta, sőt nemegyszer jogosnak tartotta, de érdemben nem tudott mit kezdeni vele. Közgyűlésein lényegesen többen foglalkoztak a tagság növelésével, mint a minőségi munka előtérbe helyezésével. A szervezetnek ezzel együtt megmaradt a meghatározó szerepe, a vidéki, falusi közösségekben, ahol ez volt az egyetlen működőképes társadalmi szervezet.

1990– Az 1989-es hatalomváltás, a „bársonyos forradalom” után sok minden megváltozott. Szükségtelemmé váltak az addigi „titkos” és „féltitkos” összejövetelek, az ezt megvalósító művelődési táborok, klubok. Helyüket rövid idő alatt átvette a mára sok tekintetben kikristályosodott szlovákiai magyar civil társadalom. Az alapszervezeti kereteket meghagyva számos Csemadok Alapszervezet jegyeztette be magát önálló jogi személyként, polgári társulásként (közülük elsősorban a dunaszerdahelyi, galántai szervezeteket kell megemlíteni). A nem főiskolai művelődési klubok közül legtovább talán a párkányi Balassi Bálint Klub működött, a táborozások közül pedig a Somodi Művelődési tábor.

A somorjai Fórum Intézet 2002-ben összeállított adattára Szlovákiában 645 szervezetet mutatott ki,⁴⁴ melyekből 119 volt a Polgári Társulás (a belügyminisztérium által jegyzett szervezet), 24 alapítvány,⁴⁵ 11 közhasznú szervezetet, 9 jótékonyági alapot, 26 egyéb jogi formában megalakult jegyzett és 456 működő, de hivatalosan nem jegyzett szervezetet mutatott ki.⁴⁶ A jegyzett–nem jegyzett szervezetek aránya az azóta eltelt három év alatt megváltozott. Számos alapszervezet, kulturális csoport jegyeztette be magát.⁴⁷ Részben hivatalos keret adva az adóból átutaltatható 2%-os rész fogadására.

A civil szféra, vagy ahogyan Szlovákiában nevezik, a „harmadik szektor” újjáalakulása ma is tart. Az új/régi (mint az leírtakból talán érzékelhető, ez már egykor hasonlóan működött) szerkezet számos vitát, konfliktust, helyezkedést hozott és hoz magával. A szervezeteknek rá kellett jönni, hogy nem egyedül vannak, hogy meg-

szűntek a felsőbb ügyintézők – irányelvek, hogy jogi önállóság egyéb tekintetben is önállóságot követel. Az marad talpon, aki ezt megérti és elfogadja, aki úgy tud önálló lenni, hogy közben másokkal is együttműködik. Határon belül és azon túl.

Míg tíz évvel ezelőtt az önállóság megszerzése volt a meghatározó szempont, addig ma, főleg a nagyobb támogatást adó támogatók (alapítványok, EU, Phare) együttműködést igénylő feltételének hatására újra előtérbe kerül az együttműködés igénye. Érdekes, mélyebb vizsgálódásra is érdemes jelenség ez. Ezt részben felvállalta a ma már somorjai székhelyű Fórum Intézet, amely szintén egyszerű civil, nonprofit szerveződésként kezdte meg tevékenységét 1996 decemberében. Alapítói a Fórum Alapítvány és a Katedra Alapítvány voltak, célja, hogy megfelelő intézményi keretet biztosítson a társadalomkutatások, a szlovákiai magyarok és más kisebbségek kutatására Szlovákiában. Igazgatója a fentiekben már említést nyert Tóth Károly lett. Az Intézet számos civil kezdeményezésben vett részt alapvető célja a tudományos kutatás, dokumentálás, gyűjtés. Ennek érdekében szólította meg a Szlovákiában működő magyar tudományos műhelyeket, hogy vegyenek részt a munkájában. A Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság, a Bibliotheca Hungarica,⁴⁸ a Civitas Alapítvány programjaikkal és könyvgyűjteményeikkel csatlakoztak a Fórum Intézethez.

Mai szerkezete 1999-ban jött létre, amikor konzorciummá alakult. Részei a felsoroltakat magában foglaló Társadalomtudományi Intézet, a Fórum Régiófejlesztési Központ (korábbi megnevezése Közéleti Kérdések Intézete), a Fórum Információs Központ lettek. A témánkhoz az utóbbi kapcsolódik igazán. Kitűzött célja az volt, hogy a civil szektor, a vidékfejlesztés számára nyújtson szolgáltatásokat, beleértve a stratégiai tervezést, tanácsadást. Országos szinten Galántán, Pozsonyban, Losoncon, Rozsnyón és Kassán alakítottak ki irodákat, melyeknek az Intézmény által fizetett vezetői voltak. Elérhető célnak tűnt az, hogy az Információs Központ önálló és önellátó legyen. Kb. kétéves működés (alapítványi támogatásokból) után azonban be kellett látni, hogy ez jelenleg nem valósítható meg. A szlovákiai magyar civil szektornak legalábbis egyelőre nincs kerete arra, hogy ilyen, egyébként nagyon szükséges hálózatot fenntartsen és eltarsson.⁴⁹ A kétéves időszak alatt számos képzést tartottak, melyeken a civil szféra, a pályázatírás, a programtervezés, a működtetés kérdéseivel foglalkoztak, sok hasznos tanáccsal és információval ellátva azok résztvevőit. Az irodák a somorjai központot leszámítva megszűntek. Részben oka volt ennek az is, hogy a civil szervezetek vezetői nagyon gyorsan megtanulták azt, ami a működésükhöz feltétlen szükséges volt, s nem igényelték az Információs Központ folyamatos jelenlétét.

A tanulási folyamat ettől függetlenül folytatódik, s eljutott oda, hogy előtérbe kerülnek a nemzetközi, határ menti együttműködések. Befejezésül ennek két példáját ismertetem.

„Nyelv, kultúra, közművelődés” címmel 2004-ben a budapesti Balassi Bálint Intézet 3x3 napos képzést szervezett pályázat útján válogatott romániai, szlovákiai, kárpátaljai és vajdasági, tehát kizárólag határon túliak részére. A nagyon magas színvonalú, kiválóan előkészített találkozók résztvevőinek a hasznos előadások és vi-

ták mellett azt is érzékelniük kellett, hogy alig, ill. csak nagyon felszínesen ismerik egymást. Igény lett és maradt a folytatásra. Közülük az elsőre Temesváron került sor 2005. szeptember első napjaiban. Szervezője a helyi Start Tanácsadó Iroda, amelyre Szlovákiából a losonci Phoenix Lutetia Polgári Társulás és az Érsekújvári Anton Bernolák Könyvtár közreműködésével érkeztek résztvevők. A háromnapos találkozó csak korlátozott lehetőségeket adott a mélyebb ismerkedésre, de nagyon hasznos volt. A folytatás 2006-ban Szlovákiában lesz.⁵⁰

Hasonló utakon járó kezdeményezés született Komáromban is, ahol 2005 szeptemberében rendezték meg az első székely napokat.⁵¹ Ezen székelyföldet bemutató néprajzi, szociográfiai előadások hangzottak el. A rendezvényre a Komáromi Múzeum és a „Székely Nemzeti Múzeum” által 1994 decemberében megkötött szerződés keretében került sor. A tervezett folytatásra 2006-ban egy közös kiállítás formájában kerül sor.

Források – irodalom

- Albertini Béla (1993): *A Sarló szociofotós vonulata*. Pozsony: Madách.
- Bódi Györgyné (1994): *Nógrád Megyei Helyismereti öröknaptár*. Salgótarján: Balassi Bálint Könyvtár.
- Bihari Zoltán (főszerk.) (2000): *Magyarok a világban*. (Kárpát-medence, Szlovákia. 31–238.), Budapest: CEBA.
- Borsody István (1938): *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938*. Budapest: Az ország útja kiadása.
- Brunda Gusztáv (1993): *Egyesületek Nógrád megyében*. Nógrád Megyei Közművelődési Központ.
- Fogarassy László (1992): *Magyar cserkészmozgalom Csehszlovákiában 1919–1939*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Hodossy Gyula (1994): *A magyar cserkészet forrásainál*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Nagy Myrtil (szerk.) (2002): *Szlovákiai Magyar Szervezetek adattára*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum – Információs Központ.
- Népművelés*, 1966–1968. A Népművelődési Intézet folyóiratai.
- Mihályi Molnár László (Szepsi) a Művelődési Táborokról, Honismereti Kerékpártúrákról készült naplói és jegyzetei, kézirat
- Puntigán József (1995): *Honismereti kerékpártúrák 1975–1994*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Puntigán József (1999): *Honismereti kerékpártúrák 1975–1999*. Losonc: Plectrum.
- Puntigán József (2004): *1848 losonci emléke(zése)i*. Losonc: Plectrum.
- Puntigán József (2005): *A Losonci Theológiai Szeminárium (1925–1939)*. Losonc: Plectrum.
- Petr Sadílek–Csémy Tamás (1993): *Maďari v České Republice – Magyarok a Cseh Köztársaságban 1918–1992*. Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége.
- Sándor László (1977): *A Tűz Kulturális Egyesület létrejötte és működése*. (A Losoncon, 1977. október 29-én megtartott előadás kézirat.) Sólyom László (Losonc) hagyatékából.
- Sándor László (é. n.): *Losonc irodalmi és művészeti élete, 1910–1980*. Kézirat.
- Scherer Lajos (1940): *A 350 éves losonci gimnázium vázlatos története*. Losonc.
- Tóth László–Filep Tamás Gusztáv (szerk.) (2000): *A (Cseh)Szlovákiai Magyar Közművelődés története 1918–1998, IV. Művelődéstörténeti kronológia – könyvészet – mutatók*. Budapest: Ister.
- Vágás István (1994): *A Mi Lapunk és Scherer Lajos*. Szeged: saját kiadás.
- Vígh Károly (szerk.) (2000): *Fejezetek Losonc történetéből*. Pozsony: Kalligram.
- A Csemadok KB mellett működő Központi Klubtanács által kezdeményezett dokumentumgyűjtés anyagai*. (1989–90, a kérdőív 22 kérdést tartalmazott, melyek az egyes klubok, szervezetek történetére, tevékenységére és jövőképre vonatkoztak)

Puntigán József–Balázs Tünde (2000): *Művelődési taborok és ifjúsági rendezvények 1960–1995*. A Mercurius Társadalomkutató Csoport (Pozsony) 1999–2000-ben végzett dokumentumgyűjtés anyagai.

Lapok:

Losonci Hírlap, Losonc, 1918–1938.10.30–1944.5.11, A Magyar Nemzeti Párt társadalmi, politikai regionális lapja

Losonc és Vidéke, Losonc, 1879. november 16–1919.3.26., Társadalmi hetilap

Losonci Újság, Losonc, 1905.12. 24–1919.4.17., 1918. január 13-tól: Politikai, közgazdasági és társadalmi hetilap

Magyar híradó („A jövő”), a későbbiekben az alcím nélkül, Losonc, 1930.2.16–1938.3.27., Politikai és társadalmi hetilap

Honlapok:

Juhász Gyula Ifjúsági Klub – JUGYIK, Nyitra: www.jugyik.sk eredeti volt www.jugyik.host.sk

Ady Endre Diákkör – AED, Prága: www.aed.cz

Kazinczy Ferenc Diákklub, KAFEDIK, Brűnn, www.kafedik.net

Diákhálózat: www.diakhalozat.hu

Fórum Intézet: www.foruminst.sk

Pozsonyi Casino: www.pozsonyicasino.szm.sk

Jegyzetek

- 1 1919-ig a történelmi Nógrád megyében, azután a Csehszlovák Köztársasághoz csatolt részen
- 2 Író, költő. A szentimentalizmus megteremtője. Losoncon született és hunyt el. A 19. század végén létrejött kultusza a mai napig tart. Nevét viseli a losonci Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola, a keretében működő Kármán-Egylet, a losonci Kármán József Színház, valamint az évi rendszerességgel márciusban megrendezett Kármán József Irodalmi és Kulturális Napok rendezvénytársaság.
- 3 Édesapja Gyűrky Pál (1781–1859) Nógrád vármegye alispánja volt. Férje Kubinyi Ferenc (Videfalva) (losonc melletti kisközség, 1796. márc. 21. – Budapest, 1874. márc. 28.) jogtudós, reformkori politikus és paleontológus. 1848-ban a losonci kerület képviselője volt, a Batthyány-kormány, majd Kosuth híve a szabadságharc végéig. A szabadságharc bukása után a haditörvényszék 9 évi várfogságra ítélte, ahonnan az 1852. évi amnesztiával szabadult. 1861-ig tudományos munkájának élt. (Magyar életrajzi lexikon)
- 4 Losoncon a mai Kubinyi-téren állt színpaddal ellátott vendéglő, amely korában a losonci diákok kedvelt találkozóhelye is volt. Losonc 1849-es felégetésekor pusztult el.
- 5 Támogatva az 1836-ban Pesten megalakult a kisdédővókat Magyarországon terjesztő egyesület céljait.
- 6 Tomatti, Losonc a' mint van, 1842, Regélő, 49. sz. 398–99 o.
- 7 Serly Lajos a Losoncon született zeneszerzőről vette fel nevét. A népszínház karnagya volt, Amerikában ért el jelentős sikereket.
- 8 Község Losonc mellett. Ma: Halič.
- 9 *Losonc és Vidéke* 1885. szeptember 27.
- 10 További részletek a Casino honlapján: www.pozsonyicasino.szm.sk
- 11 Az egyesületben számos színházi előadást táncvigadalmakat és egyéb kulturális rendezvényt szervezett meg.
- 12 Az elsőnek hat évvel ezelőtt Losonc adott otthont. A rendezvény, köszönhetően elsősorban a régióban működő sikeres néptánc csoportoknak – Palóc – Ragyolc, Kis- és „Nagy” Rakonca – Füle, Pity-pang – Losonc stb., a régióban maradt.
- 13 Nem azonos a mai Rákóczi Szövetséggel.

- 14 Úttörője a losonci születésű Ifj. Szilassy Aladár volt, aki külföldi tanulmányai után 1910-ben a Buda-pesti Református Ifjak Egyesületében Megyercesey Béla református lelkésszel szervezte meg az első magyar cserkészcsapatot. A mozgalom legismertebb losonci egyénisége Scherer Lajos tanár, a Mí la-punk szerkesztője volt. A csapat még 1914-ben megalakult.
- 15 Szellemiségének folytatását a Losoncon néhány évvel ezelőtt megalakult Polgári Kör vállalta fel, sok-sok kevesebb sikerrel.
- 16 Az 1918-tól napjainkig terjedő időszakban azon kevés mozgalmak egyike, melynek történetét részletesebben feldolgozták.
- 17 A Szlovákiai Magyar Kultúregyesület választmányi tagja, losonci Prohászka-kör, a katolikus ifjúsági egyesület elnöke, a katolikus főiskolások Prohászka-köreinek szervezője. 1939–1944 között a Vallás-és Közoktatási Minisztériumban a visszacsatolt területek gimnáziumainak szervezésével foglalkozott. 1954–1970 között az Eötvös Loránd Tudományegyetemen meghívott előadóként ábrázoló geometria és tanításának módszertana témaköréből tartott előadásokat (Forrás: A beregszászi magyar gimnázium története, Magyarágkutató Intézet, Budapest, 1990, Gyurcsik Iván, Gondöcs László (1912–1994) emlékezete I,II, Prágai Tükör 2001)
- 18 Az első Losoncon alakult meg.
- 19 Az összefoglaló Nagy Zoltán: A Losonci Református Teológiai Szeminárium tárgyi és dokumentációs anyaga (Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, XXXI,10 (1922–1986), valamint a Református Egyház és Iskola c. egyházi lap, a budapesti Ráday Könyvtárban elérhető számokban talált adatok alapján készült.
- 20 A teológiai szeminárium hallgatói mellett Losoncról Sörös Béla és Kövy Árpád vettek részt rajta.
- 21 Vendéglátásukról, szállásukról losonci családok gondoskodtak
- 22 Pl. „A kálvinista elvek érvényesítése az élet legkülönbözőbb területein” (Sörös Béla, teológiai igazgató), „A legújabb filozófiai irányok” (Dr. Magda Sándor ref. lelkész), „Milyen életpályák nyílnak meg a kálvinista ifjúság előtt?” (Tornallyay Zoltán, okl. építész), „Mivel tartozik az intelligencia a kálvinista népek?” (Dr. Agyagássy Sándor, ref. lelkész), „A természettudományos világnézet” (Dr. Kenessey Kálmán astrológus), „A materialista világnézet (Zsemlye Lajos, ref. lelkész)”, „A csehszlovákiai magyar református diákság jelene és jövője” (fő- és középiskolás előadók).
- 23 Az ezt követező hat éven keresztül nem rendeztek országos konferenciát. A helyi, körzeti, egynapos konferenciák kerültek előtérbe: Pelsőc (1930. augusztus 30–31.), Szepsi (1930. szeptember 6–7), Nagykálna (1930. augusztus 20.), Csap (1931 augusztus 26–27), Görgő (1931. augusztus 28.).
- 24 Az eredeti tervek szerint a pozsonyi kivételével valamennyi épület Csehországban épült volna fel. Az YMCA tevékenységét a losonci korabeli sajtóban talált írások alapján foglaltam össze.
- 25 Sándor László: A Tűz Kulturális Egyesület létrejötte és működése (Sólyom László, Losonc hagyatékában talált kézirat).
- 26 A visszacsatolt területeken levő kulturális alapítványok helyzetének rendezése, 22.199/1939 sz., sa-ját tulajdonban lévő dokumentum.
- 27 Forrás: Böszörményi István, A Csemadok megalakulásának 50. évfordulója alkalmából, 1999. június 25-én, Füleken elhangzott történeti összefoglaló (az előadás kézírata).
- 28 Jelenleg a galántai magángimnázium alapító-igazgatója.
- 29 A vágsellyei Centrál szállóban.
- 30 Melléklete a „Hang” (1966), amely később „Így élünk mi” címmel jelent meg.
- 31 További részletek: P. J. Honismereti kerékpártúrák... c. könyvekben, valamint a www.hkt.sk honlapon
- 32 Szervezői, irányítói éveken keresztül Kolár Péter (ma a kassai Thália színház igazgatója) és Zachariás István (jelenleg Szepsi polgármestere) voltak.
- 33 Ennek része volt pl. az 1986 márciusában Losoncon megtartott Klubvezetők Központi Szeminárium, melyen a Klubtanács tagjai és klubvezetők vettek részt. A hivatalos kimutatások szerint 1986-ban az országban működő 78 klub 507 rendezvényén több mint 32 ezer személy vett részt. A Csemadok XIV. közgyűlésén elhangzott beszámoló szerint 1982 és 1986 között 2081 klubrendezvény iránt több mint 150 ezer személy érdeklődött. (Fónod Zoltán: A szlovákiai magyar közművelődés 1920–1945 között)
- 34 A Klubtanács számos állásfoglalást tett közzé, s nyílt vitákat kezdeményezett. Ezek egyik volt 1989-ben a „Klubmozgalom – vita”, amelynek az Új Szó (akkor mint a Kommunista Párt KB napilapja) adott helyet. A lap ezt megelőzően is helyet adott a témát elemző kritikus írásoknak.
- 35 Egyik nagyobb rendezvénye 1990. december 1–2-án, a „Csehszlovákiai magyar politika és kultúra” c. megtartott hétvégi tudományos tanácskozása volt.

- 36 Néhány héttel azelőtt, 1989. október 8-án a Klubtanács Losoncon ülésezett, amelyen élesen bírálta a Csemadok Központi Szerveinek munkáját. Véleményét a hozzájuk intézett állásfoglalásban fogalmazta meg (jegyzőkönyv, Losonc–Párkány, 1989. október 26.).
- 37 Az 1989. február 25–26-án Galántán megrendezett országos klubszeminárium az alábbi összetételű klubtanácsot választotta meg: Badin Árpád (Prága), Erdélyi Péter (Nyitra), Himmler György (Párkány – a klubtanács elnöke), Horváthé Z. Rozália (Somorja), Hodossy Gyula (Somorja), Katona László (Vágsellye – elhunyt), Kiss Béla (Alistál), Kolár Péter (Kassa), Köteles László (Szepsi), Korpás Péter (Komárom), Lőroincz Levente (Brünn), M. Molnár László (Szepsi), Puntigán József (Losonc), Tóth Lajos (Vágsellye), Vörös Péter (Pozsony), Zachariás István (Szepsi). (Részlet az országos szeminárium állásfoglalásából, 1989. március 20.).
- 38 Ma Szlovákia EU parlamenti képviselője.
- 39 Jelenleg a Konstantin Egyetem Nemzetiségek Karának dékánja.
- 40 A kötet a *Magyarország felfedezése* című sorozatban jelent meg és a 20. századi kényszerű magyar migrációról szól. Hangsúlyosan a II. világháborút követő kitelepítésekről benne a bukovinai székelek és a felvidéki magyarok megpróbáltatásairól, a beneši dekrétumokról. 1948 után ez volt az első olyan kiadvány, amely a témát érinteni merte.
- 41 Ma az egyik magyarországi napilap szlovákiai tudósítója.
- 42 A szlovák–magyar határ közelében, Ragyolc községhez tartozó település és üdülő.
- 43 Horváth Mihály (1953–1988) népművelő. Nevéhez fűződik az ellenzéki mozgalmak egyik bölcsőjét jelentő Rakpart Klub, majd annak betiltása után a Citromos Teaház működtetése, amelyekben a teázás mellett nemcsak a teáról beszélgettek. Rendszeres résztvevője volt a Honismereti Kerékpártúrának, a párkányi Balassi Bálint Klub tevékenységének stb. A táborból is Párkányba indult, de a kora reggeli távozásakor motorkerékpárjával nekiszaladt a táborba vezető utat lezáró sorompónak, s a helyszínen elhunyt.
- 44 A folyamatosan frissített adatbázis a www.foruminst.sk honlapon érhető el.
- 45 A szlovákiai 2002/34 sz. törvény megszigorította az alapítványok létrehozásának feltételeit. Ennek következtében számos magyar itt még jegyzett alapítvány megszűnt ill. más civil szervezetté alakult át. A jelenleg működő Magyar Alapítványok közül a oktatást és diákokat segítő Simonyi Alapítvány, ill. a Pázmány Péter Alapítvány rendelkezik a jelentősebb anyagi háttérrel.
- 46 Az utóbbi kategóriába sorolható a 252 Csemadok alapszervezet, 11 Csemadok Területi Választmány és a 175 kulturális vagy más csoport (néptánccsoport, énekkar stb. melyek addig jobbjára Csemadok Alapszervezetek részeként működtek).
- 47 A 2004-ben kevés kivétellel szinte valamennyi magyar tannyelvű iskolában önálló jogi személyként jegyeztették be magukat a Szülői Szövetségek. Ennek legfőbb indoka az volt, hogy kezelni tudják a Magyar–Szlovák Kormányok között megkötött szerződés alapján, a Magyar Kormánytól átutalt, a szlovákiai magyar iskolákat és tanulóit segítő támogatásokat (Szlovákiai irányítója a Pázmány Péter Alapítvány).
- 48 A könyvtárban helyezték el a Csemadok archívumát, dokumentumait, beleértve számos, az ifjúsági mozgalmakra, klubokra vonatkozó anyagot is.
- 49 A szlovákiai és csehországi főiskolai klubokat, diákszervezeteket a „Diákhálózat” – Felvidéki Magyar diákszövetség fogja össze (honlap: www.diakhalozat.hu), amely tagja a Magyar Ifjúsági Konferenciának is.
- 50 Tervezett időpontja 2005. július 24–30., helyszínei: Érsekújvár és Losonc, fő szervezői: Phoenix Lutetia Polgári Társulás, Losonc, Fórum Intézet, Somorja, Csemadok Alapszervezet, Érsekújvár.
- 51 Kezdeményezői: a Magyar Kultúra és Duna Menti Múzeum, a Regionális Művelődési Központ.



AZ ERDÉLYI MAGYAR CIVIL SZFÉRÁRÓL

Kiss Dénes

■ Az erdélyi társadalomkutatók körében a rendszerváltás utáni időszak egyik visszatérő kutatási témája az erdélyi magyar civil szféra kérdése. Az átlagosan két-három évente sorra kerülő kutatások ennek ellenére mindmáig nem sok elméleti eredményt hoztak, inkább csak leltárkészítés-jellegűek voltak. Írásomban kísérletet teszek az eddigi erdélyi civilszféra-kutatások áttekintésére, majd az erdélyi magyar civil szféra egy lehetséges értelmezésével próbálkozok, ennek érdekében a civil szervezeti szférát a teljes erdélyi magyar intézményrendszerben helyezve el.

Az erdélyi civilszféra-kutatásokról

A posztszocialista Erdélyben végzett számos civilszféra-kutatás ellenére¹ az erdélyi magyar civil szférával kapcsolatos elméleti eredmények igen szegényesek, ha egyáltalán beszélhetünk ilyenekről. E kutatások egy részének kivitelezőjeként az eredménytelenség okai közül e helyen kettőt emelnék ki, a megrendelő érdektelenségét az eredmények elmélyültebb elemzése iránt, valamint a téma általában vett „elmélet-szegénységét” (ez utóbbi véleményem szerint részproblémája a teljes kisebbségi intézményrendszer-modell elméleti kidolgozatlanságának).

Az elmélyült elemzések iránti érdektelenség okai a megrendelők céljaiban keresendők. E kutatások finanszírozói nagyrészt a *demokrácia építői és a kisebbségi civil szféra szervezésére, koordinálására törekvők* közül kerültek ki. Bár e két típusú finanszírozó kutatástámogatói motivációi eltérőek (az előbbieké ideológiaiak, az utóbbiaké inkább pragmatikusak), e kutatások finanszírozásával céljaik hasonlóak: az erdélyi magyar civil szervezetek számbavétele, leltárkészítés, a szektor növekedésének dokumentálása. Számukra a nyers adatok, a szervezetek már-már mitizált

„adatbázisa” jelentette a tulajdonképpeni végcél, azok további elemzésében nem voltak érdekeltek, ezért azt nem is támogatták.

Az eredménytelenség nyomós oka lehet azonban a fentiek mellet az is, hogy a kisebbségi társadalmakkal kapcsolatos kérdések nincsenek a mainstream szociológiai témák között. A szociológia kialakulása és eredményei erőteljesen a nemzeti társadalmakhoz kötött.² Mind módszertana, mind elméleti eredményei a nemzeti társadalmak kutatásához kapcsolódnak. Ahogy a kisebbségi survey kutatások kapcsán felmerülnek a szokványos módszertani eljárások alkalmazási nehézségei, ugyanúgy az elméletalkotás terén is problémák merülnek fel: a mainstream szociológiából hiányzik a kisebbségi társadalmak teoretizálása, akárcsak az ennek részterméjét képező kisebbségi nonprofit intézményi szektor elméleti jellegű elemzése. Ha tehát tovább szeretnének lépni e téren az intézménykutatással foglalkozó erdélyi társadalomkutatók, a kérdéskör elméleti megalapozását maguknak kell elvégezniük. E feladat azonban úgy tűnik egyelőre meghaladja kapacitásunkat. A kisebbségi társadalom intézményrendszerének modellálása útjában ugyanis több komoly nehézség áll. Ezek között az első helyen áll a kisebbségi intézményrendszer *behatórolásának kérdése*, a kisebbségi és többségi intézmények megkülönböztetése. Így például a *tag-ság* nemzetisége vagy nyelvhasználata alapján nem tehető egyértelmű különbség magyar és román intézmények között, hisz a teljesen magyar és teljesen román nyelven működő intézmények szélső helyzetei mellett a nyelvhasználat kisebb-nagyobb mértékben keveredhet is, vagy időszakosan változó is lehet. Az intézmények *céljai*-nak etnikai vonatkozása (azaz az intézmény deklarált céljai szerint erdélyi magyar „ügyet” szolgál-e vagy nem) az etnikai besoroláshoz látszólag egyértelműen használható változót képez, ám ezzel kapcsolatban is problémák merülnek fel. A deklarált célok és a tényleges célok ugyanis különbözhetnek, az utóbbiakat csak igen körülményes kutatásokkal lehetne feltárni. Másrészt e kritériumot használva kizárnánk a magyar intézmények köréből a magyar többségű vidékek szervezeteinek nagy részét. E területeken ugyanis az etnikai cél szolgálata semmilyen értelemben nem fogalmazódik meg az intézmények működtetői részéről. Egy székelyföldi biciklis egyesület céljaiban nincs etnikai komponens, míg egy kolozsvári magyar biciklis egyesület, azáltal hogy célja a magyar biciklisek összefogása, bekerülne egy magyar intézményvizsgálatba, miközben a két szervezet között valójában nincs számunkra releváns különbség.

A nonprofit szektor elméleti és a kisebbségi civilsz féra értelmezési kísérletei

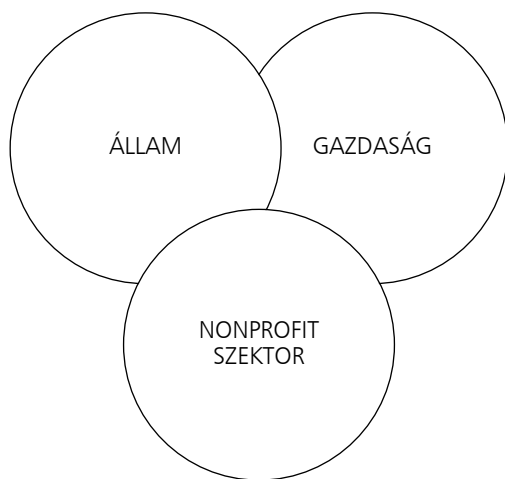
Az, hogy a kisebbségi társadalmak kérdése nem szerepel a nemzetközi szociológia népszerű témái között, természetesen azt eredményezte, hogy a némi teoretikus igényrel is fellépő intézménykutatások elméleti alapjául a civil szféra / civil társadalom / nonprofit szektor többségi társadalmakra kidolgozott elméleti szolgáltak, véleményem szerint a kisebbségi nonprofit szektor téves értelmezéséhez vezetve.

A civil szféra említett szakirodalmát áttekintve annak elméleti megközelítéseiben központi elem a civil szektor és a politikai hatalom (illetve annak intézményeiből álló állami szektor) közötti viszony. E viszony alapján történetileg a civil szféra két korszaka különböztethető meg. Az első, „klasszikus” korszak jellemzője, hogy a civil szervezetek autonóm polgári kezdeményezések intézményesülése és formalizálódása eredményeként jönnek létre. Az önszerveződés az állam figyelmét elkerülő társadalmi érdekek érvényesítésének útját képezi. A társadalom politikai hatalommal nem rendelkező „civil” tagjai által így létrehozott civil szféra a hatalmat megtestesítő állammal tehát egyfajta érdekellentétben áll.³ A nyugat-európai társadalomfejlődés egyik következményeként azonban ezen országokban a civil szféra és az állam antagonisztikus viszonya átalakul, partneri kapcsolattá válik, melynek eredményeképpen ezek egymást kiegészítő szférákká válnak (Ágh, 1999). A viszony átalakulásának okát több szerző a jóléti állam válságában látja, ennek enyhítésére törekedve avatkozik be az állam a civil szféra alakulásába, elsősorban a közterheket felvállaló civil szervezetek finanszírozásának felvállalásával (Tvedt, 1997; Ágh, 1999). E finanszírozási politika következtében ezen államokban a civil szféra méreteit illetően meg-többszöröződik, jellegét tekintve azonban a toqueville-i értelemben vett civil szférától eltávolodik, sajátos szolgáltatói szférává válik. A kialakuló „professzionális NGO-k” a finanszírozási feltételekhez igazodva a legkülönbözőbb feladatokat is felvállalják. A kiterjedt civil szféra finanszírozási folyamatába közvetítőként a civil szervezetek egy köre is bekapcsolódik, e „tetőszervezetek” által valósul meg a civil szféra „alsóbb” egyesületi szintjeinek a támogatása. Ez utóbbi modellnek témánk szempontjából figyelemre méltó vonása, hogy ebben a civil szféra gazdasági függősége révén közvetett politikai függőségben van. Ez fokozottan igaz a tetőszervezetek esetében, amelyek az adományozó (rendszerint a kormányzat) különböző közvetettséggű és mértékű befolyása alatt állnak (Ágh, 1999). E civilszféra-értelmezésekre azonban elmondható, hogy a civil szektort magától értetődően a formális értelemben vett nonprofit szervezeti forma alapján definiálják, a civil szféra behatárolásának kérdése csak mint a nemzetközi összehasonlítások nehézsége merül fel (DiMaggio–Anheier, 1991).

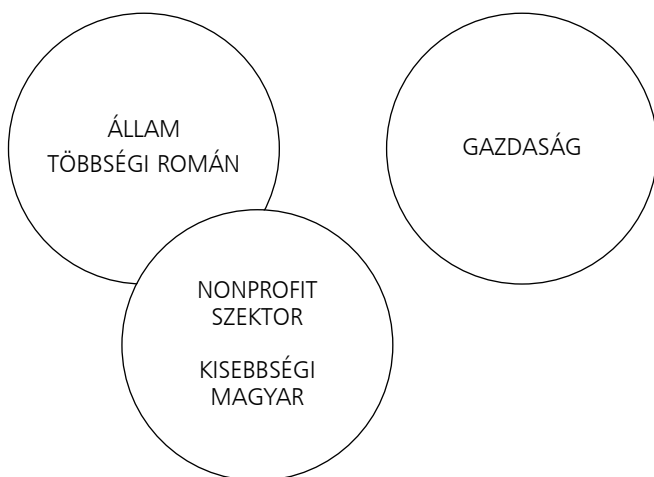
A nonprofit szektor nyugati irodalmában tehát a nonprofit szektor a társadalomnak az állammal és a piaccal (többé-kevésbé) egyenrangú harmadik szektora, amelynek egyfajta kiegyenlítő, korrigáló szerepe van az állam és a gazdaság között, amely a civilek „józan eszének” érvényre jutását biztosítja a politika és gazdaság öntörvénységével szemben. Ezzel szemben az erdélyi magyar civilszféra-értelmezésekben a fenti modell egy etnikai dimenzióval egészül ki, aminek köszönhetően az egyes alkotóelemekhez az eredetitől lényegesen különböző jelentések társulnak: az állami szektorhoz a többségi jelleg, a nonprofit szektorhoz a kisebbségi jelleg.⁴ Bár az erdélyi magyar társadalom belső viszonylatában gyakran felmerül a civil öntudat és önszerveződés hiányának kérdése, romániai viszonylatban a magyarnak tekintett (nagy részt a magyar politikai és kulturális elit által létrehozott) kisebbségi nonprofit szervezetek szférájának etnikai dimenziójától eltekintenek, minek következtében e

szervezeti szektor egésze úgy jelenik meg, mint az állami hatalommal szemben szerveződő „civil” szféra. Ez bizonyos értelemben még kedvező színben is tünteti fel a kisebbségi szervezeteket, hisz az EU-s csatlakozási kontextusban normatívává váló civilszféra-építés háttérében a magyar intézményi szférához egyfajta progresszív jelleg is asszociálható. Ennél is zavaróbb következménye azonban ennek az értelmezésnek, hogy a kisebbségi intézményrendszeren belüli hatalmi dimenziótól eltekint, annak egészét civil szféraként értelmezve. Olyan elméleti-fogalmi zavarral állunk tehát szemben, melyre a megoldást a kisebbségi intézményrendszer részletesebb, elmélyültebb elemzése jelentheti.

1. ábra. A nonprofit szektor nyugati szakirodalmában az állam–piac–nonprofit szektor kapcsolódása



2. ábra. A kisebbségi intézményrendszer mint civil szféra



Szemponatok egy kisebbségi intézményrendszer-modell kidolgozásához

1. A behatárolás kérdése. Tekintsük a kisebbségi intézményrendszerhez tartozónak azon intézmények körét, amelyek a kisebbséghez tartozó egyének és csoportosulások különböző céljainak elérését szolgálják, akár megfogalmazódnak ezek a célok, akár nem, és akár etnikai jellegűek akár nem. A dominánsan magyar nemzetiségű személyek által működtetett és magyar nyelven működő (magyar „ügyvitelű”) intézményeket tekintem tehát magyar intézményeknek. E behatárolás alapján állami és gazdasági intézmények sora is a kisebbségi intézményrendszerhez tartozik.
2. Célszerűnek tartom a magyar intézményrendszerhez sorolt intézmények halmazát a követett céljaik szerint „alrendszerekre” felosztani. Egy alrendszer halmazszerű entitás, alkotórészei nincsenek feltétlenül tényleges kapcsolatban egymással. Hat alrendszert javasolok – közigazgatási, politikai, gazdasági, vallási, oktatási-tudományos és művelődési alrendszereket.⁵
3. A kisebbségi társadalom intézményrendszerének sajátossága, hogy alrendszerei a többségi társadalom alrendszereihez képest fokozott mértékben nonprofit keretekben építkeznek. Ez a tendencia annál erősebb, minél kevésbé használható saját intézményként az állami intézmények, azaz lokálisan is kisebbségben levő helyzetekben, illetve erősen centralizált szerkezetű állami intézmények esetében.
4. Míg a követett célok alapján elkülönített alrendszerek a kisebbségi intézményrendszer makroszerkezetének statikus megragadására alkalmas, egy alrendszer működésének elemzéséhez a *mező fogalmát* javaslom.⁶ Egy mezőt képeznek a működésük során egymással ténylegesen összekapcsolódó intézmények. Az így elképzelt mező analitikus értelemben hálózatszerű képződmény, melynek alkotórészei közös céljaik követéséből adódóan egy közös „játzsma” szereplői, amelyek tehát egymással konkurensi, együttműködési stb. viszonyban állnak. Egy alrendszer tehát több mezőből állhat, így például az oktatási-tudományos alrendszeren belül az egyes diszciplínák külön mezőket alkotnak, a vallási alrendszeren belül az ugyanazon hívekért versengő egyházak egy mezőt alkotnak. Míg az alrendszer fogalma az intézményrendszer makroszintű elemzésére, a mező inkább mezoszintű modellek alkotására alkalmas.
5. A kisebbségi intézményrendszer további sajátossága, hogy a nonprofit keretekben építkezés révén egy kisebbségi „mező” két többségi mezőhöz, esetünkben a magyarországi, valamint romániai megfelelő mezőkhöz kapcsolódik, és változó fokú autonómiával azok interferáló köztes terében létezik. E köztes lét kihasználható a források megkettőzéseként. E köztes állapot ugyanakkor a mező működését irányító szabályok tekintetében is következményekkel jár, nehezítve a szereplők számára egy egységes működési szabályrendszer, a közös „játékszabályok” kialakulását, mivel egy kisebbségi mező működési szabályrendszerét mindkét többségi mező működési logikája befolyásolja. Az egységes szabályrendszer

hiánya miatt a kisebbségi mező szerkezete a többségi mezőkhöz viszonyítva rendszerint decentralizáltabb, lazább, többközpontúbb.

6. A működésében is civil jellegű nonprofit szervezeti szektor így a formális nonprofit szektornál lényegesen kisebb. A formális civil szféra egy része nonprofit mezőbe rejtett költségvetési típusú intézmény, egy része politikai jellegű intézmény (hatalmi és ellenzéki), a tulajdonképpeni civil szféra az ezeken kívüli reziduális kategória.

Az erdélyi magyar intézményrendszer alrendszerei

Makroszinten szerkezetileg tehát alrendszereket különböztetünk meg. A gazdasági alrendszer kivételével az alrendszereknek két szegmense különböztethető meg. Egyiket a „magyarnak” tekinthető költségvetési intézmények, másikat az ennek kiegészítéseként, nonprofit keretek között létrehozott intézmények alkotják.⁷

E két szegmenst alrendszerenként az azonos célok, illetve az alrendszeren belüli mezők játékszabályai kapcsolják össze. A kisebbségi nonprofit szektor civilszféra-kénti értelmezésétől ez az értelmezés abban különbözik, hogy míg az előbbiben az egy-egy alrendszeren belüli hatalmi dimenzióban elfoglalt pozíció alapján hasonló helyzetben levő nonprofitok egymással együttműködve a költségvetési szegmenstől elkülönülő nonprofit szférát alkotnak (horizontális kapcsolathálók a hatalmi szempontból hasonló helyzetben levő intézményi szereplők között), esetünkben nonprofit intézményeink az adott alrendszer költségvetési szegmensével alkotnak egységet (horizontális kapcsolatok helyett vertikális kapcsolatok az alrendszeren belül). Bár az erdélyi magyar nonprofit szervezetek halmaza jogi értelemben olyan, mint a nyugati szakirodalomban tárgyalt civil szféra, valójában „civil” jellegük teljesen háttérbe szorul alrendszeri betagozódásukhoz képest. Tévesek tehát az olyan következtetések, amelyek a jogi értelemben vett erdélyi magyar civil szervezetek relatív nagyságából az erdélyi magyarság fokozott civil öntudatára, a civil kezdeményezések bőségére következtetnek. Egyszerűen csak arról van szó, hogy a többségi társadalmak államilag létrehozott és fenntartott intézményeinek azon részét, melyet a kisebbségi elit a kisebbségi társadalom szempontjából szükségesnek tart, és amelynek állami létrehozására nincs lehetőség, nonprofit keretek között hozza létre és próbálja működtetni. A kisebbségi nonprofit intézmények jelentős része így nem egyéb, mint valamilyen nemzetállami intézmény analóg intézménye. Így például a nemzeti tudományos akadémiák analógiájára elképzelt Erdélyi Múzeum Egyesület aligha tekinthető civil szervezetnek.

Egyes állami intézmények esetében azok alintézményei korlátozottan saját intézményként használhatók (pl. egyetemi tanszékek, önkormányzatok), azonban az illető intézményrendszer centralizáltsága miatt a magyarként működő alintézmény mozgástere korlátozott. A nonprofit keret ezen esetekben a rendelkezésre álló intézményi keretek kitágítására, a mozgástér növelésére használható. Civil jellegről ez

Költségvetési	Közigazgatás	Oktatási-tudományos alrendszer	Vallási intézmények	Politikai szervezetek	Művelődési intézmények	Gazdaság Művelődésorientált gazdasági intézmények
Nonprofit						

esetekben nincs szó, e szerveződések nem a hatalommal szemben fogalmazzák meg magukat: kisebbségi-többségi dimenzióban a hatalommal inkább elfogadtatni szeretnék magukat, a kisebbségi viszonyrendszeren belüli hatalmi dimenzióban pedig legtöbbször e kérdésről aligha beszélhetünk, mivel a szervezeteket maga a kisebbségi elit hozza létre és működteti.

A civil jelleg hiánya természetesen nem jellemző a nonprofit szerveződések teljes körére, azok jelentős része a kisebbségi hatalmi csoportoktól függetlenül, esetenként pedig ténylegesen azokkal szemben jön létre és működik. Itt csupán amellet érvelünk, hogy nonprofit intézményeink jelentős része (és közülük is különösen az ismertebb, patinásabb neűek) a kisebbségi elitek intézményei.

A *közigazgatási alrendszer* költségvetési szegmensét a megyei, városi és községi önkormányzatok alkotják. Az egyes önkormányzatok az adott közigazgatási egység nemzetiségi arányainak függvényében sorolhatók vagy sem a magyar intézményrendszerhez. A megyei tanács mint az önkormányzatok fölötti struktúra a két magyar többségű székelyföldi megye kivételével semmiképpen nem tekinthető magyar saját intézménynek, a prefektúra intézménye pedig még ezekben a megyékben sem. Így a kisebb részben városi, nagyobb részben falusi közigazgatási intézmények mozgásterére számára ezek az intézmények inkább korlátokat képeznek. Sajátos céljaik minél teljesebb elérése érdekében (amely cél ez esetben a közigazgatási egységek prosperitásának, felvirágoztatásának minél nagyobb mértékű növelése) mozgásterüket nonprofit keretekben működtetett szervezetek révén növelik. Ilyen nonprofit jogi formában létrehozott intézmények a *kistérségi társulások*, valamint az igen elterjedt *településfejlesztő egyesületek és alapítványok* (ez utóbbiak jellemző elnevezése a „Pro-településnév”). A romániai közigazgatási rendszerben a legkisebb közigazgatási egységet képező községek nem falvakat, hanem falucsoportokat jelentenek. Így számos magyar (vagy magyar többségű) falu román többségű községhez tartozik, mely esetekben a községi önkormányzat román intézményként működik. Ez esetekben a magyar falvak településfejlesztő egyesületei nagymértékben az önkormányzatok funkcióit veszik át. *Nem egy létező intézmény mozgásterét bővítik, hanem az intézményt helyettesítik.* Részben a közigazgatási alrendszerhez kapcsolódnak a községi periodikák is, melyek jelentős részét az önkormányzatok vagy településfejlesztő egyesületek adják ki, és azok szócsövét képezik.

4. ábra. A fontosabb magyar intézmények elhelyezkedése az intézményrendszer alrendszeri szerkezetében

Közigazgatás	Oktatási-tudományos rendszer	Vallási intézmények	Politikai szervezetek	Művelődési intézmények	Gazdaság (művelődés-orientált gazdasági intézmények)
Megyei tanácsok	Iskolarendszer	Történelmi egyházak	RMDSZ	Színházak	könyv- és lapkiadók, szerkesztőségek, könyvesboltok, írott és elektronikus média egy része, irodalmi kávéházak, művész-
Városi önkormányzatok	Egyetemek	Neoprotestáns egyházak	Platformok	Közkönyvtárak (városi, községi)	kocsma
Községi önkormányzatok				Múzeumok, egyéb gyűjtemények	gazdasági egységek
				Művelődési házak	kulturális program-szervező
				Közzszolgálati média	hátter-intézményei
Kistérségi társulások	Oktatást támogató alapítványok	Vallási intézmények (CE Szövetség)	Más magyar pártok	Program-szervező int. (TranzitHáz)	
Település-fejlesztő egyesületek és alapítványok	Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége		Szövetségek, egyesületként működő pártok háttérintézményei (pl. Communitas)	Tánc-zene csoportok, községi folyóiratok	
	Tudományos-kutatóintézetek (EME)	Vallási közösségek (Hit Gyűlekezete)	Ifjúsági politikai szervezetek (MIÉRT stb.)	Színjátszó csoportok	
	Egyetemi háttérintézmények	Szórványügyi intézmények		Tájézházak, egyéb gyűjtemények	
	Szakkönyvtárak	Egyházi ifjúsági körök			
		Nőszövetségek			
	Diáktanácsok (középiskola)	Egyházi kórusok			
	Diák-érdekvédelmi szervezetek (OMDSZ, KMDSZ)	Klubszerűen működő ifjúsági házak			
		Egyházi könyvtárak			
	Ismeretterjesztő intézmények	Egyházi folyóiratok			

Az *oktatási-tudományos alrendszer* költségvetési szegmensét a különböző fokú oktatási intézmények (óvodák, iskolák, egyetemek) rendszerének azon egységei képezik, amelyek magyar intézménynek tekinthetők. Az alsó- és középfokú oktatási intézmények esetében ez nagyrészt a tanszemélyzet nemzetiségi összetételén múlik, amely nem feltétlenül egyezik a települések nemzetiségi arányaival. (Falun jó mutatója az oktatási intézmények magyar jellegének az, hogy szerepet vállalnak-e a he-

lyi nemzeti ünnepek megszervezésében.) Állami egyetemek esetében az egyes karok, vagy azok magyar tagozatai képeznek saját intézményt. A magyar magánegyetemek természetesen teljes mértékben magyar intézmények.

Az így összeálló erdélyi magyar oktatási intézményrendszer kiegészül olyan nonprofit keretekben létrehozott és működtetett alapítványokkal és egyesületekkel, amelyek az alrendszerre jellemző sajátos célkitűzés, az oktatási (az egyetemeken emellett kutatási-tudományos) tevékenységek elmélyítését szolgálják. Különösen az általános és középiskolai rendszerhez kapcsolódnak olyan nonprofit intézmények, amelyek fő funkciója a költségvetési oktatási egység anyagi alapjainak bővítése, az oktatási tevékenység működési-infrastrukturális feltételeinek javítása. Ezek nemcsak források szerzését és becsatornázását végzik, hanem tartósan tulajdonosai is maradnak a szerzett javaknak. Mivel ezen intézmények létrehozója a tantestület, ez a tulajdonjogi helyzet a működés szempontjából semmilyen különösebb következménnyel nem jár.

A Romániai Magyar Pedagógusszövetség az oktatás minőségét (szakszerűségét) hivatott elmélyíteni a középiskolai rendszerben. Ennek megfelelően képzéseket szervez, szakfolyóiratot ad ki.

Az *egyetemi háttérintézményekre* különösen a 90-es évek első felében volt jellemző, hogy fő célként a magyar nyelvű egyetemi oktatás működési feltételeinek javítását tűzték ki: számítástechnikai infrastruktúra, magyar nyelvű szakkönyvtár létrehozását és működtetését, esetenként még előadóterem működtetését is. A magyar nyelvű egyetemi képzés helyzetének rendeződésével és az egyetemi oktatók körének kiszélesedésével ezek az intézmények céljait nagymértékben átfomálták, ma már nagyobb részük tudományos-kutatói tevékenységét helyezi előtérbe, azaz egyetem melletti tudományos intézményként definiálja magát.

Az egyetemektől némileg függetlenebb *tudományos-kutató intézetek* (Erdélyi Múzeum Egyesület, Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság) szintén nem választhatók szét az egyetemi intézményrendszertől, mivel létrehozóik és működtetőik ugyancsak az egyetemi oktatók. Ezek és az egyetemi háttérintézmények között a különbség nem céljaikban és működésükben van, mint inkább a létrejöttük történetében. Amíg a tudományos-kutató intézetek működtetői főállású egyetemi oktatók és saját kutatói személyzettel nem rendelkeznek, addig önálló tudományos alrendszerről nem beszélhetünk.

Az egyetemek mellett működő oktatási-tudományos nonprofit intézmények tehát kutatási programokra próbálnak forrásokat szerezni, szakkönyvtárakat működtetnek, tudományos konferenciákat szerveznek, szakfolyóiratokat adnak ki. E tevékenységek mindegyikét lehetőség szerint a nemzeti tudományos alrendszerekhez próbálják kapcsolni (pl. a műhelyek és folyóiratokat akkreditálására törekednek). E természetes igyekezetük, a diszciplináris elkülönüléssel és az egymáshoz közelálló szakterületű műhelyek közötti versenyhelyezettel együtt azt eredményezi, hogy ezen intézmények között kapcsolatok alig vannak, ehelyett a megfelelő állami (román és magyar) intézményekkel való kapcsolatok kiépítésére törekednek.

Míg a fentiekben felsorolt nonprofit intézményeket badarság volna civil szervezetekként kezelni, az alrendszerhez tartozó szakszervezetek (amennyiben ezek magyar intézmények), diák-érdekvédelmi szervezetek, diáktanácsok ténylegesen civil szervezeteknek tekinthetők.

A *vallási intézményrendszer* azon intézmények alkotják, melyek céljai között szerepel az üdvösség szolgálata. Az alrendszer (részben) költségvetési szektorát a magyar történelmi egyházak és a dominánsan magyar tagságú neoprotestáns egyházak (illetve ez utóbbiak egyes magyar többségű helyi gyülekezetei) alkotják. Ezt a szférát az egyházak nonprofit keretek között működő vallási célú (azaz üdvösséget szolgáló) egyesületei egészítik ki. Egyesületi keretek között működnek egyes protestáns megújulási mozgalmak és a jogi kerettel is rendelkező katolikus bázisközösségi mozgalmak (ilyen pl. a református egyházban működő CE Szövetség). Szintén egyesületi formában működnek az állam által egyházakként el nem ismert vagy az elismerés folyamatában levő új vagy Erdélybe újonnan érkező vallási közösségek. Ez utóbbiak közül minket most természetesen csak a magyar jellegűek érdekelnek (mint amilyen pl. a Hit Gyülekezete).

A vallási célú egyesületek mellett a vallási alrendszer kiterjedt, jogi státussal nem rendelkező („nem bejegyzett”), az egyházak által működtetett további kvázivallási intézményi szféra egészíti ki: bibliakörök, nőszövetségek, egyházi ifjúsági szervezetek, egyházi kórusok, klubszerűen működő gyülekezeti vagy ifjúsági házak, egyházi könyvtárak és folyóiratok. Ezek nagy részét a lelkészek szervezik, és regionális fölöttes szervezeti szintek integrálják, melyek révén szorosan az egyházakhoz kapcsolódnak. Nagyszámú vallásos kórus és zenekar működik a magyar neoprotestáns közösségek mellett is (a hangszeres egyházi zenekaroknak valószínűleg a többsége).

A vallási intézményrendszer az egyházak laikus szerepvállalásai révén több más alrendszerrel is átfedésben van, legerőteljesebben az oktatási, szociális és szórványügyi intézményekkel. Elvileg azonban a vallási intézményrendszerhez sorolható minden olyan intézmény, amelynek céljai között ott szerepel az emberek üdvösségének szolgálata. Így az oktatási intézmények közül azok, amelyek a lelkeszi és vallásstanári utánpótlást szolgálják, részben talán a felekezeti iskolák is és az egyházak által működtetett szociális intézmények. (E kettős célú intézmények besorolása valamelyik alrendszerbe természetesen csak esetenkénti alapos elemzések alapján történhet.)

A vallási intézményrendszer sajátos részét képezik a történelmi egyházak által működtetett szórványügyi intézmények is, amelyek a nemzet és az egyház számára egyaránt mentik a szórványban élő híveket („szórványmisszió”).

A *politikai alrendszer* költségvetési szektorába az RMDSZ, nonprofit szektorába az egyesületi formában működő más magyar pártok sorolhatók. A pártokon kívül a pártok háttérintézményeit képező további nonprofit státusú intézménnyel is kiegészül ez a szegmens. Ezek egy része a román és magyar állami költségvetések és az erdélyi magyar nonprofit szektor között közvetít, mint például a *Communitas Alapítvány* (ezeket nevezi a nonprofit szektor angol nyelvű szakirodalmá *kvázikormányzati NGO*-knak). Szoros politikai kötődésűek továbbá egyes központilag szer-

vezett ifjúsági szervezeti hálózatok is, melyek a politikai elit utánpótlása számára képeznek részben szocializációs, részben legitimációs háttérrel, alapot. Ez utóbbi funkció miatt e szervezetek központi egységei tagszervezeteik jelentős részét programszerűen hozzák létre, gyakran csak papíron, de amelyeket szorgalmasan létezőként tartanak nyilván, ily módon nagyszámú fantom szervezettel gyarapítva az erdélyi magyar intézményrendszert, a növekedés elkötelezettjeinek nem kis örömére.

A *művelődési alrendszer* kiterjedt költségvetési szektorral rendelkezik, melyet színházak, közkönyvtárak, múzeumok, művelődési házak, közszolgálati média stb. alkot. E költségvetési szegmens nonprofit keretek között kiegészül a költségvetési intézmények háttérintézményeivel, önálló művelődési intézményekkel, valamint kiterjedt, jogilag nem bejegyzett egyesületi szférával. A művelődési-kulturális háttérintézmények létjogosultságát az oktatási háttérintézményekéhez hasonló érvek biztosítják: a román állam megbízhatatlansága (hivatkozni szokás például az utóbbi évszázadban bekövetkezett államosításokra), a pályázati rendszerekbe való bekapcsolódás lehetősége, a szerzett források könnyebb pénzügyi kezelése, a szabadabb intézményépítés, stb. Az önálló nonprofit művelődési intézmények ritkák, a létező pályázati rendszerekre nehezen lehet folyamatos működésű intézményeket építeni. A létezők közül egyesek valamely szűkebb művészeti ágban próbálnak professzionális intézményként működni, mások kulturális programszervezésben próbálnak szakszerűek lenni.

A művelődési alrendszerhez tartozik a legkiterjedtebb jogi formával nem rendelkező egyesületi szféra: tánc- és zeneművészeti csoportok, színjátszó körök, tájházak és egyéb gyűjtemények. E szféra kiterjedtségének oka, hogy ilyen típusú szerveződések a szocialista évtizedekben is alakíthatók és működtethetők voltak, falun szinte kizárólag ilyenekben merült ki az önszerveződés. Így ez a kvázi-egyesületi művelődési szféra rendelkezik a leginkább történelmi múlttal (a romániai magyar intézmények nagy része hivatkozik valamilyen jogelődre, az esetek többségében azonban tényleges folytonosság ezek között nem mutatható ki). E művelődési csoportok működésükhöz különösebb anyagi feltételeket nem igényelnek, támogatást a helyi iskola, a művelődési otthon esetleg az egyház nyújt. Működtetőik rendszerint az a helyi tanterületek tagjai.

A *gazdasági alrendszert* a többiektől a költségvetési szektor hiánya különbözteti meg, ezt az alrendszert elsősorban profittermelést célzó gazdasági intézmények alkotják. Ebben is előfordulnak azonban, ha ritkábban is, nonprofit háttérintézmények, azaz tisztán gazdasági célzattal létrehozott alapítványok, egyesületek (pl. vámkedvezményes személygépkocsi-behozatal céljából létrehozott alapítványok), vállalkozói szövetségek, vállalkozói klubok stb.

Külön megemlíthető a gazdasági alrendszer művelődési-kulturális orientáltságú szektora, melyet cégekként működő könyv- és lapkiadók, szerkesztőségek, könyvesboltok alkotnak, de az írott és elektronikus média egy része is ide tartozik, valamint a kulturális programszervezést is vállaló irodalmi kávézók és művészkocsmák is. Ezek az intézmények működésük során kettős célt követnek, kulturális tevékenységükben

a szakterület mércéi és céljai szerint működnek, másrészt viszont a céljuk gazdasági haszon termelése, azaz valahol a művelődési-kulturális és gazdasági alrendszerek határterületén helyezkednek el.

Az intézményi alrendszerek mezőszerkezete

Az eddigiekben bemutatott alrendszereket tehát olyan intézmények alkotják, amelyeket közös céljaik alapján az elemző sorol egy csoportba. Egy alrendszer alkotóelemei egymással nincsenek feltétlenül tényleges kapcsolatban (akár a működés során az egymásra tekintettel levés értelmében sem). Így ezek tulajdonképpen nem képeznek *rendszer*t. Egy-egy alrendszeren belül azok alkotóelemeinek csak kisebb-nagyobb körei kapcsolódnak ténylegesen össze – ezeket nevezzük mezőnek. Példaként az alrendszerek mezőszerkezetére a vallási alrendszert próbálom tovább részletezni.

A vallási intézményrendszer, mint feljebb bemutattuk, azon intézmények összessége, amelyek vallási célokat, azaz az üdvösség elérését szolgálják. Az alrendszer általában is elismert és támogatott egyházakból, vallási célú egyesületekből, a vallási intézmények oktatási, szociális és szórványügyi intézményeiből áll.

A vallási intézményrendszer azonban több autonóm alegységből áll: minthogy a történelmi egyházak között a hívekért nincs konkurencia, ezek a körjük szerveződő intézményeikkel egymással „párhuzamos”, egymástól gyakorlatilag független intézménycsoportosulásokat alkotnak. A vallási intézményrendszer tehát nagy vonalakban a történelmi egyházak intézményrendszerei által körvonalazott vallási mezőkből tevődik össze. E mezőket még a bármilyen potenciális hívekért versengő prozelita kisegyházakkal szembeni konkurencia sem kapcsolja egy egységbe, a kisegyházak eleni közös akcióik például alig vannak.

Míg az alrendszert alkotó mezők között alig vannak kapcsolatok, egy vallási mezőn belül az egyes alkotórészeket szoros szálak kapcsolják össze, és a mező egyes alkotórészeinek működése a többiek nélkül nem érhető meg. A mezőn belül ugyanis a közös cél elérése már egy közös játszma tétjét képezi: mind a római katolikus, mind a református egyház az üdvösség elérésén dolgozik, de mivel egymás között híveik fölött nem versengenek, az üdvösség szolgálatában mutatott szakértelmüket egymással nem mérik össze. Nem így a mezőn belül, ahol már a cél elérésével kapcsolatosan eltérő elképzelések ütközhetnek. Az intézményépítés ezen eltérő elképzelések, eltérő stratégiák, egymással szemben álló érdekcsoportok munkájának eredménye, az intézményrendszer szerkezete és működése tehát tükrözi az őt létrehozó intézmények közös játszmáját, amely attól közös, hogy ugyanazon hívek üdvösségének minél hatékonyabb szolgálatára törekszenek. Míg tehát az alrendszer elemzése állhat pusztán az azt alkotó intézmények számbavételéből, *a mezőelemzés el kell jusson egy-egy intézménycsoport mögötti érdekcsoportok, célkitűzések és stratégiák megértéséig*. Példaként, tovább szűkítve a vallási alrendszert, álljon itt a református egyház mint vallási mező egy lehetséges (vázlatos) elemzési kísérlete.

A református egyház intézményrendszerének mint vallási mezőnek, meghatározó intézménye természetesen az egyházszerkezet. Ez elsősorban a klérus, a vallási szakértők intézménye. A klérus elképzelései az egyház politikáját illetően természetesen nem homogének. A mindenkor hivatalos egyházpolitika megfogalmazói és képviselői a hierarchikus szervezet *hatalmi pozícióit uraló csoport*, az ezzel szembeni *alternatív egyházpolitikákat képviselő érdekcsoportok* saját elképzeléseiket és stratégiáikat más intézmények révén fejezik ki és próbálják érvényesíteni. A vallási célok szolgáltatásának sajátos elképzelése (és az azt képviselő érdekcsoport) azonosítható be például a CE Szövetség jogi szempontból egyesületként intézményesülő szervezetében. Bár a klérus szűkebb, egyházszerkezeti hatalom szempontjából kisebb hatalommal bíró csoportjáról van szó, pozícióját jelentősen erősíti azáltal, hogy az egyháztagok talán legvallásosabb, jól szervezett szegmensével van szoros és tartós koalícióban (a vallási kisközösségekbe szerveződő tagságáról és szimpatizánsairól van szó). Emellett a laikus értelmiség „haladó” csoportjaival is szoros kapcsolatban, együttműködésben van. További törésvonal feltételezhető az egyházszerkezetet uralók és a vallási intézményrendszer (a mező) reprodukcióját végző oktatási intézményrendszert alkotók között, hisz a tanok (azaz a tiszta szakértelem) reprodukciója és annak gyakorlatba ültetése igencsak eltérő feladat. Az előbbi csoport pozícióját a teológiai intézmények minél nagyobb és alaposabb kiépítése erősítheti, a vallástanári fakultások rendszer-váltás utáni kiépülése tehát feltehetőleg erősítette ezt az érdekcsoportot.

A vallási egyesületek központilag szervezett típusai feltehetőleg egyes további papi csoportok pozícióit erősítik. A *nőszövetségek* a hatalmi szempontból igencsak kedvezőtlen helyzetű *papnőkkel* képezhetnek érde koalíciót, az *ifjúsági csoportok* a hierarchikus struktúrában való előrelépés nehézségeivel küszködő, *feltörekvő fiatal teológusok* számára képezhetnek segítséget, támaszt.

Az egyház laikus tevékenységeiben fokozott szerepet vállalók mind további potenciális érdekcsoportokat jelenthetnek (vagy ilyenek kialakulásának esélyét-veszélyét hordozzák). Az oktatási és szociális ügyekben és intézményépítésekben szerepet vállalók érdekcsoportkénti elkülönülése különösen a kettős képzettségű, tehát vallási szempontból is kvalifikált szakemberek nagyobb számban való megjelenése esetén várható. A nagyobb jelentőségű (mert az egyházat a világ fele nagyobb mértékben legitimáló) oktatási és szociális intézmények mellett a műszaki és gazdasági szakemberek (informatikusok, menedzserek) részéről is elképzelhető egy sajátos egyházpolitikai álláspont képviselete (pl. a hatékonysághoz, korszerűséghez való viszonyulásban, amely az egyház legitimitásával hozható kapcsolatba).

A református egyház mint vallási mező elemzése tehát azokat a viszonyokat tárhatja fel, amelyek az egymással kapcsolatban álló intézményeket összekötik. Egy ilyen elemzés az adott intézményi szféra felszíni lefényképezésén túllépne, nem állna meg az intézmények létének mint pusztán létük folytán dicséretes megvalósítások ünnepélyes konstatálásánál, hanem azokat úgy kezelné, mint amelyben az erdélyi magyar társadalom mindennapjait meghatározó egymásnak feszülések, konfliktusok és együttműködések fejeződnek ki.

Összefoglalás, következtetések

Írásomban abból a ki nem mondott előfeltevésből indultam ki, hogy az erdélyi magyarság önállóságra törekvő entitás, amely intézményei építése során a mintául szolgáló többségi társadalom intézményeit igyekszik kiépíteni, azonban sajátos helyzetéből adódóan a nemzetállami intézményépítésektől eltérő feltételek között, jogilag szokatlan mértékben nonprofit keretekben, anyagilag a kisebbségi nonprofit szektornak szánt román és a magyar költségvetési forrásokra támaszkodva. Az így módon felépülő intézményrendszer elméleti modellálásához két kulcsfogalmat javasoltam, az *alrendszer* és a *mező* fogalmakat. Javaslatom szerint a tisztánlátás érdekében az erdélyi magyar intézményrendszert célszerű alrendszerekre bontani, annak alapján, hogy az egyes intézmények milyen célokat követnek. Az így megkülönböztetett alrendszerek (melyeket felváltva intézményrendszereknek is nevezek) további elemzéséhez azt javaslom, hogy azok olyan nagyobb alegységeit vizsgáljuk, amelyek tényleges működésükben is összekapcsolódnak, és egymáshoz igazodásuk során kialakul a tevékenységük számára irányadó szabályrendszer, melynek alapján megítélhető az illető területen a szakszerűség és a hozzáértés.

Az erdélyi magyar intézményrendszert alkotó mezők azonban ritkán képesek megvalósítani olyan szerkezetet és működést, amely a szakszerű tevékenységek biztosítékául szolgáló közös szabályok kialakulását favorizálná. Azon esetekben, amelyekben ez többé-kevésbé megvalósul, ez inkább szerencsés intézménytörténeti esetlegességeknek köszönhető. A kisebbségi intézményrendszer szerkezete és működési jellegzetességei tendenciaszerűen inkább ennek ellenkezőjét, a széttöredezettséget és a szakszerűsödés ezzel járó gátlását eredményezi. A megfelelő költségvetési támogatottság hiányában a létbizonytalanság a legkülönbözőbb eszközökkel a legkülönbözőbb források megragadására ösztönzik az intézményeket. Ez az együttműködésekre, az egyes mezők integráltságának növekedésére gátlólag hat. A nem az adott mező kritériumrendszere szerint megítélt támogatások pedig a szakosodás elmélyítését teszik értelmetlenné. Az identitáspolás céljából felépített, politikai hasznot célzó magyar, román és erdélyi magyar pályázati rendszerek, ideológiailag áthatott nyugati források (pl. Soros Alapítvány), az anyagi és politikai együttműködésekre épülő személyes kapcsolatok szövevénye a megcélzott források olyan esetei, amelyek számára az egyes mezők sajátos (maguk számára a szakszerűséget jelentő) szempontjai érdektelenek, így a forrásszerzés sikeréhez imázsukat pluralizálni kényeszerülnek, olyan szerepeket vállalva fel, amelyek eredeti céljaiktól igencsak távol állnak. E képmutatások képezik az egyik okát annak, hogy oly tartósan rögzült az erdélyi magyar intézményrendszer civil szférának tekintése – a „civil” törekvések eljuttatása ugyanis mindmáig sikeres forrásszerzési stratégiának számított. Az erdélyi magyar intézményrendszert illető tisztánlátásban való ellenérdekeltség, együtt az intézményi imázsuk pluralizálásával oda vezetett, hogy az esetleg szakszerűen behatárolt és valamely specifikus mezőnek szánt támogatásokat is intézmények sokasága próbálja megszerezni.

Van-e tehát Erdélyben magyar civil szféra, és ha igen, hol helyezkedik el a fentiekben vázolt intézményrendszerben? A kérdésre a válasz természetesen pozitív. Remélem azonban, hogy írásomban meggyőzően érveltem amellett, hogy a formailag nonprofit státusú szervezeti szféra jelentős (talán nagyobb) része valójában nem tekinthető civil szervezetnek: működtetőik kényszerből választották a nonprofit formát, működésükben, kapcsolattartásaikban és forrásszerzési gyakorlatukban azonban mindent elkövetnek, hogy költségvetési típusú intézményként működjenek. A bizonyos mértékben hierarchikus szerveződésű alrendszereket azonban olyan intézmények/szervezetek alkotják, amelyek nem a fenti stratégiát követik. Ezek egy része eleve nem próbál vertikális kapcsolatokat építeni – ezek formalizáltság szempontjából a nonprofit szektor és az informális szerveződések határán helyezkednek el (pl. táncscsoportok, színjátszó csoportok). Szintén civil szervezetként működnek ezek mellett azok a nonprofit szervezetek, amelyek szándékaik szerint kapcsolódnának ugyan valamely szakmai mezőhöz, de erre kicsinységük, szakmailag periférikus jellegük miatt nem képesek. Ebben az értelemben egyfajta reziduális kategóriának is nevezhető ez a nonprofit szervezeti szegmens. Az így leszűkített szervezeti szféra sem tekinthető azonban teljesen civil szférának, e szervezetek egy része ugyanis politikai kötődései miatt marginalizálódik. A politikai alrendszer klientúraszerű szerveződésének következtében a szervezetek nagy része rendelkezik valamilyen politikai kapcsolatokkal. Az egyes szervezetek szakmai mezőben való marginalizálódása így gyakorta a patrónus személy politikai marginalizálódásának köszönhetően következik be, miáltal a fentiekben körülhatárolt reziduális civil szféra is jelentős mértékben ellenzéki irányba tolódva politikailag elkötelezett.

Konklúzióként elmondhatjuk, hogy bár végső soron a kisebbségi intézményrendszer elemzésének eredményeként is a szakirodalomból ismert három szektor, az állami, piaci és nonprofit szektorhoz jutottunk, e felszíni hasonlóság ellenére a kisebbségi intézményrendszer számos sajátosságot is mutat. Reméljük, hogy elemzésünk az erdélyi magyar intézményrendszer és civil szféra mélyebb megismerése mellett a harmadik szektor jelenségkörének megértéséhez is hozzájárult.

Felhasznált irodalom

- Ágh Attila (1999): Civil társadalom és korai konszolidáció az EU-csatlakozás jegyében Magyarországon. In: *Magyar és európai civil társadalom*. Pécs.
- Toqueville, A. (1995): Politikai és civil szervezetek viszonya Amerikában. In: *Korunk*, 11. sz.
- Tvedt, Terje (1997): *Angels of Mercy or Developmental Diplomats?* Oslo.
- DiMaggio, Paul J.–Anheier, Helmut K. (1991): A nonprofit szervezetek és a nonprofit szektor szociológiája. In: Kuti–Marschall szerk. (1991): *A harmadik szektor*. Budapest: Nonprofit kutatócsoport.
- Némedi Dénes (2000): A szociológia egy sikeres évszázad után. In: *Szociológiai Szemle*, 2. sz.
- Horváth I.–Sala Zs. (1995): A romániai magyar egyesületek és alapítványok szociológiai leírása. In: *Korunk*, 9. sz.

- Csata–Kiss D.–Kiss T. (2005): Az erdélyi magyar kulturális intézményrendszeréről. In: Blénesi–Mandel–Szarka (2005): *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer*. Budapest: MTA–KI.
- Miklós I. (2005): Forrásbevonási gyakorlat a székelyföldi kulturális intézmények esetében. In: Blénesi–Mandel–Szarka (2005): *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer*. Budapest: MTA–KI.

Jegyzetek

- 1 Az ide sorolható kutatások teljes köréről minden bizonnyal nincs tudomásunk, az általunk is ismeretek közül azonban megemlíthetők az 1995-ben a Soros Alapítvány felkérésére végzett kutatás (kivitelezői Horváth István és Deák Sala Zsolt), az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért Alapítvány 2000-ben végzett, a romániai magyar civil szervezetek teljes körére kiterjedő postai kérdőíves lekérdézőzése, a Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány, valamint a csíkszeredai Regionális és Antropológiai Kutatások Központja 2003-ban végzett, az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézete által koordinált kutatások. Ide sorolhatók továbbá az ERMACISZA és az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság által kivitelezett további szervezet-összeírások is. A fenti kutatásokból megjelent publikációk: Horváth I. – Sala Zs. (1995) A romániai magyar egyesületek és alapítványok szociológiai leírása. *Korunk* 1995/XI, Csata – Kiss D. – Kiss T. (2005) Az erdélyi magyar kulturális intézményrendszeréről, valamint Miklós I. (2005) Forrásbevonási gyakorlat a székelyföldi kulturális intézmények esetében, az utóbbi kettő megjelenési helye: Blénesi–Mandel–Szarka (2005) *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer*. MTA–KI 2005 Budapest
- 2 Némedi Dénes: A szociológia egy sikeres évszázad után. *Szociológiai Szemle*, 2000/2
- 3 A civil szerveződések e korszakának klasszikus leírását találjuk Tocqueville-nál: „Az amerikaiak – korosztályra, társadalmi pozícióra, beállítottságra való tekintet nélkül – szüntelenül egyesületeket hoznak létre. Nemsokára kereskedelmi és gazdasági társaságokba tömörülnek, hanem ezernyi más, különböző fajtájúakba – vallásos, komoly, jelentéktelen, nagyon általános és nagyon precízen körülhatárolt, átláthatatlanul nagy és alig észrevehetően parányi egyesületek tagjaiként tartják számon magukat, egymást. Az amerikaiak szövetségre lépnek azért, hogy ünnepeket üljenek meg, papneveldeket vagy leányintézeteket alapítsanak, templomot építsenek vagy könyveket juttassanak el az olvasókhöz, vagy hogy misszionáriusokat küldjenek a másként gondolkozók közé. Kórházak, fogdák, iskolák jönnek létre e társulási kedv eredményeként. De egyesületet hoznak létre akkor is, ha valamilyen vélt igazságot vagy nemes érzést kívánnak – nagy elődök példájára hivatkozva – érvényesíteni.” (Tocqueville, 1995)
- 4 Bár ez a típusú elméleti orientáció is inkább csak a fogalomhasználatban, civil szervezetek konferenciáin elhangzó előadásokban, konferenciakiadványokban tükröződik, tényleges elemzéseknek ritkán szolgált alapjául.
- 5 Ez az alrendszer fogalom nagymértékben egyezik a nonprofit szektor szakirodalmában használatos „ágazat” fogalmával (Dimaggio–Anheier, ...)
- 6 Az itt használt mező fogalom semmiben sem különbözik Bourdieu mező fogalmától. (Bourdieu, P.: A mezők logikája. In: Felkai G.–Némedi D.–Somlai P. (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. században*. Új Mandátum, Budapest, 2000)
- 7 A nonprofit szervezetek szektora az egyesületszerűen működő, de jogi formával nem rendelkező intézmények révén oldódik fel társadalmi környezetében. A jogi személyiséggel is rendelkező, illetve be nem jegyzett egyesületszerű szerveződések között folytonos átmenetet feltételezünk, a formális nonprofit szektor az informális szerveződések formalizálódásának fokozódásával képződik. Írásomban a nonprofit szektorhoz gyakran besorolok jogi személyiséggel nem rendelkező szerveződések is.



KÖZ-JÓ-LÉT AVAGY A SOKAT MARKOLÁS TUDÁS

Nyitrai Imre

„**Civil szektor** = A bizonytalansági tényezők összessége.

Civil = A homo sapiens szórványban előforduló, de falkában cselekvő alfaja. Egyedeit a demokráciákban ígéretekkel, politikai és kommunikációs eszközökkel kezelik, de ha bekeményít, könnyen pártkatonává puhul.

*Nagy Sándor: Kis Magyar Félreértelmező Sótár
Köz-Jó-Lét, 2004/1. szám., Humorsarok*

■ Átalakuló, sok szempontból megszületőfélben lévő, önmagát egyszer erős és független szerepbe álmódó civil szféránk újabb folyóirattal büszkélkedhet. Ráadásul olyan folyóirattal, amely nem csupán – általánosságban – civil, mint a mi Civil Szemlénk, hanem kifejezetten szakmapolitikai kíván lenni.

2004 végén megjelent, 2005-ben pedig újabb három számmal gazdagodott a Civil Foglalkoztatási Szervezetek Szövetsége kiadásában megjelenő új kiadvány, a KÖZ-JÓ-LÉT.

Első kérdésként természetesen adódik a felvetés: vajon a Civil Szemle – jó értelemben vett – konkurenciája született-e meg, vagy valami egészen más lapról lenne itt szó?

Olvassunk bele az első négy számba, s döntsön ki-ki kedve szerint!

Az új lap szerkesztőbizottsága neves civil kutatókból – köztünk kellemes „átfedésként” a Szemlével: Kuti Éva – és számos foglalkoztatáspolitikai, valamint európai uniós szakértőkből, továbbá kormányalkalmazottakból (főosztályvezetőtől igazgatókon át állami vezetőig) áll.

Könnyen adódik a kérdés persze, vajon mekkora a távolság a kormányzat és a deklaráltan civil foglalkoztatók között, de azt hiszem, a recenzió bevezetőjében

található s az igen szellemes „humor-rovatból” származó idézet már válaszolt erre a felvetésre.

A lap rögzíti azt is, hogy közpolitikákról és szakmapolitikákról kíván szólni sajátos, civil szemmel tekintve azokra. A megcélzott területek száma nem csekély: társadalompolitikai, foglalkoztatáspolitikai és szociálpolitikai folyóiratnak kívánja pozícionálni magát a folyóirat, s ezen a téren alapvetően – nem nézve azt, hogy a társadalompolitika voltaképpen magában foglalja a későbbi fogalmakat – nem is sikertelen a legtöbbször tudományos felkészültségű írások válogatása.

Precíz és alapos munkával kezdi feladatát a lap szerkesztősege, hiszen aprólékos magyarázatát adja annak, hogy mi is az a „közjólét”, vagy inkább, ahogyan a lap használja, a köz-jó-lét.¹

Tágas teret szabott tehát a folyóirat a befogadható témáknak, széles szakmai kört megszólítva, annak ellenére, hogy a kiadó, a Civil Foglalkoztatási Szervezetek Szövetsége² – „leánykori nevén” Magyar Foglalkoztatási Célú Nonprofit Szervezetek Társasága, amely 1995-ben alakult – alapvető céljai korábban inkább a nonprofit szervezetek által megvalósított foglalkoztatási programok elemzése, tanulmányozása, elterjesztése, a szakmai szervezetek érdekvédelme voltak.

Miért gondolta tehát egy foglalkoztatási területen egyedülálló szervezet, hogy folyóirat-kiadásba kezd?

Erről a lap főszerkesztője³ a következőket írja:

„A kiadvány megjelentetésének gondolata összefügg a civil-nonprofit foglalkoztatási szektor alig másfél évtizedes fejlődésével. Az első – a munkaerő-piaci folyamatokhoz kötődő – civil szerveződések a 90-es évek elején jöttek létre. Válaszként a tömeges munkanélküliség megjelenésére gomba módra szaporodtak az azonos sors-helyzetet elszenvedő emberek önszervező egyesületei. Már ebben a korai időszakban felismeréssé vált, hogy nem elég csak lelkierőt nyújtani a traumaként megélt munkahely elvesztéséhez, hanem aktív, cselekvő szerepet kell és lehet vállalni a munka világába történő visszatéréshez.”

Miből is működnek ezek a civilek? Kezdetben az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány pályázatai, majd a Phare előcsatlakozási alap szociális és foglalkoztatási programjai megteremtették a nonprofit foglalkoztatási ágazat kifejlődésének forrásoldalát is. A programok mentén népszerű képzések indultak el. Ebben a folyamatban újabb és eddig soha nem tapasztalt lehetőségeket nyitott meg az európai uniós csatlakozás.

És kik lehetnek a potenciális olvasói a lapnak? Napjainkban hozzávetőleg 350–400 szervezet, egyesület, alapítvány, közhasznú társaság kötődik a nonprofit-civil foglalkoztatás fejlesztésének ügyéhez, de több ezerre tehető azoknak a száma, akik a köz- és versenyszférából közvetetten érintettek (munkaügyi kirendeltségek, pályázató, forrásosztó szervezetek, irányító és közreműködő hatóságok stb.).

A folyóiratnak a tájékoztatáson túl vállalt szándéka az elméleti ismeretek közvetítése, a gyakorlat tapasztalatainak közreadása, a szektorok közötti párbeszéd és feladatmegosztás előmozdítása. Hangot kíván adni az ágazat sokszínűségének, nem

kívánva elzárkózni sem a szokatlan, új szempontú kérdésfelvetésektől, sem az érde-
sebb, kevésbé cizellált nyelvi megjelenítéstől. Fórumot kívánnak adni, teremteni
minden „cselekvő” civil szervezetnek.

A szerkesztőség meglátása szerint hosszú időre van szükség arra, hogy egy fo-
lyóirat kiforrja magát⁴ – s ezzel a Civil Szemle is teljesen egyet tud érteni –, kezdet-
ben ezért három fő témakörben kívánnak írásokat közzétenni: a civil társadalompo-
litika, az uniós integráció hazai folyamatai civil szemmel, és a nonprofit foglalkozta-
tás, a szociális gazdaság elmélete és gyakorlata problémaköreiben.

Izgalmas kérdéscsoport köré is megfogalmazza, hogy mekkora felelőssége van
az egyes egyéneknek?

Miként sikerült ezt az első négy számban megközelíteni?

Az első szám – a támogatóként feltüntetett Nemzeti Civil Alapprogram számá-
ra kijáró, „kötelező” tiszteletkör mellett – helyt ad a Magyar Szegénységellenes Há-
lózati bemutatásának, tagtoborzó űrlapot is mellékelve, foglalkozik a 2004. évi
Civiliárával.

Hosszabb és – a gyakorlati munkával foglalkozók számára – érdeklődésre okot
adó beszámolókat közöl a cigányok foglalkoztatását célzó Bács-Kiskun megyei
programokról. Ám az elméleti tudások iránt érdeklődők sem maradtak magukra: a
munkajog paradigmaváltásáról szóló rövid írás mellett bőszes, átfogó összefoglaló
tanulmányt olvashatunk a foglalkoztatáspolitikai és az EU dimenzióinak Magyaror-
szágon megvalósuló valóságáról. Elemzést láthatunk az uniós források pályáztatási
gyakorlatáról – és értetlenkedhetünk azon is, hogy az egészségügy és szociálpoliti-
ka területén együttesen is csak feleannyi támogatott pályázat található, mint az ok-
tatási területen...

A civil szervezeteknek juttatott „bemutató” felület szerencsés beszerkesztése
mellett kicsit furcsa a „másodlagos frissességű” könyvbemutató rovat, de a humor-
sarak zárófejezete kifejezetten telitalálat.

A második számnál (2005/1) mintha egy kicsit elérte volna a kezdő folyóiratok
gyermekbetegsége a Köz-Jó-Létet is: ez a lapszám voltaképpen három konferencia
bemutatására vállalkozik, szorítkozik. Ez annak ellenére szegényessé tette a folyóira-
tot, hogy a szakmai találkozók egyenként is jelentősek voltak a foglalkoztatás és az
EU-források témaköreiben...

A II. évfolyam 2. száma azután visszatér az indulás lendületéhez – és az NCA te-
vékenységének a bemutatásához. Igaz, hogy kissé kritikusabb – civil – hangok is he-
lyet kapnak, pl. a „Watch dog”-program bemutatása kapcsán. Kiemelt figyelmet ér-
demel Gázsó Ferenc és Laki László tanulmánya az ifjúsági munkanélküliségről.

Számos írás számol be a foglalkoztatás és a szociális problémák kapcsolatáról –
különösen a nők, romák, hátrányos helyzetű fiatalok célcsoportjaira koncentrálva. És
újra üde színfoltot jelent Nagy Sándor folytatásos humorsarka.

Amiből viszont már nem maradt sajnós muníció a 2005/3. számba, ahol is a II.
Nemzeti Fejlesztési Terv és Észak-Magyarország munkaerő-piaci problémái mellett
igen érdekes tanulmányt is kaphatunk.

Weiner Edina olyan témát választott, amely jelenleg igen kevésbé ismert és körüljárt hazánkban: a for-profit vállalatok társadalmi felelősségvállalásának kérdését. Olyan etikai, közvélekedési és globalizációs háttérű problémakört feszeget ugyanis, amelyek egyre kevésbé kerülhetők meg – és egyre fontosabbak, ha a hazai multinacionális cégek helyzetét nézzük a magyar vállalkozásokkal szemben...

Társadalompolitikai kérdések tehát bőséggel adódnak, s néhány tanulmányban – a sok, hasznos információ mellett – elméleti és gyakorlati válaszokat is kaphattunk a Köz-Jó-Lét eddigi négy számában.

A megjelent folyóirat számok ismeretében az új lapot leginkább a foglalkoztatáspolitikai iránt érdeklődőknek tudjuk ajánlani, illetve azon civil szervezeteknek, akik a nonprofit és szociális gazdaság területén érdeklődnek. Ennek ellenére szurkolunk, hogy egy fontos területen előre tudjon lépni a folyóirat, akár a szakmai irányok, paradigmák befolyásolásának mélységéig: ez pedig a szociális ellátások és a foglalkoztatáspolitikai rokonságának, kapcsolati rendszerének módszeres megteremtése lenne. Nagy szükségünk lenne rá – hiszen (durva egyszerűsítéssel élve) az Európai Unió a foglalkoztatáspolitikától várja a szociális kérdések leghatékonyabb megoldását is.

Gratulálva laptársunk bő markú vállalkozásához, picinyke jó tanácsként engedjék meg egy megjegyzés: néhány apróbb színvonal-ingadozás kiküszöbölése mellett célszerű lenne – már csak a kevésbé jól értesült olvasók érdekében – a megszólaltatott vagy publikáló szereplőket néhány mondatban bemutatni, hiszen többüknek első-második írását mutatják be. Elkélhet hát a személyes ismertetés is – szívesen olvastunk volna róla.

És még egy apróság, kedves főszerkesztő úr – és régebbi ismeretségünk alapján engedjék meg itt és most a tegeződés használata: kérlek, engedd vissza a „Mozaik” rovatba Nagy Sándor urat. A szegénység és kirekesztettség, munkanélküliség vaskos példái, bemutatott mélységei után mindig felüdülés a szarkasztikus humorbonbonok olvasgatása...

Jegyzetek

- 1 A lap szerzői számára álljon itt egy másfajta, tudományos felosztás is a közjólét témakörének „alosztályairól”. A használt Bibliographic Classification (továbbiakban BC) kidolgozója Henry Evelyn Bliss (1870–1955), a neves amerikai osztályozó szakember volt. A BC magában foglalja s ötvözi megalkotójának széles körű tudományos, elméleti ismereteit és sokéves könyvtári, szakterületi tapasztalatait. Bliss szakrendszerének első változata 1935-ben jelent meg. A BC a bibliográfiai osztályozás történetében kialakult irányzatok közül a tudományfelosztáson alapuló osztályozásokhoz tartozik, mivel a tudományt mint egészet a természetes logika segítségével elemezve, az emberi ismereteket osztályokra bontja, és egy hierarchikus rendet épít fel. Ennek alapján a közjólét (social welfare) mint tudományfogalom facettáinak sorrendje: A közjólét elvei és igazgatása, Szociális munka, Szociális ellátás, Szociális biztonság, Rászorulóknak és ügyeik, Deviáns személyek, Bűnözők.

A lap főszerkesztője egyébként így ír erről: „Folyóiratunk a keresztségben a Köz-Jó-Lét nevet kapta. Ezt a nevet kapta azért, mert a szűken vett szakmai ügyeken túl szólni szeretnénk a köz, a közös-ségek állapotáról, ügyeiről, a jóról, a normákról és értékekről, azok érvényesüléséről, a jólétről és a jól létről, az esélyről és egyenlőségről, gazdagságról, szegénységről, tehát a bennünket, civileket foglalkoztató kérdésekről.”

- 2 A Szövetség mint ernyőszervezet szerepéről, célkitűzéseiről, a Országos Foglalkoztatási Közalapítványhoz, a Foglalkoztatási és Munkaügyi Minisztériumhoz, és annak intézményeihez fűződő kapcsolatairól és egyéb tevékenységeiről az érdeklődők a www.foglalkoztatás.hu honlapon olvashatnak bővebben, ahol az is kiderül, hogy egy kormányzati szerv által megrendelt hírlevélnek és egy civil folyóiratnak is lehetnek kapcsolódási pontjai.
- 3 Simon József úr – aki politikai kampányszereplőként is megfordulva ugyan – a foglalkoztatási terület „rég motorosaként” viszi a hátán a lapot.
- 4 Simon József főszerkesztő úr így ír erről: „Úgy véljük, hogy folyóiratunk arculata, karaktere a bővülő írott civil sajtó összefüggésrendszerében az olvasói igények és a szerzői publikációs aktivitás mentén válik majd véglegessé.”

Balás Endre

2004-ben végezte el a Szegedi Tudományegyetem jogász szakát Summa cum laude eredménnyel. Jelenleg az önkormányzati igazgatásban dolgozik, feladatai közé tartozik a civil szervezetekkel való kapcsolattartás is. A civil társadalom szerepe a demokratikus jogállam intézményeinek ellenőrzésében című dolgozata a Civil szemle 2005. évi pályázatán harmadik helyezést ért el. Érdeklődésének homlokterében a civil szervezetek politikai szerepvállalása áll.

Csapody Tamás

1960-ban született Sopronban. A politikatudomány kandidátusa, egyetemi adjunktus. 1986-ban szerzett jogi és 1989-ben szociológia diplomát az ELTE-n. A Bibó István Szakkollégium tagja, nevelőtanára, majd igazgatója.. Alapító tagja többek között a Halálbüntetést Ellenzők Ligájának, az Alba Körnek, a Hadkötelezettséget Ellenzők Ligájának és a Balkán Békéjéért Mozgalomnak. Ösztöndíjban részesítette többek között a Eötvös József, a Soros, „A Magyar Tudományért”, valamint a Móricz Zsigmond Alapítvány és elnyerte az MTA Bolyai János kutatói ösztöndíjat. 1999 és 2004 között ország-jelentés írója és magyar raportőre a gyalogsági aknák betiltásáért küzdő ICBL nevű szervezetnek. A Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézetének szociológia, majd etika oktatója és az ELTE Politikatudományi Intézetének meghívott előadója.. Eddig megjelent kötetei: Ámokfutás a NATO-ba (társszerzővel, 1997), Civil forgatókönyvek (2002), Ne az én nevemben! (2003).

Cserhádi Ákos

1979-ben született Gödöllőn. Egyetemi tanulmányait az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi-, illetve Pszichológia és Pedagógia Karán végezte: magyar szakos középiskolai tanár, illetve pszichológus. 2001-ben került a Civil Rádióhoz önkéntesként, 2002-től pedig a Rádió alkalmazottja. Leginkább az önkéntesség lelki mozgatórugói, az önkéntes tevékenység háttérében meghúzódó motívumok foglalkoztatják, ezen belül is az önkéntes rádiózás, mint elfoglaltság, lelki egyensúlyra gyakorolt hatását vizsgálja.

Domaniczky Endre

2004-ben végzett a Pécsi Tudományegyetemen történelem szakán, illetve a jogi karon. Azóta a PTE ÁJK Doktori Iskola hallgatója. Kutatási területei: a 19. századi magyar nagybirtok igazgatási rendszere, illetve a helyi önkormányzat és a települési civil szektor együttműködésének területei. Már az egyetem alatt részt vett a Történetészceh Egyesület alapításában. 2004-től 2005-ig a Budapest XVIII. kerületi önkormányzat civil referenseként dolgozott.

Kiss Dénes

1970-ben született Mezőfelén, Romániában. Kémia–fizika szakos tanár, szociológus. Jelenleg az ELTE és a Babes-Bolyai Tudományegyetem doktoranduszhallgatója,

ez utóbbi helyen tanársegéd. A kolozsvári Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány munkatársa.

Kiss Gabriella

1978-ban született Budapesten. 2003-ban szerzett közgazdász oklevelet a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetemen (Budapesti Corvinus Egyetem), majd 2005-ben a Szent István Egyetem Környezet és Tájgazdálkodási Intézetében környezetgazdálkodási agrárménöki diplomát. 2003 óta a BCE Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszékén Ph.D. hallgató, ahol környezetgazdaságtant oktat. Kutatási témája a hulladékgazdálkodás regionális kérdései.

Kmetty Zoltán

A Központi Statisztikai Hivatal Társadalmi szervezetek és Választási statisztika osztályán dolgozik, emellett párhuzamosan a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen végzős szociológus hallgató civiltársadalom szakirányon. A munkája és tanulmányai mellett részt vesz nonprofit kutatásokban is. Érdeklődési területei az önkéntesség kérdése és a civil érdekérvényesítés.

Nyitrai Imre

Nyitrai Imre, 1968-ban született Budapesten. A tanár-népművelő-szociális szervező végzettségek megszerzése után szociológia és szociálpolitika szakokon diplomázott az ELTE-n. Volt tanár, családgondozó, humánerőforrás-menedzser, vezető köztisztviselő, tanácsadó és állami vezető – elsősorban a szociális és gyermekvédelmi-gyermekjóléti, szociális foglalkoztatási, valamint önkormányzati és egyházi intézményfenntartási területeken szerevezve tapasztalatokat. Publikációi a humánerőforrás-gazdálkodás, a szociálpolitika, a foglalkoztatási kérdéseihez, s különböző esélyegyenlőségi területekhez (fogyatékosügy, férfiak és nők, hajléktalanok) kötődő témákban jelentek meg. Kutatási területei között hangsúlyos szerepe van a szervezetszociológia elméleti és gyakorlati problémaköreinek. Jelenleg a szociális szolgáltatások területéhez kötődő szervezetfejlesztési, stratégia-alkotási, civil együttműködési és ellátás-szervezési ügyekben dolgozik önkormányzati és egyházi intézményi tanácsadóként. Elnöke az Euro-Régió Szociális Szakmai Közösség közhasznú egyesületnek, tagja több közalapítvány kuratóriumának is.

Puntigán József

(1958, Losonc, Szlovákia.) A kassai (Szlovákia) Šafárik Egyetemen elméleti matematikát – rendszerelméletet tanult. (Ugyanitt szerezte meg az RNDr. [természettudományok doktora] címet is.). Azóta különböző munkahelyeken programozó – matematikusi munkakörben dolgozott és dolgozik. Közéleti tevékenységgel egyetemi tanulmányai alatt a kassai Fábry klubban kezdett foglalkozni, s ezt folytatta Losoncon is. Több más tevékenysége mellett egyik (újra) alapítója volt a losonci Korunk Ifjúsági Klubnak, a Kármán József Színháznak, fennállása alatt volt a Központi Klubta-

Szerzőinkhez

Az Civil Szemle szakmai folyóirat, amely tudományos elemzéseket, ismertetéseket publikációkat közöl. A beküldött és a lap jellegének megfelelő írásokat szakértők bevonásával a Szerkesztőség bírálja el. A közlésre benyújtott tanulmány még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet. Miután lapunk reményeink szerint idén bekerül a nemzetközi citációs indexbe, az alábbiakat kérjük leendő szerzőinktől.

1. A tanulmány szövegét elektronikus formában kérjük leadni (titkar@civilszemle.hu címre) kb. 40 000 leütés terjedelemben MS-Word for Windows 6.0 (vagy frissebb verziójú) formátumban.

2. Kérjük, hogy a tanulmányhoz magyar és angol nyelvű rövid összefoglalót (1500–1500 leütés) küldeni szíveskedjenek (a közlésre elfogadott tanulmányok rövid összefoglalóját a Szerkesztőség az Interneten is hozzáférhetővé teszi.),

Kérjük közölni az összes elérhetőséget (cím, telefon, fax, mobil, e-mail), valamint a tanulmány legfeljebb 5 kulcsszavát is magyarul és angolul.

3. Kérjük megadni az alábbiak szerint magyarul és angolul a Szerző(k) 10 soros önéletrajzát folyószöveggént egyes szám 3. személyben (Születési év, hely. Végzettségek. Munkahely. A témába vágó aktivitások. Kiemelt témák. Esetleges díjak, kitüntetések.)

4. A szöveg címében csak a szerző(k) neve, a cikk címe (alcíme) szerepeljenek és az esetleges köszönetnyilvánítások *-gal jelölt lapalji jegyzetben.

5. A szövegtörzshöz csak olyan lábjegyzetek kapcsolódjanak, amelyek a főszöveghez fűznek megjegyzéseket, kiegészítéseket stb. Pusztán irodalmi hivatkozásokat tartalmazó lábjegyzetek ne legyenek. Az irodalmi hivatkozások a főszövegben szerepeljenek a következő formában:

– ha a hivatkozott mű szerzője szerepel a szövegben, a név után zárójelben legyen a hivatkozott mű megjelenésének éve és szükség esetén a hivatkozott oldalszám(ok), például: Pokol (2004: 75);

– egyéb esetekben (idézet stb.) zárójelben szerepeljen a szerző(k) neve, a megjelenés éve és szükség esetén a hivatkozott oldalszám(ok), például: (Malinowski 1979: 35).

Kérjük elkerülni az „i. m.”, „i. h.” típusú hivatkozásokat.

6. A szövegben szereplő táblázatokat számozva, címmel ellátva kérjük. A táblázatok címe, az oszlopok és sorok megnevezése, a magyarázatok a cikk nyelvén íródjanak. Nem tudjuk elfogadni tehát az adatelemző, adatfeldolgozó programokból kikerült nyers, szerkesztetlen, a szövegbe pusztán beillesztett táblázatokat. Amennyiben a szerző ábrát kíván közölni, ezt megszerkesztve fekete-duplex, formában kérjük leadni.

6. A szövegtörzs után, külön kérjük az irodalomjegyzéket, Irodalom címmel. Az irodalomjegyzék a szerzők neve szerint szigorú betűrendben tartalmazza a szövegtörzsben és lábjegyzetben hivatkozott teljes irodalmat olyan módon, hogy a szövegbeli hivatkozásokat az irodalomjegyzékben azonosítani lehessen. Az irodalomjegyzék ne tartalmazzon a szövegben nem hivatkozott művet. Az irodalmi hivatkozások három alapformája folyóiratunkban a következő:

– könyv: Szerző(k) (megjelenés éve): A mű címe. A kiadás helye: a kiadó neve; Példa: Kapa Kázmér (1999): A kútásás. Budapest: Ásatag Kiadó.

– folyóiratcikk: Szerző(k) (a megjelenés éve): A cikk címe. A folyóirat neve, az évfolyam sorszáma (a szám sorszáma): a cikk kezdő és befejező oldalszáma; Példa: Kertész Kelemen (1999): Hogyan permetezzünk? Kertészet, 25 (2): 23–35.

– gyűjteményes kötetben szereplő cikk: A szerző(k) neve (a megjelenés éve): A cikk címe. In A gyűjteményes kötet szerkesztőjé(i)nek neve: A kötet címe. A kiadás helye: a kiadó neve, a hivatkozott írásmű kezdő és utolsó oldalszáma. Példa: Permet Béla (1999): Mire jó a kert ?. In Vakond B. Béla (szerk.): Kertészkedjünk! Budapest: Kertész Kiadó, 89–101.

A magyar és angol nyelvű összefoglaló, kulcsszavak és önéletrajzok nélkül sajnos a műveket nem tudjuk közölni.